

מַטְעַם 16

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

דצמבר 2008

עורך יצחק לאור **מערכת** נביל ארמלי, קרן דותן, סיגל פרלמן, דפנה רוזנבליט, גיא רון־גלבע **רכז מערכת** יואב רוזן

MITA'AM

A Review of Literature
and Radical Thought



Edited by Yitzhak Laor

مَطَا عَم

مَجَلَّةٌ لِلأَدبِ

والفكر الراديكالي

المحرر

يَتَسَحَّكُ لَأُوور

יוצא לאור על ידי עמותת "השכמה", למען מיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת (ע"ר) 580433795.

תודות למלכה ליטווין, פטסי לנדא, מימי סלע, אביגדור פלדמן

תודה מיוחדת לקרן לנדא

חוברת זו ראתה אור בסיוע משרד המדע, התרבות והספורט, מנהל התרבות, המחלקה לספרות.

על העטיפה "מחמוד דרוויש" מאת יעל ורטהיים

ע"מוד: ארית עמית

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד רק בדואר אלקטרוני: info@mitaam.co.il

(וא לכלול את שם המחבר בשם הקובץ ובגוף הטקסט; וא לצ"ן את הדואר האלקטרוני בגוף הטקסט)

כתובת המערכת: ת.ד. 24105, תל אביב 61240

טלפון 050-6371 242

פקס 03-6441 427

כתובת למשלוח המחאות לפקודת "השכמה": בנק הפועלים, סניף מס' 681, מ"ח 391 855.

תוכן העניינים

יְנִיאת (שיר) מיונית רמי סערי	5	יאנים ריצום
מרחק, שיר רך	8	שמואל שוחט
מחסום (סיפור)	10	דורון בראונר
שני שירים	15	יעקב ביטון
האיש הרע (שיר)	17	עידית כץ
שני שירים, מגרמנית שמעון זנדבוק	18	פאול צלאן
שני שירים, מערבית גיא רוך-גלבע	19	נצר ג'מיל שעת'
שני שירים	20	כרמית רוזן
"מי שיש לו כאב, יכול להרגיש כאב של אחרים", (זיכרונות) מאנגלית קרן דותן	21	אום ג'יבר ושאה
נחה דעתנו (מאמר)	31	ענת מטר
כמה עצות למי שיישב בכלא (שיר) מטורקית אפרת אביב	35	נאזים חיכמת
מסרתי את השמות של כולם (סיפור) מאנגלית לבונה ליטני	37	אדריאן לפטוויץ'
חסריט מוכן (שיר) מערבית וביל ארמלי	55	מחמוד דרוויש
גרומאות (מאמר)	58	מאיר מדגלית
הציונות - בחינה מחדש (מסה) מאנגלית שירן בק	61	חנה ארנדט
שני שירים	90	עמוס קושניר
שירי תשובה	92	הילה להב
שני שירים	97	סיגל בן יאיר
שלווה שירים	99	יובל פז
חנוך ליון ותודעת הפרובינציה (מסה)	101	יצחק לאור
אנטיגונה (שני קטעים ממחזה) מגרמנית שמעון זנדבוק ויצחק לאור	119	ברטולט ברכת
אדיפוס או המיתוס התבוני (מסה) מגרמנית לאה מור	126	ולטר בנימין

אנטיגונה (שלושה קטעים ממחזה) מצרפתית הלית ישורון	130	ז'אן אנואי
"אנטיגונה" על פי לאקאן: בין היפה לנשגב (מסה)	135	ז'אן מישל רבאטה
מאגלית עודד וולקשטיין		
ארבעה שירים	150	ורד ריבקין
אוחות (שיר)	152	דנה לובינסקי
אגדת לילה (סיפור)	155	יורם נסלבסקי
בעל זבוב (סיפור)	157	מירי שחם
מה שלימדו אותי הדגים (שיר)	161	טלי לטובי'צקי
	162	המשתתפים בחוברת

יָאֲנִיס רִיצוּס

יִוְנִיָּת

לְעֵצִים הָאֵלֶּה לֹא נֹחַ בִּפְחוֹת שָׁמַיִם,
 לְאֲבָנִים הָאֵלֶּה לֹא נֹחַ מִתַּחַת לְצַעְדֵי זָרִים,
 לְפָנִים הָאֵלֶּה לֹא נֹחַ אֶלָּא בְשִׁמְשׁ,
 לְלִבְבוֹת הָאֵלֶּה לֹא נֹחַ אֶלָּא בְצַדִּיק.

הַנּוֹף הַזֶּה קָשׁוּחַ כְּדַמָּמָה,
 הוּא מְאַמֵּץ אֶל חֲזוֹהוֹ אֶת אֲבָנָיו הַיּוֹקְדוֹת,
 מְצַמִּיד לְאוֹר אֶת עֵצֵי הַזֵּית הַיְתוֹמִים וְאֶת
 הַכְּרָמִים שְׁלוֹ,
 חוֹרֵק שָׁנִים. אֵין מַיִם. רַק אוֹר.
 הַדֶּרֶךְ אוֹבֶרֶת בְּאוֹר וְצֵל הַמְכֻלָּאָה בְּרוֹזֵל.

הָעֵצִים, הַנְּהָרוֹת וְהַקּוֹלוֹת הַתְּאֲבָנוֹ לְכָרֵי שִׁישׁ
 בְּסִיד הַשֶּׁמֶשׁ.
 הַשָּׁרֵשׁ נִתְקַל בְּשִׁישׁ. אֵלוֹת הַמְסֻטִיק
 הַמְאֲבָקוֹת.
 הַפָּרֵד וְהַסֵּלֵעַ. מִתְנַשְּׁמִים בַּכְּבֵּדוֹת. אֵין מַיִם.
 הַכֵּל צְמֵאִים. זֶה שָׁנִים. הַכֵּל לוֹעֲסִים פֶּסֶת
 שָׁמַיִם מְרַב מְרִירוֹת.

עֵינֵיהֶם אֲדָמוֹת מְשָׁנָה טְרוֹפָה,
 עָרוֹץ עֵמֶק נִדְחָק בֵּין גְּבוּתֵיהֶם
 כְּמוֹ בְרוֹשׁ בֵּין שְׁנֵי הָרִים בְּשַׁעַת שְׁקִיעָה.

יָדָם דְּבוּקָה לְרוּכָה,
הָרוּכָה הוּא הַמֶּשֶׁךְ יָדָם,
יָדָם הִיא הַמֶּשֶׁךְ נַפְשָׁם -
עַל שְׁפָתֵיהֶם יוֹשֵׁב הַכַּעַס
וְהַצֶּעַר עֵמֶק-עֵמֶק בְּעֵינֵיהֶם
כְּמוֹ כּוֹכֵב בְּשָׁקְעוֹרֵית מְלַח.

כְּשֶׁהֵם לוֹחֲצִים יָד הַשֶּׁמֶשׁ בְּטוּחָה בִּיחַס
לְעוֹלָם,
כְּשֶׁהֵם מַחֲיָכִים סְנוּנִית קִטְנָה פּוֹרַחַת מְזַקְנִי
הַפֶּרָא שְׁלֵהֶם,
כְּשֶׁהֵם נָמִים תְּרִיסָר כּוֹכָבִים נוֹשְׂרִים
מְכִיסֵיהֶם הָרִיקִים,
כְּשֶׁהֵם נִהְרָגִים חַיִּים עוֹלִים אֶל-עַל בְּדָגְלִים
וּבְתַפִּים.

שָׁנִים כֹּה רַבּוֹת כָּלָם רַעֲבִים, כָּלָם צְמֵאִים,
כָּלָם נִהְרָגִים
נִצְוֵי יִבְשָׁה וְיָם;
הַבְּעֵרָה אֶכְלָה אֶת שְׂדוֹתֵיהֶם וְהַמְלִיחוֹת
הַשְּׁקֵתָה אֶת בְּתֵיהֶם,
הַרוּחַ הַפִּילָה אֶת דְּלֹתוֹתֵיהֶם וְאֶת שִׁיחֵי הַלִּילָךְ
הַמְעֵטִים בְּכִפּוֹר,
דֶּרֶךְ חוֹרֵי מְעִילֵיהֶם נִכְנָס וַיּוֹצֵא הַמָּוֹת,
לְשׁוֹנָם קָהֲתָה כְּאַצְטֵרָבָל;
כְּלָבֵיהֶם מֵתוּ עֲטוּפִים בְּצִלָּם;
הַגֶּשֶׁם הוֹלֵם בְּצִלְעוֹתֵיהֶם.

עַל הַמֶּשֶׁמֶר, מְאֻבָּנִים, הֵם מְעַשְׂנִים אֶת
הַגְּלָלִים וְאֶת הַלִּילָה,
מִשְׁגִּיחִים עַל הַיָּם הַגּוֹעֵשׁ שֶׁשָּׁקַע בּוֹ הַתָּרֶן
הַשְּׁבוּר שֶׁל הַיָּרַח.

הִלַּחֵם אֶזֶל, הִפְגְּזוּם אֶזֶל,
עָתָה הֵם מְמַלְאִים אֶת תּוֹתְחֵיהֶם רַק בְּלִבָּם.

שָׁנִים כֹּה רַבּוֹת נִצּוּרֵי יְבִשָּׁה וַיִּם, כָּלֵם
רְעֵבִים, כָּלֵם נִהְרָגִים וְאִישׁ מֵהֶם לֹא מָת -
עַל הַמְשָׁמֵר זֹהָרוֹת עֵינֵיהֶם,
דָּגַל גָּדוֹל, אֲשֶׁר גָּדוּלָה אֲדָמָה כָּל כְּלָה
וּבְכָל שַׁחַר אֶלְפֵי יוֹנִים פּוֹרְחוֹת מִיָּדֵיהֶם
אֶל אַרְבַּע דְּלָתוֹת הָאֶפֶק.

[שיר ראשון]

מיוניות רמי סערי

שמואל שוחט

מרחק, שיר רך

הכי עמק שהזרע שלי חלחל
 חדש וחצי בכטון המתוקה שלך.
 בחדר ההמתנה ב"אלישע" אמרתי
 לעצמי בשקט, שמואל, זה עובר,
 ואת שנאת אותי כי לא הצעתי לך
 להתחתן.

היינו בני עשרים-וארבע,
 עננים לבנים עמדו מעל חיפה
 אניות צפרו במרחק, מלחים
 זקפו זרגם.

כשהתעוררת מההרדמה
 שמחת, כי הבחילה עברה
 לגמרי, ואכלת בשקט
 ארוחת בקר מצלחת כחלה.

היינו בני עשרים-וארבע,
 את בודאי זוכרת
 היו לי שאיפות גדולות,
 לקרא את ג'ימס ג'ויס
 באנגלית ואולי גם את הגל
 זה חשוב וזה לוקח
 המון זמן.

לפני שנרדמת בדירה שלי
 לטפתי אותך. מבעד לעורך
 זהרורים אחרונים

שֶׁל יְלֵדָנוּ הַטּוֹב.
אֲחֵר־כֶּךָ הִתְקַשְׁרֶתְ לְאַחֹתְךָ
לְאַחַל לָהּ יוֹמוּלְדֶת שְׂמֵחַ
וְעֵלִית עַל הָאוֹטוֹבוֹס הָאַחֲרוֹן
לִירוּשָׁלַיִם.
שְׂמוּאֵל, אֲמַרְתָּ לִּי בְטֶלְפוֹן,
כּוֹאֵב לִי נוֹרָא, הַבְּזִבוּז וְהַכְּבֹטָן.
וְאֲנִי אֲמַרְתִּי לָךְ
וְאֲנִי אֲמַרְתִּי לָךְ
(אֲנִי לֹא רוֹצֶה
לְזַכֵּר מָה אֲמַרְתִּי
לָךְ)

דורון בראונר

מחסום

לא הייתי קורא למה שעשינו שם מחסום, מי יכול לחסום באוגוסט? באמצע שום מקום, לא לפני משהו, ולא ביציאה ממנו או ממקום אחר, סתם שלושה חיילים, אוהל, דוקרנים וכביש. מדי פעם, כדי להפיג את השיעמום, עוברת אשה בשחור, סלים על הגב, שיר ותינוק על הידיים, וכעבור כמה דקות, אולי שעתיים וחצי, עוברים שני ילדים שמחים, מחייכים חיוך לבן, רכובים על חמור. כל אחד שמר שמונה שעות,

את הפועלים הדחוסים במכוניות הכי קשה לספור. בספירה ראשונה הם יכולים להיות אחד-עשר, ובשנייה שמונה או תשעה, תלוי מאיזה צד מתחילים. אם מתחילים בצד של הנהג, מגיעים למספרים גדולים, ואם מתחילים בבגאז', ישנה התדלדלות מסוימת לקראת הסוף. ההוראה היתה לברוק את התעודות של כולם ולתת לעבור רק למי שיש אישורים מתאימים. מה זה אישורים מתאימים? לא אמרו.

בפעם הראשונה הוטל עלי להיות מפקד המחסום. בכל כוח צריך למנות מפקד לכוח. לא תפקיד גדול, גם לא אחריות מי-יודע-מה, סתם נוהל צבאי. היינו מספיק זניחים כדי להפקיד בידי את משימת הפיקוד.

שמרתי כל הלילה, ולא הצלחתי להירדם. החום הזה הורג אותי. לו רק היה לי הכישרון הזה של גיא לישון באמצע היום בתוך אוהל רותח כשאלפי זבובים מנסים להיכנס לתוך החורים הפנויים, הייתי מאושר. באוהל היו פזורות אין-סוף התחלות של מכתבים. כבר שבועיים שגיא מנסה לכתוב לרקפת שלו מכתב התנצלות. חבל, הוא לא היה צריך להגיד לה את זה ככה. יש לו כבר שתי שורות ראשונות, אבל מהן הוא לא מצליח להתקדם, הוא לא רוצה להישמע מתנצל. רק הטייפ פועל, הרדיו מת. זה התור של ארקדי לשיר "טמבל". פעם הנטאשות, פעם טרייסי צ'פמן וסוזאן וגה, אבל סוזאן לא מוכנה לשיר ביום, רק בלילה. ידי עמד ליד הדוקרנים וסימן ביד עצלה למכוניות שהתקרבו להאט את

נסיעתן. לידו נעצרה פז'ו, טנדר כחול ודחוס. הנהג ידע את תפקידו מצוין, הוא זיהה בקלות שאנחנו חדשים כאן, וכירך אותנו בשלום לכבי, "בוקר טוב חברים, כבר אכלתם משהו הבוקר?" סוף סוף למישהו אכפת מאיתנו. "לא, שום דבר, אפילו קפה לא שתינו", התלונן דידי בפניו. נהג המכונית שמח לעזור והזדרז להוציא שקית מלאה בפיתות וקופסת פלסטיק של גלידת וניל גורמה מתוצרת קרמיסימו מלאה בלֶבְנָה. הפיתות היו עדיין חמות. "בתיאבון חברים", טפח הנהג על כתפו של דידי, "שיהיה לכם כוח לעבוד, אה..". והמשיך בנסיעתו. דידי התקרב לאוהל עם השלל בידיו ועל פניו השתולל חיוך שבע רצון. "בואו, הבאתי לנו אוכל. מזל שיש מישהו כאן שדואג שיהיה לנו מה לאכול", קרא כאילו הוא צד את האוכל בעצמו.

"נודניק, אמרתי לך שבצהריים יגיע אוכל, ותדע לך, דידי, שזה לא בסדר מה שעשית."

"מה לא בסדר במה שעשיתי? אני מת מרעב, חוץ מזה, אם אתה לא רוצה לאכול, אתה לא חייב." התיישבנו סביב השלל ודידי קרע עם השיניים את שקית הניילון הוורודה. הוא עצם את עיניו והסניף את ריח הפיתות הטריות. אפילו גיא הפסיק לכתוב מכתבים לרקפת, והצטרף למלאכת הניגוב.

"תאמין לי, הערבים האלה עושים את הלֶבְנָה הכי טובה בארץ."
"וגם חומוס."

"לא, זה הדרוזים, דרוזים זה בקלאוות וחומוס, והערבים זה לֶבְנָה."
"יאללה גם כן קשקשן, אלה ערבים ואלה ערבים. עוד מעט תגיד לי שהצ'רקסים עושים את הג'חנזון הכי טוב בארץ."

"דידי, למה לא ביקשת מהחבר שלך שיביא גם קולה? לערבים תמיד יש קולה בבגאז'."

"וואלה אתה צודק, בערב כשהוא יחזור אני אגיד לו שיביא גם קולה."
שבע או שמונה מכוניות עמוסות ודחוסות נעמדו בטור אחרי המחסום וחיכו בסבלנות שנגמור לאכול, אפילו לצפור לא העזו.

"דידי, קום אליהם תורך לעמוד במחסום," אמרתי לו.
"שמישהו אחר יילך, בזכותי יש לכם כאן אוכל."
"אז גיא, תלך אתה."

"השתגעת, שאני אשים על עצמי עכשיו שכפ"ץ ואפור? לא רוצה להזיע, יש לי עוד שעה עד שאני מחליף אותו."

"אז דידי, קום, תראה כמה מכוניות מחכות."
"שיחכו, הם לא רואים שאנחנו באמצע האוכל?"

"דידי, תדע לך שזה לא בסדר," אמרתי לו בתוקף והתקרבתי אל המכוננית הראשונה. הנהג נתן לי צרור תעודות כתומות והחזיר את שתי ידי אל ההגה כאילו הוא עדיין נוהג. ספרתי בערך עשר תעודות. אני לא מסוגל לעשות חישובים עם הלחץ הזה. לאחד או שניים לא היו אישורי מעבר. הפרדתי את התעודה של סלים ושאלתי מי זה סלים. אף אחד לא ענה.

"מי זה כאן סלים?" שאלתי בטון הכי סמכותי שיכולתי לגייס. הם הסתכלו אחד על השני ואמרו, "אין פה סלים." הפניתי את מבטי לאחור וראיתי איך דידי וגיא גומרים לי את הלבנה והפיתות.

"מה ז'תומרת אין פה סלים? יש כאן תעודה של סלים אבו זארק, ואין לה אישור מעבר."

הנהג משך את ידית פתיחת הבגאז', יצא מהמכוננית ופנה אל החלק האחורי של האוטו. הוא פתח את הבגאז'. היו שם שלוש שישיות של קולה. בלי לשאול שאלות, הוריד את כולן, לחץ לי ת'יד, לקח את התעודות בחזרה, אמר "מע א- סלאמה," נכנס לאוטו ונסע.

הבאתי את כל השתייה לדידי וגיא, והכרזתי בגאווה, "מי אמר שהמפקד לא דואג לכם, הא?..."

"גיא, אתה יודע מה זה אומר אה...?" שאל דידי.

"לא, מה זה אומר?"

"שאתה כאן היחיד שאוכל חינם, אבל זה בסדר, במשמרת שלך אתה כבר תצייד אותנו בכל טוב הארץ."

עד סוף המשמרת של דידי הוא הספיק להביא נרגילה גדולה, אבטיח ומשקפת אחת בלי עינית.

בערך בתשע בערב שמתי את סוזאן וגה ונכנסתי לתוך השק"ש. כמעט נרדמתי אבל אז הכניס גיא את הראש שלו לתוך האוהל ושאל אם למישהו חסר ווקמן אבל בלי אוזניות.

"תביא, תביא," צעק לו דידי תוך כדי צחצוח השיניים. במשמרת שלי אני כבר אארגן אוזניות.

באחת בלילה החלפתי את גיא. הכביש היה ריק לגמרי וזה התחיל להדאיג. בבוקר דידי יחליף אותי ויתחיל לקטר שאין מה לאכול. סוף-סוף הגיעה מכוננית, אבל היא היתה ריקה לגמרי, לא היה בה כלום.

"עזוב אותי מהתעודות המחורבנות שלך," כעסתי על הנהג, "תביא כבר משהו שווה, משהו לאכול." הנהג הכניס את היד לכיס האחורי של מכנסו והוציא חמישים שקל מהארנק.

"מה אתה מנסה לשחד אותי בכסף?" נזפתי בו.
 "אם אין לך אוכל באוטו, אז תחזור לכפר שלך ותביא משהו לאכול, אחרת אתה לא עובר ת'מחסום. ברור לך?" אחרי רבע שעה חזר עם שקית מלאה.
 היו שם ערגליות, סוכריות מציצה, בננות בשלות מדי וצנצנת ריבה. "זהו? אין פיתות ולֶפְנָה?"

"וואלה, בחיי שלא היה, תאמין לי, אם היה, הייתי מביא."
 "יאללה, תעוף לי כבר מהעיניים ודיר באלק אם אתה מנסה עוד פעם לעבור במחסום שלי בלי כלום." דידי לא אמר מלה על השקית. הוא שם על עצמו את השכפ"ץ, האפור והנשק, ושלח אותי לישון. בעשר כבר לא יכולתי לסבול את החום והזבובים. יצאתי מהאוהל וראיתי חייל שלא הכרתי עומד ליד המחסום, ארבעה ערכים כפותים עם פלנלית על העיניים, ואת דידי וגיא עושים קפה. דידי היה רק בתחתונים.

"מה קורה פה? מי זה החייל הזה?"

"תכיר, קוראים לו יאסר והוא החייל החדש שהצטרף אלינו."

"על מה אתה מדבר? אני לא מבין."

"מה יש פה להבין?" צחק דידי צחוק פרוע. "למה שאנחנו נעמוד בשמש כל היום? שיאסר יבדוק את המכוניות וגם יביא דברים. אל תסתכל עלי ככה, לא היתה ברירה. משפחה רצתה לעבור ולא היה להם מה לתת אז שלחתי אותם להביא משהו."

"נו, אני עדיין לא מבין מה זה קשור ליאסר הזה?"

"עם כל הכבוד, הם ערכים. מה, אני יכול לסמוך עליהם שהם יחזרו? אז הם

השאירו פיקדון."

"אז מה הפיקדון הזה עושה במחסום עם המדים שלך, האפור והנשק?"

"ראיתי שהוא משועמם, אז שאלתי אותו אם הוא רוצה להתחלף, והוא

הסכים."

"ככה, בלי בעיות?"

"אתה צוחק עלי? אני סומך עליו יותר ממה שאני סומך עליך. תראה בעצמך,

בשלוש שעות שהוא במחסום הוא תפס שב"חניק אחד, שני מבוקשים כבדים,

וילד עם מטען צינור, שלא לדבר על ערימת האוכל שהוא אירגן לנו."

"אבל.. אבל אם יקרה משהו?"

"עזוב אותך, מה כבר יכול לקרות? תראה אותו, תראה איך הוא נהנה

לשמור."

בעשר כבר היינו בתוך השק"שים וסוזאן ניסתה להרדים אותנו עם שיר ערש.

רק יאסר נשאר בחוץ ושמר עלינו ועל ארבעת השבויים עם אפוד מלא ונשק בהכנס.

יאסר הכניס את הראש לתוך האוהל ושאל אם נשאר קצת פיתות, "אסור לאכול בשמירה!" צעק עליו דידי.

"ומה לעשות אם השבויים ינסו לברוח?"

"תכניס לכל אחד כדור בראש."

"ואם הם יבקשו לשתות?"

"גם."

שכבתי ער בתוך השק שינה. לא הצלחתי להירדם. שמעתי את יאסר מסתובב משועמם סביב האוהל. הוא גרר בעייפות את רגליו ובעט באבנים. אני חושב ששמעתי גם איזה זמזום של שיר בערבית, כאילו ניסה להתחרות בסוזאן, מי ירדים אותנו קודם.

זהו, לבסוף נרדמתי, אבל לא העזתי לחלום.

אני לא יודע כמה זמן ישנתי עד שדריכת נשק העירה אותי. נבהלתי. זה בא מבחוץ. שיט, זה יאסר, הוא דרך את הנשק.

"גיא, גיא, קום," לחשתי, "שמעת את זה? יאסר דרך ת'נשק." בלתי אפשרי להעיר אותו, לגיא לוקח חצי שעה עד שהוא קם. איזה סיוט, מה עשיתי? מה הערבי הזה עושה שם? למה הוא דרך ת'נשק? "דידי, דידי תקום, קיבינימט, הערבי שלך דרך ת'נשק." דידי מילמל כמה שטויות והמשיך לישון, "תתעוררו יא מטומטמים, יאסר דרך ת'נשק." לקחתי את הגלילון והצצתי החוצה. שיט, זה לא יכול להיות, הדפוק הזה משחק עם השבויים רולטה רוסית. הוא הושיב אותם במעגל, פיזר את המחסניות על הרצפה כשרק באחת יש כדורים חיים. יאסר הכניס את הקנה של הרובה לתוך הפה של הילד עם מטען הצינור.

"יאסר," צעקתי לו, "מה אתה עושה? הכל בסדר?"

יאסר פנה אלי במבט עצוב, כשהאצבע שלו סוחטת לאט לאט את ההדק. קול חלול של נקישת נוקר הרעים את הלילה.

יעקב ביטון

סבא קשישא

הלא שביל האמצע בשערך
 סבא קשישא
 מרחיק ומתארך חוצה את מלוא הגב
 עד בוא חלחלת עיפה
 וכבר מדלג ומבתר בשק האשכים סימטריה מפקרת.
 עכשו שהסתימה ההפיכה
 והדשאים פורחים
 נועד השקר להתהדר במלוא הקף העין המתרת.

סבא תות סבא שטות
 היש במכנסך אותה מתיקות
 לפטם את מתח פנינו?
 סבא זכות סבא בלות
 מה עוד נתן לבעל ממך
 וטרם עשינו?

אבא שוקולד

הקשיבו ילדים
 מת אבא שוקולד
 הנה חורנת הרוח הגדולה
 משא חולות כבד
 מלח ימים
 ולחות גוף משבעה בקרים תמימים.

מִסֹּהֶה הַכְּתָנוֹת, הַצְעִיפִים, הַכּוֹבְעִים
 מוֹתִיר לְצֹאֵר רַק מְעַט עָרִיהַ
 וּמְעַקֵּר מִתְשׁוֹקֵת הַלּוֹלָאוֹת
 אֶת דֵּינּוֹ הַמִּתְמִיד שֶׁל הָעֶרֶף
 עַל שׁוֹט הוֹנֵה הַכֹּל
 כְּבָר הַמְּחִזֶה עֲצוּבוֹתְכֶם בְּהַצָּגוֹת קְדֻמוֹנִיּוֹת
 לֹא יִסְפִּיק הַנְּהִי לְמַעְרְכָה אַחַת כָּאֵן.

אֵין בְּסַמְטָאוֹת הַגִּבֹּל
 הַדְּפָנוֹת כְּמוֹ בְּצֶק עוֹרֵךְ הַמְשַׁמֵּר
 רַק אֶת בְּדִיוֹן הַהִפְרָדָה הָעֵבֶה
 לְבַל תְּפוּיץ בְּכֹל רוּחַ עֲקָרָה כַּחֲפֹן קִמַּח
 הִנֵּה
 הִנֵּה

הִנֵּה חוֹזְרוֹת הָרוּחַ הַגְּדוֹלָה שְׂמֵלֵת אִמֶּךָ
 פְּנִיךָ עֵיפוֹת אִשָּׁה וְזוֹ פִתְחָה שֶׁל הַשׁוֹאָה
 צֶעַר הַלְדוֹת מִתְגוֹלָל הַיִּשָּׁר אֶל שְׁעָרֵי הָעֶלְמִין
 וְהַבְּרוּשִׁים סוֹמְרִים אֶת
 עֲצוּבוֹנָם הַמְעַצָּה

נְרוֹת
 נְרוֹת אֲכֻזָּרִים אֵיךְ חֲקִיתֶם אֶת חֵינּוֹ הַרְכִּים
 לְהַבּוֹת הָרֶף וְדַמְיוֹן

בַּחוּץ כְּלָבִים גְּבָרִים
 חוֹנְטִים דְּגָלִים עַל תְּלֵי הָאֲשָׁפוֹתוֹת
 בְּעֵשֶׂן הַחֶסֶר מְלַקְטִים אוֹר
 וְעֲצָמוֹת.

עירית כץ

לזאב

האיש הרע

אֶל תִּסְתַּכַּל עַל הָרַעַד
 הוּא רַק הָרַק לְמַחֲלַת יְלָדוֹת
 הַסִּימְפֻטוּמִים קָמִים
 עִם הַשְּׂאֵלוֹת הַגְּדוּלוֹת
 שֶׁיִּסְדְּקוּ אֶת הַבַּיִת
 וַיִּמּוּטְטוּ אֶת הַגּוֹף.
 הַגֶּשֶׁם יוֹרֵד פֹּה בְּלִי הַפְּסָקָה
 מִלְּפָנוֹת בְּקָר עַד הַצְּהָרִים
 נִשְׁאַרְנוּ יַחַד בְּאִמִּץ לְהִסְתַּכַּל בְּחֵלוֹן
 אֶל הָרַחֲבוּבוֹת הָרִיקִים, אֶל הָרַכְבוֹת
 הַחוֹלְפוֹת הַלוֹךְ וְשׁוֹב עַל הַגֶּשֶׁר
 אֹר קְרוֹנוֹת צָהָב בּוֹקֵעַ
 מִצִּיר פֶּס זוֹהָר בְּרַקֵּעַ אָפֵר.
 אוֹלֵי נִכִּין בִּיְצִים עִם בִּיקוֹן וְהַבַּיִת יָרִיחַ
 כְּמוֹ תַחֲלַת יוֹם עֲבוּדָה שֶׁל כּוֹרֵי הַפְּחָם
 וְנִשְׁמַח בְּשִׁלְנוּ, וְנוֹכַל לְהַתְּגַעֵגַע
 לְעֵיפוֹת הַגּוֹף מִן הָעֵמֶל
 לְהַתְּפַשֵּׁטוֹת הָאֲשֶׁר
 מְטַבִּילֵת הַלְחָם בְּחֵלְמוֹן.
 בְּחֵלּוֹמוֹת שְׁלֵךְ
 סִפְרָת
 אֶתָּה תְּמִיד הָאִישׁ הָרַע
 וְכָל לִיָּלָה הַטּוֹבִים מְנַצְּחִים אוֹתְךָ
 לוֹקְחִים לְךָ הַכֹּל

פאול צלאן

עין הזמן

הנהי עין הזמן:
מפזילה מבט
תחת גבת-עין בת שבועה גונים.
עפעפה רחויץ להבות,
דמעתה קיטור.

הפוכב העור מתעופף לקראתה
ונמס בלהט ריסייה:
חם משתרר בעולם
והמתים
מעלים נצה ופורחים.

(מתוך "מסף אל סף")

*

שבילים בקלקת-צל מתחחת
של כף-ידך.

מתלם-ארבע-האצבעות
אני נוכר וחולץ את
הברכה המאבנת.

(מתוך "תפנית נשימה")

מגרמנית שמעון זנדבנק

בשיר השני נפלה שגיאה בעת ההבאה לדפוס של מטעם 15. אנחנו מתנצלים ומפרסמים שניים מן השירים בשנית.

נצר ג'מיל שעת'

אבק הגנרל

כְּאִשֶׁר יַחֲלֵף הָעוֹלָם לְפָנֶיךָ
 אֶל תַּעֲצָרְנוּ,
 אֶל תִּכְתֹּב סְפוּר,
 וְאֵל תִּגִּיד "הַפִּילוֹסוֹפִים עָבְרוּ לְפָנַי"
 זֶהוּ אֲבִיךָ הַגֶּנְרָל הַחֹלֵף
 טוֹחֵן חֶטֶה בְּעֵינֶיךָ, שֶׁתִּתְעוֹר,
 שִׁירְעֵב קוֹלְךָ לְאוֹר וְלַחֲזִיוֹנוֹת.

.....
 כְּאִשֶׁר יַחֲלֵף הָעוֹלָם לְרַגְלֶיךָ
 אֶל תִּבְיֵט בּוֹ
 הֵן הוּא כְּמִטְחוּי הַשְּׁתַנָּה!

הוא מרים אל האופק את עפרו

אִישׁ בְּלִי מְרָבֵז,
 בֵּין קִשְׁיֹת הַתְּקוּהָ לְקִדְשֵׁת הַסִּכִּין
 הַכְרִיז מִלְחָמָה עַל עֲצָמוֹ
 וּבִדְרֹךְ לְנִשְׁק פָּגְעוּ נֶהָר
 בְּלִי אָפִיק וְזָכְרוֹן.
 הוּא בִקֵּשׁ אֶת רְשׁוֹת הָעֵץ לְהִכִּין
 מִבְּתוֹ סִירָה לְגָדָה הָאֲחֵרֶת.
 דְּבַר מֶה גְדוֹל מֵת עַל לְבוֹ.
 עַל הַלֵּב אָמְרוּ קָבֵר
 וְעַל הַדָּלֶת אָמְרוּ יַעַר
 רַק הָאִישׁ לְבָדוֹ אָמַר
 מְשׁוֹרֵר מְרִים אֶל הָאֶפֶק אֶת עֶפְרוֹ!

מערכית גיא רוז-גלבע

כרמית רוזן

זכריני

למחמוד דרויש

המורה לערבית היא הידעונית
 שהעלתה בשפתך את הגעגועים,
 אשה כמוה עומדת וקוראת שיר
 בחרדת דממה, מוזיקה גדולה, ואנו
 ילדי פרמל יהודי מסבכים
 בזה, משננים לבגרות בעל-פה
 והפלאנו לדקלם, התשבחות,
 ערבית ספרותית כזו שנפוץ
 אתנו השיר לכל שלוחות המודיעין,
 כבוש במיתרי הקול המתחלפים.

מבין? היא המליצה עלינו לצבא.
 בענף של המדור פרח תרגום שירה.

הפסקת חשמל

מסך הניד הוא מנורת החסרונות
 בחדר. קול אהובי זוהר עור
 רוקם הרף
 הזדהות עם עזה חשוכה,
 ונופל

לאור בבת-אחת, צורב,
 שקט דלוק אשמה במפח
 במכשירי בערה

ושלל נורות אדמות חגות
 להחזיר את הבית על תלו.

אום ג'בר וישאח

“מי שיש לו כאב, יכול להרגיש כאב של אחרים”¹

השתתפתי בהפגנות למען האסירים עוד לפני 1985, אבל אף פעם לא הייתי פעילה בענייני אסירים. התחלתי להיות ערה לבעיה הזאת בתחילת 1985, כשהוחלפו אסירים בגופות של ישראלים. אנשים רבים חיכו אז, יום ולילה, בצלב האדום לשמות האסירים שישוחררו, בתקווה שבני משפחותיהם יהיו ביניהם. ג'בר שיכנע אותי שמקומי איתם, אז הלכתי לתמוך בהם וקיבלתי את פני האסירים ששבו הביתה. זמן קצר אחר כך עצרו את ג'בר ונתנו לו מאסר עולם.

כשכלאו אותי, התחלתי להבין את הבעיות, המכשולים ואת כאב האסירים ומשפחותיהם. גיליתי את זה אחרי שנעשיתי אחת מהם וסבלתי כמותם. לא הצעתי להיות נציגה של האסירים, אבל הצלב האדום ביקש ממשפחות האסירים לבחור מישהו שאיתו יוכלו לדבר, מישהו שיציג את ענייניהם והבעיות שלהם, כי האנשים לא היו מאורגנים. אז ישבנו בגינה של הצלב האדום והאחרים בחרו בי. בהתחלה סירבתי משום שזאת היתה אחריות גדולה שדרשה אדם צעיר עם הרבה כוח לעבוד, לא אשה זקנה וחולה כמוני. אבל הם קראו יחד שאני היחידה המתאימה והם סומכים עלי.

כשהתחלתי לבקר באופן קבוע את ג'בר גיליתי שהיו גם אסירים ממדינות ערב שנתפסו בגבולות ישראל ופוזרו בין בתי הכלא. כמה מהם נכלאו לתקופות ממושכות ואחרים לפרק זמן קצר, ולא היו להם כאן משפחות, אז התחלתי

1 זהו הפרק השלישי והאחרון בסיפור חייה של אום ג'בר, שפרקיו הקודמים - על חיי הכפר בפלסטין לפני 1948 ועל המלחמה ותוצאותיה - יפורסמו בגיליונות הבאים של מטעם. סיפורה הועלה על הכתב כחלק מפרויקט של המרכז הקהילתי בעזה לאיסוף סיפורי חיים של נשים מבוגרות דיין כדי לזכור את התקופה שקדמה ל-1948. המשתתפות רואיינו במחצית הראשונה של 2001, ועדויותיהן הועלו על הכתב ללא עריכה, מלבד צירוף הראיונות לסיפור רצוף. אום ג'בר, שהיתה בעת הראיון בשנות השבעים המוקדמות של חייה, עודה חיה במחנה אל בוריג', בו היא מתגוררת כפליטה מאז 1950. ההחלטה לפרסם כאן תחילה את הפרק השלישי קשורה בחשיבות העצומה שיש לעניין האסירים הפלסטינים ולמיעוט הדיון הציבורי בו.

לחשוב עליהם. האסיר הראשון שביקרתי ככה היה אדם בשם בילאל דְּפֶרוּב, שנתפס בים. שום נשק לא מצאו עליו והוא לא הודה בחקירות בשום דבר. הוא נידון ל-18 חודשי מאסר בכלא שאטה, ופגש את באסם [בן הזקונים] כשהיה שם. פעם, כשביקרתי אותו, באסם שאל אם אוכל לבקר עוד אסיר שהגיע מחוץ לפלסטין, ותמיד ישב לכד כשהגיעו המשפחות לבקר, כי המשפחה שלו לא פה. שאלתי איך קוראים לו, ובאסם אמר לי בילאל, ואמרתי לו שמכאן ואילך הוא ובילאל יהיו אותו דבר, ובאסם שמח מאוד. אז נרשמתי לבקר את בילאל, ובביקור הבא שלי אצל באסם הבאתי לבילאל סיגריות, בגדים, מגבות - אותם דברים כמו שלקחתי בשבילו. התחלתי לבקר את בילאל ואחרים כל שבועיים, בביקורים שאירגן הצלב האדום.

בילאל אמר היה להשתחרר 14 יום אחרי שבאסם שוחרר, ולחזור ללבנון, אז לא ביקרתי אותו. אבל הוא לא שוחרר - בתאריך השחרור שלו חידשו את מעצרו לעוד ששה חודשים והעבירו אותו לכלא אחר. אחרי שלושה חודשים קיבלתי מכתב מאסיר, שהגיע אלי דרך אדם שעבד בתוך ישראל. הוא סיפר על בילאל, ואיך ידע שחשבת שהוא שוחרר והצטרף למשפחתו, אבל זה לא קרה. אני מיד הזמנתי מונית שתיקח אותי לבקר אותו למחרת בבוקר. זה היה רמזאן וצמתי ובאתי מעזה הרחוקה מהכלא, אז הייתי מאוכזבת כשלא הרשו לי לבקר אותו. אמרתי לישראלים לתת לו את הדברים שהבאתי לו, ולהגיד לו שאמא שלו חזרה לעזה, אבל תמיד תנסה לבקר אותו. כשהם חשבו שאני עלולה להתלונן בצלב האדום, החיילים אמרו שהם לא מונעים ממני לבקר אותו, אבל הביקורים צריכים להיות מוסדרים. הצלב האדום באותה תקופה היה מאוד פעיל ועזר הרבה, והאסירים היו מפונקים בהשוואה להיום. הם לקחו את הדברים שהבאתי, ואמרו שיודיעו לצלב האדום וירשמו את שמי בביקור הבא.

הצטרפתי לביקור המאורגן הבא, ולפני שעזבתי, שאלתי את בילאל אם הוא צריך משהו. הוא אמר שיש אחרים כמותו, שהיו רוצים שמישהו יבקר אותם ויביא להם דברים כל שבועיים, כמו לאסירים אחרים. אז ביקשתי ממנו לכתוב את הפרטים של האסירים האלה ואמרתי שאני כבר אדאג לזה. ביקרתי אותו במשך כל הזמן שהיה בכלא, יותר מעשר שנים, ובזמן הזה הוא נתן לי רשימה של 45 בחורים צעירים ממדינות ערב שנתפסו בגבול. בדקתי גם עם הצלב האדום, שהיו לו רשימות של אסירים חדשים וכל פרטיהם. אחד מהם היה פלסטיני מקנדה שהמשפחה שלו היתה יכולה לבקר אצלו רק מדי שנתיים. הוא עונה כל כך קשה שלא יכול היה להיזיז שום חלק של הזרוע שלו ושל החזה.

מאז, חסכתי כמה שיכולתי מהכסף לאחזקת הבית; במקום שני עופות קניתי

אחד וקניתי פחות ירקות, ניסיתי לחסוך כמה שיכולתי בלי לשלול מהילדים שלי. המצב היה קשה בחוץ, אבל יותר קשה בתוך הכלא. לפעמים ביקרתי אסירים יום אחרי יום בלי הפסקה, בגלל שאני לגמרי מאמינה שהדבר היחיד שמחזיק את האסיר בחיים האלה הוא הביקור. אז לא משנה אם הייתי עייפה או לא, הייתי צריכה לעשות את זה, כי ידעתי כמה זה חשוב להם. האמנתי במה שעשיתי והתעלמתי ממה שאנשים אמרו, במיוחד כשראו אותי כל בוקר סוחבת סל מלא דברים על הראש, הולכת לבקר אסיר. הם שאלו אם קיבלתי כסף או עזרה לקחת את הדברים לאסירים, ואמרתי להם שזה היה מהכסף שלי, שאף אחד לא עוזר לי חוץ מאלוהים שרוצה לעזור לאסירים האלה דרכי. אז אנשים התחילו לעשות אותו דבר. איש אחד נתן לי הרבה דברים והאסירים שמחו מאוד לקבל אותם. כל דבר, לא משנה כמה קטן, עשה אותם שמחים. מה שאני רוצה להגיד הוא שמי שיש לו כאב יכול להרגיש כאב של אחרים.

דיברתי עם נשים אחרות, כשנפגשנו בצלב האדום, או בדרך לבקר אסירים, או בפגישות עצמן. שאלתי אם הן ביקרו, או אם הן חושבות לבקר, גם את האסירים הללו. אירגנתי את תוכנית הביקורים וחילקתי אותה בין מי שרצו לבקר. קניתי את הכרטיסים מהצלב האדום וצילצלתי אליהם בנוגע לתאריכי הביקורים. אחרי זה אנשים באו מוקדם בבוקר לפני הביקורים, לקחו ממני את הכרטיסים ונסעו לבתי הכלא. הם ביקרו את האסירים האלה כאילו היו בניהם. תמיד אמרתי להם לא לשאול אסיר מה המפלגה הפוליטית שלו, כי הוא אדם שעזב משפחה, ילדים, חברים וקהילה כדי להיאבק למען המטרה הפלסטינית. בסופו של דבר הוא יושב בכלא בשביל החירות ובשביל הלאום, המטרה היא אותה מטרה, וכל הקבוצות הפוליטיות פועלות למען אותו הדבר.

פעם אחת ניסה קצין בכלא קישון למנוע ממני לבקר את אחד האסירים האלה. אמרתי לו, ”אתה יודע שאלוהים ברא את בני האדם, וככה יצא שאתה יהודי ואני מוסלמית, אבל בסופו של דבר אנחנו בני אדם, ותאמין לי, אילו היית בכלא ולא היה לך מי שיבקר אותך, אני הייתי עושה כל מה שאני יכולה כדי לעשות את זה, בגלל שזה מעשה אנושי גדול יותר מלהיות פלסטיני או ישראלי.” היו לו דמעות בעיניים ומאותו יום הוא עזר לי עם הביקורים.

כל פעם שבילאל גמר לרצות תקופת מאסר, העונש שלו חודש לעוד שישה חודשים, במיוחד אחרי שניסו לגרום לו לשתף פעולה ולא הצליחו. הוא אמר לי שהם הציעו לו שחרור וחיים טובים וכל דבר שירצה, אם יספר על המצב בלבנון, אבל מובן שהוא סירב. הוא ישב בכלא 13 וחצי שנים ובסוף שוחרר חודשיים לפני ג'בר, ב-1999. אני צעקתי בסלסולים כשראיתי אותו בטלוויזיה בבית שלי,

מנופף בידי מהאוטובוס בדרך חזרה הביתה ללבנון.

בתחילת 1986 היה ג'בר כלוא עם אדם בשם סמיר קונטר, שקיבל מאסר עולם. יום אחד, אשתו של ג'בר, שָאמָה, והבנות שלהם ואני, ביקרנו את ג'בר, וכשעמדנו מול האשנב שלו שמעתי שיחה באשנב הסמוך. זה היה סמיר, והוא דיבר עם אשה ממחנה שאטי ובתה. סמיר ביקש ממנה להפסיק לבקר אותו, כי ידע שהבן שלה שוחרר וזה מסע מעייף מעזה רק בשביל לבקר אותו. כששמעתי את זה, עזבתי את ג'בר והלכתי ישר לאשנב הסמוך ואמרתי, "מה שלומך, אדוני? כן, בירכתי לשלום בתחילת הביקור ועכשיו אני מברכת שוב. לא שמעת את הפתגם הערבי, 'אם אין לך אם, כל אם יכולה להיות אמך'?" מי שבאה לבקר אותך, אוהבת אותך ונהנית לבקר אותך. איש אינו מכריח אותה."

הוא הוריד את המבט ואמר: "אני לא מכאן, אני מלבנון. היא ביקרה אצלי כשביקרה את הבן שלה, אבל עכשיו הוא שוחרר ואני לא רוצה שהיא תעשה את הדרך הארוכה הזאת כדי לבקר אצלי. אני יודע כמה זה רחוק, וכמה היא עייפה מהמסע לכאן. זה לא נחוץ; אני אשרוד."

אמרתי, "תראה, בני, האיש הזה לידך הוא בני ומהרגע הזה גם אתה בני, כמוהו. להתראות, אבוא לראות אותך בביקור הבא." אחרי זה התחלתי לבקר אותו, והוא גם נתן לי שמות של אסירים אחרים וביקרתי אותם, וכשהמספרים גדלו, חילקתי את השמות שצריך לבקר בין משפחות אחרות...

במשך האינתיפאדה [הראשונה] היו אוטובוסים של הצלב האדום לוקחים את משפחות האסירים לביקורים מדי 15 יום, אפילו בזמן עוצר. האוטובוס בא מוקדם בבוקר. אבל בימי עוצר חיכינו עד שהג'פים של החיילים הישראלים עברו דרך רחובות המחנה, מכריזים שהעוצר עדיין בתוקף. אז עזבנו את בתינו, צמודים לקירות, רחוב אחרי רחוב, ולפעמים שדה אחרי שדה, נשמרים מפני רחובות ראשיים כי שם בדרך כלל היו החיילים, עד שהגענו לאוטובוס הממתין. אז נסענו לעיר עזה, שם עברנו לאוטובוסים שנסעו לכל אחד מבתי הכלא. החיילים ידעו מתי אל־בוריג' או אל־נוסיראת היו תחת עוצר וידעו שהפרנו אותו, אבל הם לא עשו כלום והאוטובוסים היו בדרך כלל מלאים. הם נכנסו לאוטובוסים במחסומים, בדקו את הנוסעים, ונתנו לנו להמשיך. כשהגענו לבתי הכלא, האסירים תמיד שאלו אותנו איך הצלחנו לבוא, ואנחנו צחקנו ואמרנו להם שאנחנו חזקים ושהחיילים לא יכולים לעשות לנו כלום. כשחזרנו עשינו אותו דבר: אחרי שהאוטובוס עצר, חיבקנו את הקירות ונמנענו מהרחובות הראשיים עד שהגענו לבתינו...

האסירים היו אז חזקים מאוד ומלאי תקווה שישחררו אותם. כשאמרנו

להם שעשינו כך וכך, והבסנו את החיילים בזה ובה, הם ריחפו באוויר מרוב שמחה. הם הרגישו כאילו היו במלון חמישה כוכבים, כי חשבו שהחופש בפתח, אבל עכשיו הם חיים כמו בקבר. עכשיו אין להם תקווה בגלל שקמה הרשות הפלסטינית.

לפני שקמה הרשות הפלסטינית, מצב האסירים היה טוב יותר מאשר היום, אבל זה לא אומר שלא היו בעיות. היו. במשך שנות השמונים, כוסו החלונות בתאים בכד שחור כדי למנוע מהאסירים להסתכל החוצה ומהשמש והאור להיכנס. התאים היו כל כך צפופים, וזמן הטיולים היה כל כך קצר. אסירים הוכו באלות, גז מדמיע נורה לתוך התאים שלהם בלי סיבה, והם הושמו בכידוד בתאים קטנים תת קרקעיים. במשך שלוש שנים חי ג'פר בכידוד בכלא באר שבע, והיו רבים אחרים כמוהו בכלא רמלה. השיער שלהם נשר מחוסר שמש ובגלל ההיגינה. ב-1993 פתחו האסירים בשביתה להפסקת הבידוד, הגז המדמיע וההכאות, ושלחו להנהלת הכלא רשימה של 21 דרישות. הדרישה המרכזית שלהם היתה להפסיק את הבידוד. אנחנו, משפחות האסירים, עשינו אותו דבר. לא רק שביתות, כמה אסירים גם פתחו בשביתה רעב שבה התקיימו על מים וחצי כפית מלח ליום. הנהלת הכלא כעסה מאוד וניסתה לשבור אותה באמצעות זריקות בכוח אבל האסירים סירבו, וזה נמשך 21 יום עד ששני אסירים, אחד מכלא אל-מג'דל [אשקלון] ואחד מכלא ירושלים, מתו. השביתות הביאו להפסקת הבידוד, והבד השחור הוסר מהחלונות.

נשמת הסכמי אוסלו היתה אדמה תמורת שלום; ובשביל שבויי המלחמה הללו, חופש ואדמה היו העקרונות למענם נכלאו, לכן היו צריכים להשתחרר, מיד אחרי שנחתמו ההסכמים. זה קרה בכל מקום אחר בהיסטוריה, אבל לא בפלסטין. כפי שאת יודעת, יש הרבה אסירים ממדינות ערב בבתי כלא ישראליים - מלבנון, סוריה, ירדן, מצרים, סודן ולוב. האנשים האלה באו לעזור לנו במאבקנו; כולם באו בשביל העיקרון הגדול הזה של חופש ושחרור האדמה. ואז בא "אדמה תמורת שלום", והם היו צריכים לצאת לחופשי.

המגעים החשאיים התרחשו מהר מאוד ולא השיגו כלום, ומנושא האסירים התעלמו לגמרי. אבו-עמאר שכח את האסירים. כשפגשתי אותו, שאלתי מה עשה למען האסירים, למה הם עדיין בכלא, הם היו שבויי מלחמה ועכשיו יש שלום, המלחמה נגמרה. הוא אמר שהוא השאיר אותם לרצונם הטוב של הישראלים. הוא לא ידע שלישראלים אין שום רצון טוב? אין מלה כזאת במילון שלהם... למעשה, הרשות לא פעלה ברצינות מספקת כדי להפסיק את הסבל בבתי הכלא. אחרי שהם באו, הדברים נעשו יותר גרועים. מאז קמה הרשות, נעשו

ביקורי האסירים יותר ויותר קשים. היו בעיות לפני שהם באו, אבל לא כמו עכשיו. הביקורים נהפכו למסע ייסורים בגלל שעכשיו אנשים נעצרים באופן שגרתי בידי השב"כ לחקירה. אפשר לצאת רק דרך מחסום אחד, ארוז, שם עוברים בדיקה קשה מאוד, כמו חיות בתורים, והאוטובוסים מחכים שעה, שעתיים, שלוש, לפני שהישראלים מרשים להם לעזוב. פעם, האוטובוסים היו יוצאים מארז בצפון, נחל עוז במרכז וכיסופים בדרום, בלי שחיכינו הרבה לפני שעברנו, ובלי שעצרו אותנו וחקרו אותנו או מנעו מאיתנו לעזוב. עכשיו הם רוצים לשלוט בביקורים. הם אמרו לנו שצריך כרטיס מגנטי כמו לפועלים, אבל לא נותנים כרטיס מגנטי למי שאסור לו לעזוב את עזה. אנחנו סירבנו והפגנו נגד זה בצלב האדום, והצלחנו.

היו גם בעיות אחרות. קודם לכן לא קרה שהישראלים מנעו ממישהו לבקר את בני משפחתו, זה התחיל לקרות רק אחרי הסכמי אוסלו... הם גם אמרו שאף אחד לא יוכל לבקר אסיר שאינו קרוב משפחתו, ולפעמים אף הגבילו את הביקורים רק למשפחה המצומצמת. אנחנו הפגנו, וכתבנו לישראל דרך הצלב האדום שביקורי אסירים לא קשורים לשאלה אם אתה קרוב משפחה או לא, אלא הם מעשים הומניטריים לגמרי. זאת הזכות המינימלית שצריך לתת לאסיר בכלא. הצלב האדום עזר לנו, והבעיה נפתרה אחרי מאבק ארוך והפגנות. בהפגנה אחת אמרתי לצלב האדום שהישראלים יוכלו למנוע מאיתנו לבקר את האסירים האלה רק אם יביאו את משפחותיהם ממדינות ערב לבקר אותם. אז נפסיק לבקר אותם אנחנו. בסוף הם הרשו לנו לחדש את הביקורים. אני מאמינה שאם האויב שלך מנסה למנוע ממך סיגריה, למשל, את צריכה להילחם - ולהילחם בכל כוחך - עד שתעשני אותה, ואפילו אם את יודעת שהסיגריה הזאת לא טובה לבריאות שלך, תעשני אותה מולו, בגלל שזה הישג גדול וניצחון. את נלחמת על הזכויות שלך, גם אם הן דברים קטנים או דברים שהם לא טובים בשבילך.

אחרי שקמה הרשות, חיפשו עלינו ועל גופינו לפני שיכולנו לבקר אצל האסירים. בעניין הזה אני רוצה לספר לך סיפור על מה שקרה לי בכלא נפחא. שאמָה ואני הלכנו לבקר את ג'בר וסמיר, ואחרי שעתיים של המתנה במחסום ארז ושעתיים של מסע מפרך, הגענו לכלא בשעה 11 בבוקר במקום ב-6. לפני שנכנסנו לחדר הביקורים, חיילת רצתה לחפש עלי ואמרה לי להוריד את הבגדים, אז הורדתי את השאש [מטפחת ראש] ועשיתי את עצמי כאילו אני הולכת לחנוק אותה. היא ברחת צורחת מהחדר. גם אני עזבתי את החדר עם השאש שלי עוד בידיים והאנשים בחוץ, שכבר עברו חיפוש, שאלו מה קרה. אמרתי להם: "החיילת רצתה שאני אוריד את הבגדים. מה אתם חושבים על זה?"

הם כולם אמרו, "אנחנו לא נבקר היום", והתחילו לצעוק. באותו זמן אנשים היו מאוד חזקים ומאוחדים, וכאן אני רוצה לחזור על מה שאומרים המשוררים: "אומה שנלחמת על חייה, דבר לא יכול לעמוד בדרכה". מפקד הכלא בא עם חיילים ועם קצין דרוזי שיתרגם. אמרתי להם, "היא היתה אמורה לכדוק אותי בידיה כרגיל, ואת זה אני מקבלת, למרות שזה לא ראוי משום שזה לא אנושי. אבל אז היא רצתה שאני אסיר את כל הבגדים. מנקודת המבט שלי ושל הדת שלי זאת פרוכוקציה."

הוא שאל אותי, "את רוצה להרוג אותה ולקבל מאסר עולם ולהצטרף לבן שלך?" אמרתי "כן, אני רוצה להצטרף לבן שלי ואני אשמח לעשות את זה בדרך הזאת, כי אני שומרת על כבודנו. אסור לפי הדת שלנו להוריד את הבגדים". הוא אמר, "אבל יש יהודים בכלא, והמשפחות שלהם באות ונבדקות כמוך. והיא אשה כמוך." אמרתי, "זה אולי מקובל בדת שלך, אבל לא בדת שלנו, וזה לא העסק שלי, אם יהודים מקבלים את זה; אני - לא. אני יודעת שיש מכונה שיכולה לכדוק את הגוף שלנו." בעת שדיברתי, האנשים שחיכו לביקור המשיכו לצעוק ולהרעיש מאוד, והאסירים בפנים איבדו את הסבלנות. גם אני כעסתי וצעקתי, והישראלים לא רצו להחמיר את המצב, זה עלול היה להתפשט לתוך הכלא, אז נתנו לי לעבור. הם הביאו מכונה לכדוק את הנשים, ועוד מכונה שנעבור דרכה. הייתי הראשונה שעברה חיפוש, למקרה שיהיו בעיות. תמיד נלחמתי על הדברים הקטנים האלה כדי שלא ייהפכו לחוקים קבועים. מאז המקרה הזה אמרתי לנשים בכל מקום לא להוריד את הבגדים, כי היינו צריכות להיאבק ולשים סוף ליחס הזה, ואם מישהי תקבל את זה, זה יהפוך לבעיה של כולנו. דיברתי גם עם הנשים שהגיעו מהגדה המערבית, כדי להגביר את המודעות לנושא, והגדה המערבית ועזה היו מאוחדות...

בגלל המצב, עכשיו לאזור עזה יש זמני ביקור שלהם, ולדרום ולאזור המחנות במרכז יש זמני ביקור משלהם. כשאנשים חזרו מאוחר אחר הצהריים הם לא יכלו להגיע לבתיהם משום שהמחסומים לאזורי המרכז והדרום היו סגורים, אז הצלב האדום לקח אותם למלון בעזה. את הלילה הבא הם בילו במחסום בין דיר אל בלח לחאן יונס, חיכו שהחיילים יפתחו אותו. אחרי המקרה הזה הצלב האדום הפסיק את ביקורי האסירים כי המשפחות אמרו שהן לא יחזרו לבקר עד שכבודן ואנושיותן יישמרו. הצלב האדום שלח את ההודעה הזאת לשירות בתי הסוהר ושלחנו גם שני מכתבים לצלב האדום, אחד לתל אביב ואחד לז'נבה, בהם האשמנו את ישראל בהפרת הכללים האנושיים בנוגע לאסירים. זכויות האסירים מאוד ברורות באמנת ז'נבה וחוקי זכויות האדם, אבל ישראל מפרה את

כולם. מאז, אף אחד לא ביקר.

נהגתי לבקר את האסירים עם נשים אחרות, אבל בזמן האחרון לאף אחת לא נותנים לבקר. במשך הזמן הגשנו בקשה להיתר וסירבו לתת, ועכשיו שנתיים שאוסרים עלי לבקר אסירים. זה היה זמן קצר לפני שג'בר שוחרר, שהלכתי עם אשתו לכלא. מותר היה לה להיכנס אבל לי לא נתנו, וסירבתי לעזוב בלי לבקר את סמיר. עשיתי הרבה בעיות, והחיילים הסכימו בסופו של דבר לתת לי לבקר, בתנאי שזה לשתי דקות וחיייל יהיה נוכח כדי לפקח על סמיר. הסיבה שציינו הישראלים היתה ביטחון. מה זה אומר, אני לא יודעת. שאלתי את סמיר למה לא נתנו לי לבקר אותו. הוא לא ידע, אבל אמר לי שחיייל אחד אמר לו שהשם שלו אף פעם לא יהיה רשום בחילופי אסירים. סמיר אמר להם שהוא אסיר פוליטי, לא פושע, ושהוא יישאר ויאבק בהם, גם בכלא. אני ביקרתי אצל סמיר רק פעמיים מאז שג'בר שוחרר. עתרתי לבית המשפט העליון הישראלי דרך עורכי דין ישראלים בבקשה שימשיכו לתת לי לבקר אצלו, ונתנו לי היתר רק לשני ביקורים. ביקרתי אותו במשך 16 שנה, וגם אצל הרבה אסירים אחרים, אבל מאז לא התיירו לי ואף אחד לא ביקר אותו שלוש שנים. הוא היה בטוח שיום אחד הוא ישוחרר, ועדיין יש לנו תקווה שהוא ישוחרר ויהיה חופשי.

כשביקרתי אסירים בשנים המאוחרות יותר, אף פעם לא לקחתי אתי אפילו חתיכת נייר ריקה כי לא רציתי שיעצרו אותי. הרעיון של הביקור לא היה להביא זיתים, שמן, קפה או סיגריות לאסירים; הרבה יותר מזה. הלכתי להביא תקווה, לתת להם להרגיש שהם לא לבד. אני לא יכולה לסבול את המחשבה איך בזמני הביקור יבקרו כל האמהות את הבנים שלהן, יביאו להם דברים שהם צריכים - אני לא יכולה לדמות את האסירים הולכים למיתחם הביקורים וסמיר, ואלה שדומים לו, יושבים לבד בתאים האפלים שלהם. עכשיו אני שונאת את מועדי הביקור בגלל שזה אומר יותר סבל בשבילו. אני אוהבת אותו מאוד; הוא איש חזק ואמיץ שעבר עינויים מכל מיני סוגים וזה רק עוד אחד מהם: למנוע ממני לבקר אותו. את יודעת שהוא גמר את התיכון בכלא ולמד לתואר ראשון ועכשיו הוא לומד לתואר שני.

לפני זמן לא רב השתתפתי דרך הלוויין בתוכנית בטלוויזיה של אבו דאבי שם הפגישו אותי עם אימהות של אסירים ממדינות ערב הכלואים בישראל, וראיתי את אחיו של סמיר ואת משפחתו ואת בני משפחותיהם של אסירים אחרים. אחיו של סמיר הודה לי על מה שעשיתי בשבילו במשך 16 השנים האחרונות, אבל לצערי לא יכולתי לשמוע מה אמר בזמן התוכנית, משום שהמיקרופון היה מנותק. אחר כך אמרו לי שהוא בכה והודה לי על הדבש, הזיתים, השמן, הקפה;

כל מה שהבאתי לסמיר. הוא כל כך התרגש שהוא הזכיר כל דבר קטן שהבאתי. אילו שמעתי את זה, הייתי מפסיקה אותו משום שזאת היתה חובתי, המינימום שיכולתי לתת למישהו שבא לעזור לנו, משאיר מאחוריו משפחה, בית, אדמה ועתיד. אני לא האמא היחידה של סמיר, כל הנשים הפלסטיניות הן אמותיו... המשא ומתן ותהליך השלום השפיעו לרעה על מצבנו ועל עניין האסירים, והצלב האדום כבר לא פעיל כמו פעם. כעת הוא חלש, רק מעביר את התשובות השליליות מהשב”כ בנוגע לכל תלונה או בעיה, בעוד שלפני הקמת הרשות הוא היה חזק ותמך בכל תלונה שהיתה לנו. הצלב האדום, ועכשיו הרשות, אחרי המשא ומתן, לא יכולים להתמודד עם ישראל. הצלב האדום לא יכול לתפקד כמו פעם בגלל שהוא אומר שעכשיו ישראל מתייחסת לשטחים כאל מדינה וכל דבר קשור למשאומתן, אז תפקידו הצטמצם. קודם הוא תמך בנו, בייחוד בעניין האסירים והמשפחות שבתיהן נהרסו בידי ישראל. עכשיו הדבר היחיד שהצלב האדום מספק זה אוהלים במקום הבתים...

ב־1999 אנשים היו בטוחים שג’בר יהיה בין אסירי העולם שישראל תשחרר כחלק ממחווות הרצון הטוב בעקבות הסכם אוסלו. כששאלו אם חשבת שג’בר ישתחרר, אמרתי, ”זאת משאלתי, אבל אני לא מאמינה לישראלים ואני לא אאמין שהבן שלי משוחרר עד שיעבור את מחסום ארז לתוך רצועת עזה.” אף פעם לא האמנתי שהוא ישוחרר כשהוא עוד היה בתוך גבולותיהם, משום שהרבה פעמים הישראלים הודיעו לאסיר ולמשפחתו שהוא ישוחרר וכשהוא הגיע הביתה או לדלת הכלא כדי לחזור הביתה, הוא הוחזר למאסר. כששיחררו את ג’בר מהכלא בעזה ופתחו את הדלת, חייל חיכה בחוץ לקחת אותו בחזרה לתקופת מאסר נוספת. הם רוצים להרוס את האסירים באופן פסיכולוגי.

בלילה, לפני שהאסירים היו אמורים להשתחרר, הלכתי עם אשתו של ג’בר למשרד לענייני אסירים [של הרשות] ושאלתי אם השם של ג’בר ברשימה. הם ניסו ללא הצלחה ליצור קשר עם כלא נפחא, והשר אמר לי שהוא לא חושב שהוא יהיה ביניהם. הלכנו למחסום ארז וחיכינו שהישראלים יבדקו אותנו כדי שנוכל ללכת לכלא לבקר אותו במקרה שלא ישוחרר. ב־6:30 בבוקר יצאה אשתו של ג’בר מהאוטובוס כדי להקשיב לחדשות ברדיו שהיה לה. כשחזרה, אמרה לי שהאסירים מנפחא שוחררו והם בדרכם למחסום נחל אל-עוז (נחל עוז). האוטובוס לפנינו כבר עזב, אבל אנחנו חיכינו הרבה זמן ולא הרשו לנו לעבור לישראל, אז אמרתי לנהג האוטובוס לנסוע לנחל עוז.

כשהגענו לנחל עוז, האסירים המשוחררים כבר היו שם, ואיתם הרבה אנשים, מנשקים אותם ושרים. כשהגעתי, לא חשכתי רק על ג’בר, אלא על כל מי

שישוחרר ויביא שמחה לאנשים. תזמורת משטרה ניגנה בחמת חלילים וגברים רקדו דבקה, אז הצטרפתי אליהם וסילסלתי בקול. פתאום קראו בשמי. ג'בר בא.

הוא היה באוטובוס האחרון, מהאחרונים שיצאו. אנשים נשאו אותו על כתפיים, והכרתי אותו כשראיתי את הראש והשיער שלו. המשכתי לרקוד ולשיר ולבכות, וכשהורידו אותו מולי שרתי שיר של שמחה, אבל השאלה הראשונה ששאלתי אותו היתה על סמיר. ג'בר האדים מכעס ואמר, "מה אני יכול לעשות? הוא שם עם אחיו האסירים, מחכה שדלתות החופש ייפתחו. הוא שולח לך דרישת שלום."

גרתי כאן, במחנה הזה, מאז 1950, ומאז מלחמת 1967 אני גרה בשני החדרים האלה בחוץ, כי הישראלים הרסו את הבית שלי, מספר 9, כדי להרחיב את הרחוב. במקומו נתנו לי את שני החדרים בחוץ ואת חתיכת האדמה שעליה בנינו עכשיו את ביתנו. ג'בר סירב לתת לי לחיות בחדרים האלה והתעקש שאגור איתם בבית החדש שהם בנו, אבל בעצם אהבתי את החדרים ההם בגלל שהיה מקום ויכולתי לשתול ירקות ועצים משלי. לפני שבנינו את הבית הזה, שתלתי שם בצל, שום, נענע, תרד, תפוחי אדמה, עגבניות, חילבה, במיה, חציל, פלפל חריף, מלוחיה ואפילו ורדים ויסמין, והריח שלהם היה טוב מאוד. אני לא יכולה לעשות את זה עכשיו כי בנינו את הבית, אבל שתלתי עצי הדר בשטח הקטן שנשאר...

האסירים בילו את שנותיהם הטובות, את עלומיהם, בכלא. הם נכנסו לבתי הכלא האלה למען החופש, והמחיר שהם שילמו צריך להיות מוצדק. הם מוכרחים להשתחרר, במיוחד אם היהודים מדברים על שלום, ואני תוהה על איזה מין שלום הם מדברים כשהאסירים למען החופש עדיין שם. גם לגבי המצב שבו אנחנו חיים עכשיו: אנחנו לא יכולים לשבת בחיבוק ידיים, עלינו להתנגד לכיבוש בכל האמצעים. אני מתנגדת לשבת ולשתוק בעוד הזכויות שלנו מופרות, בעוד אדמתנו נגזלת, בעוד ילדינו נורים לנגד עינינו. אני נגד השתיקה הזאת. אם העולם רוצה לשמור על שתיקה, לנו אסור לשתוק. אם נעשה כך, נהיה שותפים לקשר השתיקה הזה נגד עצמנו.

מאנגלית קרן דותן

ענת מטר

נחה דעתנו

"צה"ל עצר הלילה ששה מבוקשים פלסטינים באזור שכס. העצורים הובאו לחקירת כוחות הביטחון" - מהדורת החדשות של שבע בבוקר כוללת, לעתים תכופות, את המשפט הזה, בווריאציות מתבקשות (ארבעה, שנים-עשר, ברמאללה, באזור ג'נין, ברחבי הגדה המערבית). הוא נבלע בין שאר החדשות, והמאזינים, ברובם המכריע, מקדישים תשומת לב דומה לתוכנו ולשמותיהם של עורכי מהדורת הבוקר: מלמולים טקסיים שלא נועדו לקליטה.

מה קורה עם העצורים הממולמלים האלה לאחר מעצרו והיבלעותם בכרוניקה? בוקר אחד, כמעט במקרה, ראינו אותם. הם הוחזקו ברכב האטום ("פוסטה"), נופפו לנו לשלום לפני שסולקנו בבהילות. מדי פעם הגיח שוטר מתא החקירות הקטן במחנה שבשערו עמדנו. הוא הוביל אל הפוסטה שני עצירים אזוקים, חזר עם שניים אחרים. נערים, מבוגרים, מפלבלים בעיניהם חסרות השינה - הרי נחטפו באישון ליל, כמו תמיד - מקווים שכל העניין ייגמר בטרטור הזה: הלילה חסר השינה, החקירה המקדמית, הבוקר האבוד (לימודים? עבודה?), הדאגה בבית (מי יודע כמה זמן יחלוף עד שיידעו שם משהו); ובלבד שבסוף, כמו שאמר לנו הש"ג, "יתברר שהם לא מסוכנים".

כ־9,000 אסירים ועצירים פלסטיניים, המסווגים כ"ביטחוניים", נתונים עתה בבתי הכלא בישראל. מתוכם כ־300 קטינים, כ־80 נשים, כ־650 עצירים מינהליים (הקטגוריות חופפות בחלקן). בשביל הציבור הישראלי, רובו ככולו, מדובר במסה אחידה של קלפי מיקוח, הנבדלים רק ביחס לפרמטר הידוע: עם או בלי "דם על הידיים". וכן, ישנו גם מרואן ברגותי, אסיר אחד שיש לו שם, ביוגרפיה, משפחה, תוכניות. אסיר אחד שהוא דמות פוליטית.

אז זהו, שלא. אלפי האסירים הללו הם אסירים פוליטיים. כולם. מדובר במספר עצום: כ־700,000 פלסטינים חלפו בבתי הכלא הישראליים מתחילת הכיבוש ב־1967. האסירים הללו לוקחים חלק במאבק לשחרור לאומי: חלקם שותף

במאבק הזה פשוט מעצם הימצאותו בכלא, המעצר, החקירות; חלקם השתתף במאבק מזוין, באופנים שונים; חלקם עסק בהתנגדות לא-אלימה, בפעילות פוליטית, במסגרת סטודנטיאלי, בעמותה ציבורית או בפעילות פרלמנטרית שלא נשאה חן בעיני השלטון הישראלי. אולם, כפי שאיבחנו בחדות אסיר-העולם וליד דקה, הפוליטיות של האסירים הללו נובעת קודם כל משיתוף הפעולה הטוטלי של המערכת נגדם, שהרי הם זוכים ליחס מיוחד, לאפליה עמוקה ללא שיעור, בכל שלב: החל מאותו מעצר באישון לילה ובחקירות הבאות בעקבותיו, בפארסה המתקראת שיפוט, בתנאי המאסר הקשים מנשוא, וכלה בנורמות השחרור. לכל האסירים הללו יש שמות, ביוגרפיות, משפחות, תוכניות. את העובדות האלה מנסה ישראל למחוק. ישראל, כידוע, חזקה במחיקות.

הסיווג הביטחוני הוא אמצעי המחיקה הראשי. מדובר בכלל בהמצאה של שירות בתי הסוהר. בלשון פקודות הנציבות, ההפרדה בין אסירים פוליטיים ל"ביטחוניים" היא "החלטה אדמיניסטרטיבית פנימית... שנועדה בין היתר להקל על הניהול התקין של מתקני הכליאה, על-ידי החזקת הקבוצות האלה בנפרד." כמה נוח שמטרת הסיווג היא נוחות גרידא, ושאינן היא מעוגנת בשום הוראת דין. רק כך אפשר לעקוף את הציפייה הליברלית שב"ס יקבע את יחסו לאסיר באופן פרטני: ימדוד את מידת "מסוכנותו", יבחין בין עבירות "ביטחוניות" שונות, יברר מתי אפשר להקל טיפה את הלחץ הרומס. אסיר ביטחוני מוגדר בפקודת הנציבות דלעיל כ"אסיר אשר הורשע ונידון למאסר בגין ביצוע [...] עבירה, שעל פי טיבה או נסיבותיה הוגדרה כעבירה ביטחונית מובהקת, או שהמניע לעבירה היה לאומני", וכו'; ואולם, כיוון שאין כאן חוק אותו יש להחיל באופן שווה, אלא רק "אדמיניסטרציה" - אסירים יהודים שעונים לקריטריון הזה מעולם לא סווגו בסיווג הביטחוני, ועל-כן גם לא זכו לאותו יחס מזויע, לו זוכים כל האסירים הערבים המסווגים כך.

במסגרת הנוכחית אפשר להצביע בחטף רק על רכיבים ספורים ביחס הזה, הננקט באופן שווה כלפי כל מסת האסירים הפלסטינים, קלים כחמורים, זקנים כצעירים. לא זה המקום לפירוט הדרך בה מתבצעים המעצרים, תקופות החקירה שב"כ, או תפקוד בתי המשפט הצבאיים. כל אלה דורשים הרבה יותר מאשר אזכור חטוף.

הרוב המכריע של האסירים הפוליטיים מוחזק ממש באותם בתי כלא בהם

מוחזקים האסירים הפליליים, אזרחים ישראלים או נתינים כבושים.² כאן, לכאורה, דווקא אין אפליה. אלא שבניגוד לאסירים אזרחי ישראל, המוחזקים בתוך שטחה הריבוני של המדינה, מוחזקים הנתינים הכבושים, ברובם המכריע, מחוץ לשטח הכבוש, בניגוד גמור לאמנת ז'נבה הרביעית. העניין הזה חורג מתחום הדקדקנות הלגאליסטית או הרגישות הפוליטית. להפרת האמנה השלכות חמורות על תנאיהם של האסירים, משום שכך, למרבה הנוחות האדמיניסטרטיבית, מצטמצם באופן דרסטי מספר הביקורים. מלכתחילה מותר הביקור הדרו-שבועי אצל אסירים "ביטחוניים" רק לקרובי משפחה מדרגה ראשונה, כאשר לצעירים שבהם (בגיל 16 עד 35) הוא מוגבל לפעם או פעמיים בשנה. אבל מי מבני המשפחה מקבל בכלל אישור לעזוב את השטחים הכבושים? אישורים כאלה ניתנים במשורה, כידוע, ובהתאם להגיון הכיבוש, כל מי שיש לו קרוב אסיר מהווה סיכון ביטחוני כשלעצמו. כך הופכים רבים מבני המשפחות ל"מנועי לישראל", והשגת אישור הכניסה החד-פעמי ל"מנועים" כרוכה במאמצים ממושכים ומענים.³ אסירים רבים לא זכו לראות את קרוביהם במשך חודשים ארוכים. יתר על כן, האסירים העזתיים לא ראו איש מקרוביהם מאז יוני 2007!⁴

בידוד האסירים הפוליטיים מקהילתם אינו מסתיים במניעה העקיפה של ביקורים. על חופשות אין מה לדבר. (נזכיר: כיוון שמדובר במסה אחידה, הדבר נכון גם לגבי אסירים המרצים שנת מאסר אחת על עבירה קלה שבקלות.) שיחות טלפון אסורות. למעט מקרים "הומניטריים" חריגים שבחריגים, אין שום אפשרות לאסיר לדבר עם בני משפחתו - כולל אלה ה"מנועים", כולל אלה החיים ברצועת עזה (מהדורה אחרת של מאסר פוליטי) - לשמוע את קולם, להתעדכן במצב בריאותם. הגבלות על דברי דואר, על חומרי קריאה ועל פעילויות תרבותיות וחינוכיות מעצימות את הבידוד הזה ואת הפוליטיות שלו. וכל זה עוד לפני

2 על מצב תחזוקתם של בתי הכלא האלה קראו בדו"ח השנתי של הסנגוריה הציבורית, באתר משרד המשפטים: <http://www.justice.gov.il/MOJHeb/SanegoriaZiborit/>

3 אחוז מנועי הכניסה הגבוה פוגע גם באסירים הפלסטינים המסווגים כ"פליליים", שאף הם זוכים לביקורים רק לעתים רחוקות. כללית, למרות שתנאי מעצרם אמורים להיות שווים לאלה של האסירים הפליליים, אזרחי ישראל, סובלים גם האסירים הפלסטינים הפליליים מאפליה קשה, בין היתר משום שאף להם, כמו לאסירים המסווגים כ"ביטחוניים", אין כלל חופשות. היבט נוסף של ההפרה הנידונה היא שעורכי הדין הפלסטינים - מרביתם "מנועים", כמובן - אינם יכולים לבקר את מרשיהם בבתי הכלא. ההשלכות על ההתנהלות המשפטית ברורות.

4 שתי עתירות התובעות להתיר ביקורי משפחות לאסירים העזתיים נמצאות בעיון בג"ץ. הדיון בהן נקבע לסוף אוקטובר 2008.

שאמרנו מלה על האחוזים הגבוהים של אסירים פוליטיים הנשלחים לכידור של ממש. בנוסף, גם הסיום עומד בפני קשיים מיוחדים: קציבת מאסרי עולם נעשית במשורה, וקיצורי שלישי הם נדירים, ולמעשה כמעט לא קיימים.

ראוי להקדיש מלים אחדות לעצירים המינהליים. אלה מוחזקים בלא שמוגש נגדם כתב אישום כלל. מהם ומעורכי הדין שלהם נמנע כל מידע לגבי החשדות נגדם. אמנם צו המעצר עובר "ביקורת שיפוטית", אבל מספרם העצום של העצירים המינהליים מעלה ספקות חמורים ביחס לאיכותה של הביקורת הזאת. צו המעצר מוצא לתקופה של ששה חודשים, אבל ניתן להאריכו שוב ושוב, ללא כל הגבלה; וכך נמשך המעצר, של עצירים לא מעטים במשך שנים.

לפני זמן קצר דן בית המשפט העליון בעתירתו של מוסא אבו-מאריה, אשר עירער נגד צו המעצר המינהלי שהוצא נגדו. מוסא הוא אחד ממארגני המחאה הבלתי-אלומה נגד גדר ההפרדה, ממקימי הפרויקט לסולידאריות פלסטינית, ובעל קשרים עמוקים עם פעילי שלום ישראלים וכינלאומיים. השב"כ, לעומת זאת, טען שהוא פעיל דווקא בג'יהאד האסלאמי. באת-כוחו של מוסא, עו"ד גבי לסקי, העלתה שורה של טענות בפני שופטי בג"ץ. בין היתר טענה שחקירתו של מוסא ארכה לא יותר מעשר דקות, ולכן ברור שלא נעשה כל מאמץ להעמידו לדין פלילי, דהיינו לביקורת שיפוטית ממשית. השב"כ הגיב בטענה שחקירה לצורך העמדה לדין היתה חושפת את החשדות נגד מוסא, והרי אלה, כזכור, וכיאה למעצר מינהלי, חסויים. הסברי השב"כ, קבעו שופטי בג"ץ, "הניחו את דעתנו". וזה לא מאוד מפתיע. נחה דעתם של שופטי בג"ץ מקשקושי השב"כ, כשם שנחה דעתם מהחזקת העצירים והאסירים בשטחי ישראל תוך הפרת הדין הבינלאומי, מהגבלת הביקורים, מתנאי הביקור המחמירים ומן האיסור על שיחות טלפון; נחה דעתם גם מהתנהלות בתי המשפט הצבאיים, מהמעצרים המינהליים ככלל, מסירובן של ועדות הכלא לקצר את עונשם של האסירים ה"ביטחוניים"... ודעתם תמשיך לנוח, אלא אם נמצא סוף סוף את הדרך להבאיש את ריחם ברבים.

נאזים חיכמת

כמה עצות למי שיישב בכלא

אם במקום להתלות
אתה משלך פנימה
על שלא אפדת את התקנה
בעולם, בארץ, באדם,
אם תשב עשר, חמש-עשרה שנים
בנוסף למה שעוד תשב,
"הלואי שהייתי כמו דגל מטלטל בקצה החבל"
לא תאמר.

התעקש על החיים.
אולי זו איננה בדיוק שמחה,
אבל זוהי חובתך
להתריס מול אויבך
ולחיות עוד יום אחר.

אתה יכל להשאיר בפנים לגמרי לבר, בחלק אחר שלך,
כמו אבן בתחתית הבאר
אבל החלק השני שלך
חייב להתערב
בהמוניות העולם
הוא יכריח אותך להצטמרר בפנים,
כשעלה במרחק ארבעים יום רועד בחוץ.
לחפות בפנים למכתב
גם לשיר שירי-עם נוגים
או להשאיר ער כל הלילה ולנעץ את עינך בתקרה,
זה מתוק, אבל גם מסכן.

מגלוּחַ לְגִלוּחַ הַבֵּט בְּפָנֶיךָ
שָׁכַח אֶת גִּילְךָ
הַשֹּׁמֵר מֵהַכֹּנִים
וּמִלֵּלוֹת הָאָבִיב
וְאֵל תִּשְׁכַּח, אֶף פֶּעַם, לְצַחֵק בְּפֶה מְלֵא
וְלֹאכֵל
אֶת הַלֶּחֶם
עַד לְבִיס הָאֲחֻרוֹן.
אוּלֵי, מִי יוֹדֵעַ
הָאִשָּׁה שְׂאֵתָה אוֹהֵב כְּבָר אֵינָה אוֹהֶבֶת אוֹתָךְ
וְאֵל תֹּאמֶר: עֲנִין פְּעוּט.
לְאָדָם בְּפָנִים
זֶה מְגִיעַ כְּמוֹ עֲנַף יָרֵק מְאֹד שֶׁנִּשְׁבֵּר.
רַע לְחֹשֶׁב עַל גְּנֹה, עַל וָרֵד, כְּשֵׂאֵתָה בְּפָנִים
טוֹב לְחֹשֶׁב עַל יָמִים, עַל הָרִים.
אֲנִי גַם מְצִיעַ לְךָ לְאָרֶג
אוֹ לְצִקֵּת מְרֹאָה.
כְּלוּמֵר, זֶה לֹא שְׂאֵי אֶפְשָׁר לְהַעֲבִיר
עֶשֶׂר, חֲמִשָּׁעֶשְׂרֵה שָׁנִים
אוֹ אֶפְלוּ יוֹתֵר,
אֶפְשָׁר,
כֹּל עוֹד לֹא תִאֲפִיל
הָאֲבֹן הַטּוֹבָה, בְּצַד הַשְּׂמֵאלִי שֶׁל חֲזֶךְ.

מטורקית אפרת אביב

אדריאן לפטוויץ'

מסרתי את השמות של כולם

א.

ביולי 1964, כשהייתי בן עשרים-וארבע, הגיעו חיי בדרום אפריקה לקצם הפתאומי. את האירועים שהביאו לכך גרמתי אני. איש מלבדי אינו נושא באשם. בתהום שנפערה בין המרחק אליו כיוונתי לבין גבול היכולת שלי, בין מה שהיה בידיעתי לבין חוסר המודעות שלי, בין מה שחלמתי עליו לבין מה שיכולתי להכיל, התרסקתי. זה לא קרה בהצנע, אלא בפומבי ולעיני כל מי שהכיר אותי. האירועים שהתרחשו טרפו חיים שעד לאותו רגע היו פעילים, מבטיחים ומחויבים. מסיבות שעדיין איני מביין לעומקן, ניסיתי לעשות דברים שהיו הרבה מעבר לכוחותי, ונכשלתי. השתתפתי בניסיון לשנות את העולם הסובב אותי, אבל בניסיון הזה הרסתי את חיי, בגדתי בחברי ובשותפי למטרה וחיבלתי בדרך בה האמנתי ולמענה פעלתי. האנשים שעד אז האמינו בי וכיבדו אותי החלו לבוז לי. אחרים, בממשלה ובשירותי הביטחון, אלה שקודם לכן ראו בי גורם קיצוני מועד לפורענות, ידעו לבסוף שהייתי שבור ומחוסל. כאשר עזבתי את הארץ אחרי שישה חודשים, דבר לא נותר מאורח החיים שניהלתי בתחילת אותה שנה.

עברו שנים רבות עד שהייתי מסוגל לגעת במה שקרה, לנסות להשלים איתו. אולי עכשיו, משנקברה תועבת האפרטהייד באופן רשמי, הגיע הזמן לעשות זאת. הדברים המובאים כאן הם ניסיון לעסוק בכרוניקה האישית של הפחד, ובה בעת גם בכרוניקה של הכישלון והבגידה.

ב.

ככף התקווה הטובה, במחוז המערבי של דרום-אפריקה, החורף גשום. ימי החורף אינם באמת קצרים מימי הקיץ, אלא שמפאת הקור הם נראים כך. אנשים אינם מרבים לצאת במהלכם מן הבית. מדי פעם אפשר לראות שמים בהירים, כחולים, אבל רוב הזמן מעונן ולח. האדמה כהה וטחובה, גזעיהם של אלוני הכף שחורים ורטובים. אינני זוכר כפור. רק מפעם לפעם התכסו ההרים המעטרים את חצי

האי בשלג. לעתים גם שוליו של הר השולחן היו מלבינים, אבל אף פעם לא ירד שלג על העיר או על פרווריה.

הכף היה מקום מקסים לגדול בו בשנות הארבעים והחמישים, מקום כמעט תמים עם הרים יפים, אקלים נוח וחופים ארוכים. נולדתי למשפחה ליברלית, יהודית. אבי היה רופא שקט ואהוב מאוד; אמי לימדה פסנתר, מדי פעם, עסקה בצדקה ושיחקה ברידג'. אני עשיתי את הדברים שרוב הילדים עשו. הלכתי למה שנחשב בית ספר תיכון טוב (בית ספר ללכנים בלבד באותם ימים), שיחקתי ראגבי וקריקט ברמה בינונית, טיפסתי על הרים בסופי שבוע, שחיתי וגלשתי בימי הקיץ החמים ורכבתי יחף על אופנים. בבית הספר נהייתי משיעורי דרמה ואהבתי להופיע בהצגות.

זו היתה ילדות נפלאה, במיוחד משום שהכף היה חף מהקיצוניות שאיפיינה את רוב הארץ, הן באקלים והן בפוליטיקה. בכל פעם שנסעתי צפונה לבלות את חופשת החורף אצל בני דודי ביוהנסבורג, הדהים אותי קיטובם של הדברים שם: ערבת הדשא היבשה, הקפואה, המרבצים המכווערים של פסולת המכרות, העיר האלימה, האפליה הגזעית חסרת הרחמים. אבל כבר כשהגעתי לגיל העשרה החלו הכוחות הפוליטיים, שמקורם במחוזות הצפוניים של טרנסוואל ואוֹרְנַגְ'ה-פְּרִי־סְטֵיִט את מצעדם דרומה. התחלתי לפתח אז רגש של זעם כלפי היחס לוֹ זכו אחי בני דרום אפריקה תחת משטר האפרטהייד. בסוף תקופת ההתבגרות שלי כתבתי שירה פוליטית מלאת זעם. אני משער כי השתלבותי בפוליטיקה הסטודנטיאלית והארצית עם כניסתי לאוניברסיטה היתה בלתי נמנעת.

בחורפים נושבת בכף רוח צפון-מערבית. פני האוקיינוס אפורים וסמיכים. סערות מטלטלות את הים והוא מצליף בחוף. לפעמים, ביום של ערפל כבד, כשהרוח נשבה בכיוון הנכון, אפשר היה לשמוע קול עמום, חוזר כקינה, צופר הערפל של מולי פוינט באזור גבעת סיגְנָל, מרחק מיילים רבים. קול הצופר היה מזהיר את הספינות מפני הסכנות במפרץ טייבֶל. לעומת החמימות והפתיות האוורירית של הקיץ, נראו החורפים מסוגרים ומסוכנים ואני הרגשתי לכוד בהם. הקיץ בא תמיד כמפלט.

בעיצומו של חורף כזה בדיוק, ב-4 ביולי 1964, עם שחר, העירה אותי משנתי משטרת הביטחון. חברתי היתה אתי בדירה. הפלישה היתה פתאומית ומאימת. רגע אחד ישנתי, ובמשנהו ניחתו מהלומות על דלת הכניסה. אז הוצפה הדירה הקטנה באנשי ביטחון. הם פתחו מגירות וארונות, הורידו ספרים ממדפים, מיששו חוברות, חיטטו בניירות, קראו מכתבים, בדקו פנקסי כתובות, יצאו למרפסת ונברו שם מתחת לקופסאות.

התברר שהפשיטה הזאת היתה אחת מרבות שנערכו באותו בוקר בכל רחבי הארץ. משטרת הביטחון ערכה חיפוש אחר חומר מרשיע שיקשור אותי לארגון אשר הוצא אל מחוץ לחוק, או לפעילות פוליטית לא חוקית. ככל שידעתי, הדירה היתה "נקייה", חוץ מכמה כתבי עת אקדמיים וספרים שהיו אולי אסורים. אבל טעיתי. שגיאה בסיסית אחת שביצעתי בעבר הניעה את כל שרשרת האירועים שבאו לאחר מכן.

כשנתיים קודם לכן גויסתי לארגון קטן שנודע בשם "תנועת ההתנגדות האפריקאית" (ARM), אם כי שמו המקורי היה "הוועדה הלאומית לשחרור" (NCL). לא הכרתי את כל החברים בו, כיוון שהיה מאורגן במבנה של אזורים ותאים ממורדים לכאורה. שכבת הפעילים כללה אולי 40 אנשים מכל הארץ. היתה גם קבוצה רחבה יותר של תומכים מקומיים ועוד קומץ תומכים מחוץ לגבולות המדינה. המטרה העיקרית של הארגון היתה לחבל במתקנים ציבוריים, כמו עמודי חשמל וכבלי חשמל, במחאה נגד משטר האפרטהייד. הארגון הקפיד לא לסכן חיי אדם. המטרה היתה נאותה בעיני ומן ההיבט הפוליטי חשבתי כי זהו הצעד הבא, הבלתי נמנע. ככל שהיה הארגון קטן, הוא נחל הצלחה גדולה מבחינות רבות. פעילויותיו סיפקו לי מוצא מהתסכול ומחוסר התקווה הגוברים שעוררו בי צורות ההתנגדות המקובלות למשטר. אבל עכשיו יש לי הרגשה לא נוחה, אולי היו אלה הצרכים הפרטיים שלי, שמצאו ביטוי בפעילויות הללו, צרכים שהקשר שלהם לפוליטיקה הארצית היה קלוש. ההסתכנות החשאית עוררה בי התרגשות, והעובדה שביקשו אותי להצטרף - החמיאה לי. ייתכן שהחברות בארגון אף העניקה לי תחושה של חשיבות עצמית, תחושה שאני ראוי. בוודאי היה בכך כדי להקל על רגשי האשמה שהיו לי על כי גדלתי כלבן בעל זכויות יתר בדרום אפריקה. ואולי זה אף הזין בי את השאיפה להיות יותר רדיקלי, נועז ואמיץ, ולהצטייר כמי שעולה על צעירים שבהם ביקשתי להתחרות.

איני יכול לשרטט דיוקן ברור של מניעי, אני יכול רק לומר כי במבט לאחור אני מזהה בהם ערכוביה קטלנית, שלא עלה בידי לפענחה. בכלי דעת החלקתי לתוך סכנה שלא היתה כמידותי ואף לא הייתי מוכן לה.

חודשים לפני אותה פשיטת בוקר, קיבלתי מסמך מהאיש שאימן אותנו כשימוש בפצצות. אם איני טועה, לא היו בו יותר משניים או שלושה עמודים שהציגו במונחים מאוד כלליים את הצעדים שיש לנקוט כאשר מזהים מטרה, ואיך לתקוף אותה. סביר להניח כי המידע נלקח ממדריך צבאי בסיסי. בפשטותו, היה המסמך תמים ומרשיע בעת ובעונה אחת. הסתרתי אותו בתוך ספר שעמד

על אחד המדפים ושכחתי ממנו. בדירה היו המון ספרים, אבל במקריות גמורה בחר איש הביטחון דווקא בספר הזה. הוא דיפדף בו, נתקל במסמך ומסר אותו לסגן ואן דייק, האחראי. לואן דייק מהענף לתפקידים מיוחדים בקייפטאון יצא שם מטיל אימה. ראיתי אותו בכמה הזדמנויות עוקב מקרוב אחר הפגנות ומפגשי מחאה, תמיד רושם לעצמו דברים. איש רזה שהביט בכולם דרך מסגרת משקפיים שחורה, שהיה יכול לעבור בקלות מתשואול נינוח ויסודי להתקף של זעם. הוא ועוזרו האלים יותר, "ספייקר" ואן דייק, אותו עמדתי לפגוש מאוחר יותר, היו צמד מעורר פלצות.

ואן דייק ריפרף על פני המסמך ונראה כאילו אינו מתעניין בו. מן המקום שבו ישבתי, ממתין שהחיפוש יסתיים, לא יכולתי לראות מהו המסמך וניסיתי להיראות חסר דאגה. האנשים אספו ערימה של ניירות, דו"חות, ספרים ומחשב נייד, ועמדו לקחת אותם עימם לצורך בדיקה נוספת. אז הושיט לי ואן דייק את המסמך ושאל אותי בשקט מה זה. כשראיתי במה מדובר, חשתי גל של פחד שוטף אותי ונסוג. לרגע חשתי כי עולמי עומד להתמוטט. איני זוכר מה בדיוק אמרתי. מן הסתם ניסיתי לשרר שוויון נפש. מילמלתי שזה משהו שמצאתי, או שנתנו לי, שאיני יכול לזכור היכן או מתי, שזה פשוט דבר לא חשוב.

פתאום נעשיתי מודע לקור. קור מבחויץ וקור מבפנים. התחלתי לרעוד והתקרבת אל התנור החשמלי. "קר, הא? אני רואה שקר לך," אמר ואן דייק. מלותיו שידרו גם איום וגם הבנה. אנשים כאלה, צידי אנשים, יודעים להריח פחד. הייתי מעורב בייבוא של חומר נפץ פלסטי, בפיצוץ עמודי חשמל וכבלי איתות של מסילת ברזל ובניסיון להפיל משדר רדיו. הרשעה בחבלות כאלה, פירושה עונש מאסר של חמש שנים לפחות, עם אפשרות סבירה לעשר או עשרים שנה, ואפילו מאסר עולם. גם מוות בתלייה היה בגדר אפשרות. הייתי בצרות גדולות.

אנשי הביטחון רשמו את שמה של חברתי ואת כתובתה והניחו לה ללכת הביתה. לא הראו שום עניין בה. אף על פי שגם היא היתה חברה בארגון, היא לא היתה מוכרת להם. היא החזיקה חומרי נפץ וחומרים מרשיעים אחרים בדירתה ובמקום מסתור נוסף. היא הבינה שחשוב להעבירם משם.

הם אספו את ממצאיהם וכבת אחת עזבו. תחת רושם הזעזוע שהותיר גילויים, עזיבתם בילכלה אותי. לא הצלחתי לחשוב בבהירות מה קרה או מה עלי לעשות. מה שהתרחש בשעות, בימים, בשבועות ובחודשים לאחר מכן, החרیب את חיי כולנו. אבל אותם רגעים ראשונים, ריקים, לא הכילו כל רמז לעתיד לבוא. אפילו לא שקלתי בריחה, ולא ניסיתי לחשוב לאן כדאי לי ללכת. פחדתי, אבל ההכרה

הרציונלית, הבוגרת, בסכנה שניצבה מולי, טרם החליפה את האשליה - האשליה הילדותית - כאילו שום דבר נורא לא יכול לקרות, כאילו לא עתיד לחול שום שינוי במצב, כאילו כל זה לא היה אמור להתרחש, כאילו כל זה ייעלם. הזמן כאילו נעצר. כמעט מתוך הרגל טקסי התרחצתי והתלבשתי. אני לא זוכר מה התכוונתי לעשות לאחר מכן. קבעתי עם חבר שנעשה יום של טיפוס הרים. היה זה בוקר שבת, מוקדם עדיין, אולי שבע או שבע-וחצי. שקט מאוד. והיה קר.

תוך עשר או חמש-עשרה דקות, אולי פחות, נשמע במדרגות קול רעמי רגליים מטפסות ואנשי הביטחון חזרו. ואז דייק היה חסר נשימה ונרגש, כמעט נלהב. הוא ממש פרח ברגעים כאלה. ראיתי את זה אצלו, מאוחר יותר, בזמן החקירות, בכל פעם שחוקר זוטר הביא לו ידיעות חדשות ממקום אחר. אפשר לומר כי השליטה העצמית שלו היתה מתחזקת במצבי לחץ וריגושים. הוא נכנס שוב אל הדירה והודיע לי כי הוא עוצר אותי, ועומד להגיש בקשה להארכת מעצרי על פי ההוראה (שהיתה אז בתוקף) של מעצר למשך תשעים יום. על פי הוראה זו אפשר היה, לצורך חקירה, להחזיק אנשים בכידוד עד תשעים יום ללא אישום (ואף לחזור על מעצר זה פעם אחר פעם). שבועות אחדים מאוחר יותר שאלתי אותו למה לא עצר אותי מיד כשמצא את המסמך. הוא רצה לחכות ולראות מה אעשה ולאן אלך, אמר. אני לא יודע אם זו האמת, או שמא הבין את משמעות המסמך רק לאחר שחזר אל מכוניתו וקרא בו היטב.

בפועל לא היתה לכך חשיבות. נלקחתי לתחנת המשטרה המרכזית בכיכר קֶלְדוֹן ושם הרשו לי לטלפן לעורך דין (זכות שהיתה שמורה ללכנים, אבל לא תמיד לשחורים). הודעתי שאני עומד להיות עצור בכידוד מכוח חוק תשעים הימים. לקחו אותי לאזור התאים, מעל משרדי התביעה, והוליכו אותי לתוך תא בגודל מטר-וחצי על שניים-וחצי. אז טרקו את הדלת והלכו.

ג.

בעבר יצא שביליתי סופי שבוע בתאים - למען האמת היה זה תמיד אותו תא עצמו, באותה הזדמנות מסוימת - לאחר שנעצרתי בהפגנות או בשביתות שבת. אבל הפעם זה היה שונה. היום שוב איני מצליח לזכור כמעט דבר מן היומיים הראשונים, חוץ מן ההיטלטלות בין תקווה לאימה.

ניסיתי להאמין שלא יוכלו להוציא הרבה ממסמך יחיד. התחלתי להמציא סיפור שיסביר את הימצאותו בדירתי. אני זוכר שאמרתי לעצמי: "טוב, עכשיו אתה יושב על זה חזק ואתה יוצא מזה." לו רק דבקתי בסיפור המסמך שלי מספיק, יכול להיות שבאמת הכל היה מסתדר.

אבל הביטחון העצמי שלי החל להיטלטל לאחור ולפנים כמו וילון ברוח, וגלים של פחד הסתננו בערו, כי היה לי ברור שאין מוצא מהתא, שלא תהיה בריחה נועזת מהמצב. ידעתי גם שאני אשם, אם זו המלה הנכונה, בחשדות נגדי. קיוויתי שעורך הדין אליו התקשרתי יפרסם את הידיעה על מעצרי, כך ששאר חברי הארגון יוכלו לרדת למחתרת או לעזוב את הארץ מיד. זו היתה תוכנית הפעולה שלנו למקרה שמישהו ייעצר.

רוב שותפי בקייפטאון שמעו על המעצר שלי במשך סוף השבוע או מיד לאחריו. שלושה מהם הסתתרו מיד ואז ברחו מהארץ במבצעי מילוט נועזים ביבשה, בים ובאוויר. לאחר שעזבו, הצליחו להזהיר אנשים נוספים ביוהנסבורג ועוד כמה הצליחו לברוח. אני שמח מאוד על כך. ואולם, אחרים לא ברחו. הם חיכו, המשיכו בסדר יומם הרגיל, חלקם במשך חודש כמעט. למה חיכו? אני לא יודע, אף על פי שאני מניח שהייתי נוהג בדיוק כמותם. הרי נשארתי בדירתי כל אותן חמש-עשרה דקות גורליות, מרגע עזיבתם של אנשי הביטחון ועד שחזרו לעצור אותי. למה חיכיתי? האם יכולתי לברוח? האם רציתי להיתפס? האם לא האמנתי כי מה שקורה הוא אמיתי? אינני יודע.

ד.

אני מתבייש לתאר את האירועים שהתרחשו בעקבות המעצר שלי. בכל פעם שאני חושב עליהם, חלק בתוכי פשוט רוצה למות, ותמיד ירצה. אבל את עצם העניין אפשר למסור בפשטות. הפתאומיות, המהירות וההקף הכמעט מלא של התפוררות הרצון והיכולת שלי לעמוד בחקירה בתנאי בידוד הפתיעו אותי לגמרי. הם הפתיעו גם אחרים. ממש התמוטטתי.

אנשי הביטחון עקבו אחר חברתי בדרכה אל ביתה וראו איך היא מוציאה משם מזוודות וקופסאות. הם הלכו עד למקום אליו לקחה את הציוד ואז עצרו אותה. בחצות, ביום השלישי למעצרי - יום שני שבא לאחר אותה שבת של המעצר - הוציאו אותי מהתא ועימתו אותי עם מה שמצאו. הכל היה שם, בתוך המזוודות: חומרי נפץ, נפצים, חוטי מתכת, כלים ומסמכים. הם רצו לשמוע על כל דבר, ובעיקר על כל מי שהיה מעורב.

שני דברים מאותו לילה זכורים לי בכירור. ראשית, בעת שהמתנתי לתחילת החקירה, אני זוכר שראיתי מחוץ לחלון משרדו של קולונל רוסאו, בקומה השנייה, בלוני אור בצבע כחול מקפיא. הערפל החורפי הוא שכרך עצמו סביב פנס הרחוב. ברקע נראה במלוא הדרו האפל בניין העיריה הנטוש, שקישוטי הוויקטוריאניים הבהיקו כברק שחור בגלל הלחות הלילית. הזיכרון השני היה

מראהו של רוסאו, החוקר הראשי, מוציא זוג כפפות גומי אדומות ממגירת שולחן הכתיבה שלו ולובש אותן בעת שהתקרב אלי. מאז, בכל פעם שאני רואה כפפות כאלה, אני נזכר באותו לילה.

רוסאו סימן לאנשי הביטחון האחרים לצאת ממשרדו, הדף אותי אל קיר והחל חובט בבטני. הוא התעלל בי באגרופיו, אבל זה היה כלום, שום דבר בהשוואה למה שאחרים בדרום אפריקה ובמקומות אחרים סבלו מידי משטרה פוליטית. מעט לאחר מכן פרצו לחדר אנשי הביטחון האחרים. גם הם רצו (או העמידו פנים שהם רוצים) לנסות את מזלם אתי. הם צווחו עלי, אך לא נגעו בי. החלקתי לרצפה, סמוך לקיר, יותר מהלם מאשר מכאב. באותו רגע ידעתי בוודאות כי ההתעללות תימשך עד שאשכר. זה היה הרגע שבו התחלתי לדבר.

בימים ובשבועות הבאים הם הפעילו בחקירות את שגרת החוקר הטוב והחוקר הרע; ואני ידעתי ולא ידעתי שזה מה שהם עושים. בקצב אטי, אבל בטוח, התחלתי לזמר. מסרתי את שמות החברים בארגון ARM בסניף קייפטאון - תחילה רק חברים ספורים, בתקווה שהאחרים יבינו ויברחו, ואחר כך עוד כמה, וכמה נוספים. רנדולף ויין, אדי דניאלס, ספייק דה קלר, סטפני קמפ, טוני טרו, מייק שניידר ואלן ברוקס. אז מסרתי שמות של אנשים שהכרתי בסניף יוהנסבורג, כולל את שמו של חבר יקר, יו לוי. אף על פי שהמעצרים החלו מיד, תחילה בקייפטאון ואז ביוהנסבורג, היו כאלה שהצליחו, למרבה המזל, להימלט. ככל שהארגון הלך ונפרם, הצליחה משטרת הביטחון לעלות על עוד קשרים, וערכה מעצרים נוספים במחוזות נטאל והכף המזרחי.

שלושה שבועות אחרי שנעצרתי הניח ג'ון הריס, אחד מחברי הארגון ביוהנסבורג שלא נעצרו, פצצה בתחנת הרכבת המרכזית בעיר. אף שניתנה התראה, ההתפוצצות התרחשה לפני שהפצצה נמצאה. אשה נהרגה, ילד אחד נותר קטוע אברים ועשרים-ושלושה בני אדם נפצעו. מאוחר באותו לילה, נפתחה דלת התא שלי בתנופה ומאחוריה עמד ואן דייק, חיזור מכעס, עיניו קפואות מאחורי משקפיו. הוא צרח, "עשרים איש נהרגו ביוהנסבורג מפצצה שלכם. יהודי מזוין. עכשיו יתלו אותך." הוא חשב שהסתרתי ממנו את שמו של ג'ון הריס, כדי לאפשר את הפיצוץ. למעשה, את ג'ון פגשתי בנסיבות אחרות, אבל בכלל לא ידעתי שהוא חבר ב-ARM. המדיניות שלנו קבעה שאיננו מסכנים חיי אדם, לעולם. אני זוכר את ההבעה על פניו של ואן דייק, כאשר העביר את אצבעו לאורך צווארו, תחילה בתנועה איטית ובסוף במשיכת פתע מהירה, ואז הצביע עלי וסגר את דלת התא בטריקה.

באותו לילה לא יכולתי לשלוט באף שריר בגופי, רעדתי מחרדה עד עלות

השחר. אם החקירות של השבוע הראשון פתחו בי סדק, כעת נבקעתי לחלוטין. פחות או יותר (אם כי לא לגמרי) שפכתי כל מה שידעתי על הארגון. נותרתי בבידוד חמישה חודשים, אבל התפרקתי בחודשיים הראשונים, אולי אפילו בדקותיים הראשונות, של המעצר. שארית הכוח שעמדה נגד הרחף שלי לעשות הכל כדי לצאת משם - לזחול, להתחנן, לסחור - התמוססה באותו לילה. שרידי ההחלטה לעמוד לצד חברי, המחויבות לעשות את הדבר הנכון, והפחד ממה שאנשים יגידו או יחשבו אם לא אעשה כן - פשוט התאדו.

מאוחר יותר הבנתי כי למדתי עוד דבר בלילה ההוא. למדתי כי בשורש כל פחד שהיה לי, או יהיה לי אי פעם, שוכנת המחשבה הבלתי אפשרית, החלחלה מפני היכחדותי. האימה הסופנית הזאת שכנה בליבם של כל פחדי והזינה כל פחד שהתעורר בי מאז, ולו גם הפחות ביותר. כל פחד שימש מעין תזכורת קטנה לאותה אימה. היום, כשאני נפחד בעטיים של דברים טפלים, או נדאג בגלל דברים פעוטים יחסית, אני מודע לכך שפחדים שטחיים כאלה יכולים במהירות לחבר אותי לפחד הסופני העמוק.

כילד עשיתי דברים מסוכנים וטיפשיים. כמו כל הילדים. טיפסתי על סלעים בלי חבלים, שחיתי בזרמים בוגדניים ורכבתי על אופניים ללא מעצורים בדרכים הומות. כשבגרתי, פוצצתי עמודי חשמל וחמקתי מפני סיורים משטורתיים. אמנם הייתי מתוח ונרגש כשעשיתי דברים כאלה, אך לא היתה זו גבורה. היה שם, לכל היותר, אומץ לב כוזב וילדותי שנבע מחוסר מודעות. שום דבר לא סיכן באמת את חיי, ולכן איני חושב שהבנתי באמת מהו פחד. ללא ספק, פחד אמיתי לא חוויתי. אבל אז הבנתי אותו. אז באמת הבנתי אותו.

שלושה או ארבעה שבועות אחרי שהסתיימו החקירות העיקריות העבירו אותי מתחנת המשטרה אל הכלא המקומי ברחוב רולאנד. זמן מה ישבתי באחד מתאי המוות, ששימשו את הנידונים לתלייה עוד בתקופה שביצעו תליות בקייפטאון (החל משנות הששים בוצעו כל התליות בפרטוריה - ששים או שבעים הוצאות להורג בשנה). טיבו של התא עמד בניגוד למיקומו כחלק ממה שנקרא "שורת המוות". הוא היה רחב ידיים, שטוף שמש ואוורירי, ונמצא כבלוק נפרד של בית הסוהר. חציה העליון של הדלת כוסה ברשת צפופה, דרכה היה השומר הקבוע יכול לצפות באסיר, למקרה שזה ינסה לשים קץ לחייו. כתובות אחרונות של נידונים (הנחתי כי היו אלה גברים) נחרתו עמוק בתוך הקירות. הן ניכרו לעין גם מתחת לשכבות הצבע הרבות. באחת מהן, בפניה ליד הדלת, נכתב: "למה אדם פוחד מהמוות אבל המוות אינו פוחד מאף אדם?"

כמה אנשים עברו בתא הזה לפני שהוכלו לכסוף אל הגדרום - לא ידעתי. דבר

בחיי לא הכין אותי למקום כזה והשבועות שביליתי בו רק הגבירו את תשוקתי להימלט, בכל מחיר. בתחילה חשבתי שעלולים לתלות גם אותי, אבל אז התברר לי כי השלטונות מתכוונים לקיים את המשפט על פיצוץ התחנה בנפרד משאר הפרשות של ארגון ARM. ואמנם כך היה: ג'ון הריס נמצא אשם והוצא להורג בפרטוריה ב-1 באפריל, 1965. הוא צעד אל הגרדום כשבפיו השיר We shall overcome.

במבט לאחור, יכולתי בקלות לתלות את התמוטטותי באלימות שהופעלה נגדי, במעצר בבידוד, בחקירות ובפחד שנלווה אליהן, בשהות הקצרה בתא שנשמר פעם לנידונים למוות. אבל זו איננה האמת. למה שעבר עלי בעת המעצר היתה השפעה פחותה. למפגש עם עצמי היה חלק גדול יותר ברקיעת החומצה שאיכלה אותי. מהר מאוד - כמעט מיד עם המעצר - נוכחתי לדעת כי צפוי לי סיכוי לעשרים שנות מאסר או יותר, וכי תלוי מעלי גם איום סופי יותר, שלא אוכל לעמוד בו. יכולתי לשמוע בתוכי את השריקה הבלתי נשלטת של אוויר העמידות החומק החוצה. נחשפתי בהדרגה, חסר בושה, חסר מודעות עצמית, מבועת ועלוב. מסרתי שמות. בגדתי בחברים.

רבים מודים כשהם מושמים במעצר או תחת לחץ, רבים נשברים ומדברים. אבל אני עשיתי דבר גרוע מזה: העדתי במשפטים שהתקיימו בקייפטאון וביוהנסבורג נגד חברים ושותפים. שמונה או תשעה חברי ארגון נוספים הסכימו להעיד, ואחדים מהם אף עשו זאת (האחרים לא נקראו ושוחררו). לכגידה הזאת, שהתבצעה פנים אל פנים, היתה אחריותי לאין ערוך כבדה יותר. מיקומי במרכז של הארגון הפכה את עדותי למזיקה ביותר. בנובמבר 1964, במשפט שנערך לקבוצה שלנו מקייפטאון (אדי דניאלס, ספייק דה קלר, סטפני קמפ, טוני טרו ואלן ברוקס), יכולתי להגן על כמה מהם. למרות זאת סיפרתי לבית המשפט הכל על הגיוס, האימונים, הפגישות, הפיגועים, ומי עשה מה, היכן ומתי. לקראת סוף העדות נשברתי על דוכן העדים ובכיתי. אבל זה לא נגמר, עוד לא. במטוס צבאי חורק הוטסתי צפונה, להעיד ביוהנסבורג במשפטם של ברוך הירזון, ריימונד איינשטיין, פרד פראגר וחברי יו לויין.

רק אחד זוכה (פרד פראגר), השאר הלכו לכלא. אדי דניאלס ריצה חמש-עשרה שנים באי רובן; ברוך הירזון ריצה תשע שנים; יו לויין ריצה שבע שנים, ריימונד איינשטיין, טוני טרו, אלן ברוקס וספייק דה קלר ריצו שנתיים כל אחד, וסטפני קמפ ריצתה שנת מאסר אחת. לבסוף, אחרי חמישה חודשים, כשכבר לא נותר דבר למסור וכל המשפטים הושלמו, קיימו השלטונות את חלקם בעסקה המלוכלכת אתי, וסילקו אותי ממעצר ומדרום אפריקה, לתמיד.

ה.

עזבתי את דרום אפריקה ב־1 בינואר, 1965, בשיאו של הקיץ הדרומי, כשהייתי בן עשרים-וארבע. מעולם לא חזרתי. זה המקום שממנו באתי, זה המקום בו גדלתי. יש דברים שאני מתגעגע אליהם עד כדי כך שאיני יכול לשאת את המחשבה עליהם: התרבויות השונות והצבעים השונים הדרים יחד בכפיפה אחת, הים, השמש והאלונים, הכרמים למרגלות ההרים, ו(עכשיו) מעט המכרים שעדיין חיים שם או שחזרו לשם. אבל אינני מתגעגע להרבה יותר מזה: בוודאי לא לאלימות הגלומה בהיסטוריה של המקום הזה, ולא לכיעור ולעיוותים החברתיים המצויים בו עד היום, לא לתוקפנות שבאי השוויון המשווע, לא לאכזריות הטבועה באנשים ולא לאלימות הצפויה להימשך בעתיד הלא ברור של המקום. עכשיו, לאחר שהאפרטהייד הרשמי חוסל, אני מקווה שהאופטימיות בארץ הזאת תעלה בעוצמתה על בעיות הדמוקרטיה החדשה. אינני חש בנוח לחזור. רק מדי פעם אני משתוקק לבקר אולי במחוזות ילדותי.

מה שהתחיל יפה, כסופה של התבגרות ותחילתה של בגרות הפך, ב־1965, לארץ ישימון. הכל ירד לטמיון. הייתי סטודנט מוכשר באוניברסיטה, נשיא איגוד הסטודנטים של האוניברסיטה ונשיא איגוד הסטודנטים הארצי, פעיל במגוון רחב של נושאים וועדות. נחשבתי לנואם טוב, נמרץ, אמיץ ומכובד. ניבאו שאגיע רחוק. התבטאתי, צעדתי, הפגנתי וניהלתי תעמולה נגד האפרטהייד בכל דרך אפשרית. עזרתי לאסוף תרומות עבור מלגות לסטודנטים שחורים ו"צבעונים". ערכתי ביקורים בלתי חוקיים בעיירות ובמכללות של שחורים, במטרה ליצור קשרים עם האמיצים בין הסטודנטים ופעיליהם. הוזמנתי לוועידות מעבר לים. מתחתי ביקורת על אנשים שלא התייצבו למערכה. במאמר שפורסם זמן קצר לפני שנעצרתי (שמו, כמה מביך, היה "האומץ להזדהות") כתבתי אפילו כי "מי שאינו לציידנו הוא נגדנו". קראתי להקרבה וגרמתי לאנשים לצפות ממני לדברים דומים. ככל שגדלה מעורבותי בארגון, דחפתי לעוד ועוד פעילות. את החששות שעוררו בי מעשים שעשינו וסיבותיהם, הדחקתי. הסטתי את ספקותי ביחס לתועלת שהבאנו. כלל לא בדקתי מהם מקורות האנרגיה שלי, ולכטח לא חקרתי כיצד באו אלה לידי ביטוי בפעילות הפוליטית שלי. פעלתי כדי למשוך אנשים אל הארגון. הם האמינו בי והיו תלויים בי.

לאחר שנעצרתי ונחקרתי, התמוטטתי כמו מגדל קלפים. במשפט קייפטאון אחד השופטים שגזר את דיני אמר כי להתייחס אלי כמו אל עכבר יהיה עלבון לעכברים.

אין זה מפתיע שבשנים הבאות, חוץ מבני משפחה וכמה חברים יוצאי דופן,

רוב הרדיקלים הדרום אפריקאים התכחשו אלי, נידו אותי או התעלמו ממני. תנועת הסטודנטים הארצית, שאותה הנהגתי במשך שנתיים, ביקשה למסור לי כי נמחקתי מרשימת החברים למשך כל חיי. המפלגה הליברלית, שבה הייתי חבר עד שהתאכזבתי ממדיניותה, טרחה לשלוח אלי מכתב גירוש עסיסי. כשהגעתי לבריטניה, יעצו לי לא לנסות להתקבל לאוניברסיטה זו או אחרת, בגלל עוינות שעלולה להתעורר כלפי. הזהירו אותי שאני עלול למצוא את עצמי במצב מביך במקומות מסוימים, שם נמצאים גולים דרום אפריקאים. חבר ותיק המליץ לי לא ללמוד נושאים פוליטיים, ובוודאי לא ללמד נושאים כאלה. אנשים כתבו אלי בארסיות מבוקרת יותר או פחות, והציעו לי לזחול בחזרה אל המאורה שממנה באתי. המשורר הדרום אפריקאי הנודע סי. ג'י. דרייבר, חבר מימי האוניברסיטה, כתב רומן שדמותו הראשית - ללא ספק אני, בהסוואה קלה - מוצאת לבסוף להורג. מכר אחר כתב לי כי כאשר שמע מה קרה, נשבע להרוג אותי. אנשים חמקו מפני במתכוון. בלונדון, כל אימת שקלטתי באקראי את דמותו של גולה דרום אפריקאי שהכרתי, פניתי עורף וברחתי. ככלל, נמנעתי מלבוא העירה ועד היום אני מרגיש בה אי נוחות. מובן שהבעיה לא היתה בעיר, אלא בי עצמי.

1.

עד כאן תמצית המעטפת החיצונית בלבד של תולדות בגידתי. זמן רב עבר עד שהייתי מסוגל אפילו להודות במה שעשיתי. אני בספק אם אבין אי פעם באמת את ההיסטוריה הפנימית של פעולותי. כולנו מוכשרים להונות את עצמנו, במיוחד בחיפוש אחר האמת.

אנשים שדיברו אתי אז על מה שעשיתי נטו להביע את עצמם באחת משתי דרכים. אלו שנקטו בדרך הנדיבה אמרו: אין מי שיודע איך היא או הוא היו מגיבים במצבי לחץ דומים, קלים או קשים ככל שיהיו, ולכן אין זה מן התבונה לשפוט אחרים. אך אז הייתי תוהה מדוע איננו יודעים כיצד נגיב. האם איננו מכירים את עצמנו די הצורך? האם זו הסיבה שלפעמים אנחנו פועלים מתוך ערפל של חוסר מודעות עצמית, ומכניסים עצמנו למצבים שבהם לא היינו צריכים להימצא מלכתחילה? או שמא, משום שאיננו יכולים לחזות מצבים כאלה מראש, איננו יודעים כיצד להגיב עד שאנחנו מוצאים עצמנו בתוכם? בכנות אינני יודע.

אחרים אמרו: איך יכולת לעשות דבר כזה? למען השם, למה נהגת כך? למה התמוטטת מהר כל כך ובגדת באופן מוחלט כל כך? כמעט אין זה נתפש שאדם כמוך יכול היה לעשות דברים כאלה. את השבירה בכידוד עוד אפשר להכין. רוב

האנשים נשברים. אבל להרחיק לכת עד כדי מתן עדות מטעם המדינה הארורה הזאת נגד שותפיך? למה? איך יכולת לשאת את עצמך בזמן שעשית את הדברים הללו, שלא לדבר על האפשרות לשאת את עצמך אחר כך?

ההסבר הפשוט ביותר והמוכן מאליו הוא לומר שהייתי מוג לב. פחדנות לשמה יכולה להסביר המון. אבל מדוע? לא הייתי פחדן לפני המעצר ולא בהשקפותי, לפחות אינני חושב שהייתי. פעלתי וסיכנתי דברים שרוב חברי לא העזו לסכן. בשום אופן לא חזיתי או תיכננתי את מה שקרה במעצר: למעשה אין להעלות על הדעת כי יש מי שמתכנן דבר כזה. ואם אכן היתה זו פחדנות, כיצד אפשר להסבירה בנסיבות שלי? המסקנה שהגעתי אליה היא שלא כל הבחירות שלנו הגיוניות כמו שהיינו רוצים, במיוחד לא אלה הגורליות. אולי נכון יותר לומר כי הן מזנקות מתוכנו, מונעות קדימה בידי זרמים עמוקים של פחד חייתי, דחפים של הישרדות, תוקפנות, חוסר ביטחון, כאב, שנאה, תשוקה או רעב - צפים על פני השטח, בלתי צפויים, ובכוחם לרחוק הצידה ערכים, אמונות, מוסר, תרבות, ריסון, היגיון וכבוד עצמי. לא תמיד אולי, אך לפעמים אלה הם פני הדברים. אני חושב שזה מה שקרה לי כאשר בחרתי את הדרך בה הלכתי. זו היתה בחירה והיא היתה שלי: למרות הלחץ, הפחד והבלבול, אף אחד לא הכריח אותי. אני זוכר שבחיפוש אחר מוצא או צידוק עשיתי חשבון פשוט של עלות מול תועלת, חישבתי מה יקרה אם אעיד נגד חברי ומה יקרה אם לא אעיד. אבל יש לי גם הרגשה שהבחירה נישאה קדימה על גליה החזקים של אנרגיה מסוג אחר, כזו הבאה לפני שיקול הדעת. אחד הזרמים מתחת לפני השטח היה הפחד, פחד איום. וזה היה מסובך עוד יותר, עמוק יותר. מצאתי את עצמי בתוך מצב שהבאתי עלי בלי להתכוון, בלי להבין שהוא עשוי לבוא ובלתי להתכוון לקראתו. זה היה כמו להתעורר לתוך סיוט של אחר, או אולי לתוך חייו של אחר. אבל זה לא היה סיוט, אלו היו חיי. זו היתה המציאות, והיא היתה נוראה, ואני הייתי מוכרח לברוח.

עכשיו אני מבין שעד למעצר חייתי בשקר. לא שקר מחושב - ובכל זאת שקר. נכון שהיתה לי מודעות כלשהי למתח בין אישיותי לבין סוג העבודה שביצעתי, אבל לא יכולתי להבין זאת אז. לכן עטיתי עלי קליפה חיצונית כוזבת: העמדת פנים, הצגה מתמשכת שצמחה על רקע תחושה של חוסר ביטחון, פחד להיות קטן וחוסר משמעות, והצורך שנבע מכך - להרשים אנשים. היום אני בטוח: חשתי שהפעילות הפוליטית מעניקה לי ביטחון ומעמד שהיו חסרים לי. אבל המעורבות שלי קיבלה חיים משל עצמה. היא הרחיקה אותי גם מהבנה נכונה של מגבלותי וגם מהיכולת לקבל אותן. החיים האישיים, החברתיים והפוליטיים

שבניתי לעצמי, שהיו מוצלחים לכאורה, הונחו על יסודות רעועים. כאשר הועמדה הדמות ששיחקתי למבחן, נמס האיפור, הזקן המזויף נפל, החגורה פקעה והמכנסיים השאולים החליקו ארצה. השחקן הקטן והעירום שגילה כי המחזה אליו נקלע הפך להיות החיים עצמם, ברח מן הבמה והתחנן לקבל שחרור מהתיאטרון. אולי הרשיתי לעצמי להיות מעורב מדי במאבק שדרישותיו היו מעבר ליכולותי.

ז.

אנסה להסביר למה כוונתי. אינני מתכוון לומר שלא האמנתי בערכים אשר הצבנו מול אלה של האפרטהייד והדיכוי: זה היה משטר מתועב. אלא שהיו דרום אפריקאים לבנים אחרים, רדיקלים אף הם, שתיעבו בכל ליבם את האפרטהייד, ועזבו את הארץ כדי לחיות מעבר לים, או נשארו בה בלי להסתבך במעורבות מסוכנת. הם החליטו שאינם מחויבים למאבק בחייהם. הם ידעו למתוח קו בין התנגדות אמיצה אך זהירה לבין סכנה, והיו מסוגלים לחיות לצד הקו הזה. רבים מהם היו מפורזים באוניברסיטאות ולימדו מקצועות שונים בבריטניה, בצפון אמריקה ובאוסטרליה. אחדים אפילו ביקרו מדי פעם בדרום אפריקה לצורכי מחקר או ביקורים משפחתיים ואחדים מהם חזרו לחיות שם באופן קבוע מאז בוטל משטר האפרטהייד.

כיצד נמנעו מלחצות את הסף אל תוך אזור הסכנה? מה עצר בעדם מלהתחייב בחייהם למטרה, בארץ או מחוצה לה? כמתנגדי אפרטהייד נאמנים, מדוע לא קשרו את גורלם במאבק? אחדים עשו זאת, כמובן, אבל היה זה קומץ של יוצאי דופן. הרוב היו כנים דיים לדעת כי המאבק אינו מאבקם, לא באמת, לא באופן אישי, ולא באופן בלעדי, ולפחות לא במובן שדורש מחויבות מוחלטת, עד כדי אבדן קריירה, משפחה וחיים. במקום שבו היתה להם המשמעת העצמית, המודעות והיושר להתאים את מידת מעורבותם ליכולתם, או לעזוב את הארץ, במקום זה שגיתי אני כשחציתי את הקווים לתחום הסכנה. אמנם עשיתי זאת מתוך תיעוב אמיתי של המשטר, אהדה לאלה שסבלו ממנו וסולידריות איתם, אבל ללא המידה ההכרחית של הבנה עצמית ומחויבות אישית. אבל מדוע? איך קרה שלקחתי אחריות על כל הקורה בדרום אפריקה וחתרתי לשינוי, בלי לקבל תחילה אחריות על עצמי? האם זה איננו הפשע האמיתי שלי, הפשע הראשון, פשע של חוסר מודעות עצמית, והאם כל פשעי האחרים לא נבעו ישירות ממנו?

איני יכול לענות על השאלות שאני מעלה. קו המחשבה הזה עשוי לסייע במתן הסבר להתנהגותי: אך ייתכן שאין בכוחו להסבירה. אולי הוא רק מעלה יותר שאלות מתשובות.

ואולי די לדעת בפשטות, שמבחינה פוליטית ומוסרית התנהגתי בצורה מבישה, מזיקה ולא הוגנת. נקודת מוצא אחרת איננה אפשרית לשום מטרה או הקשר. כל ניסיון להסביר כיצד התרחשו הדברים הללו יישמע כהצטדקות בכיינית, ניסיון להסיט את האחריות למקום אחר, ולהטילה על בני אדם או על המצב. אין לי כוונה כזאת. זה הייתי אני. אני בחרתי להיות מעורב. אני פעלתי. אני אחראי לכך שהחלקתי החוצה כנחש. אני מתחרט על כך מאוד. אילו יכולתי לשנות את העבר, הייתי עושה זאת. אבל איני יכול. הוא יוסיף להתקיים שם. הוא חייב להישאר שם. יהיו שיאמרו כי משום כך הדבר הטוב ביותר שאוכל לעשות הוא לשתוק, לא לומר עוד מלה על דבר ולהסתלק בזחילה. אבל לי יש עוד מה להגיד.

ח.

האירועים הללו היו נקודת מפנה, גם בשבילי וגם בשביל האחרים: סיום וגם התחלה. איני חושב כי מי מאיתנו ציפה ברצינות שאי פעם דבר כזה יקרה ובוודאי שלא צפינו כיצד זה יקרה. לאחר שזה קרה, פנו המעורבים בכיוונים שונים לגמרי. החיים שהיו לנו לפני אותו בוקר שקט ביולי 1964 פשוט התפרקו. חברויות שעמדו בשיא פריחתן התמוססו; קשרי עבודה, שנראו מחושקים בכבלי פלדה, התפרקו; קריירות חדלו כהרף עין; חברויות בארגונים פקעו, גם אלה שנועדו להימשך כל החיים; רכוש נעלם. הכל נתלשו פתאום מתבניות היום-יום. החיים הקודמים, שאירועי אותה שנה חיסלו, זכו רק לעתים נדירות לקבורה הולמת.

מאז אותו בוקר בו נעצרתי ונלקחתי בניידת לא ראיתי עוד את הרחוב בו גרתי, ולא את השכונה בה גדלתי. עדיין יש בכוחי לדמיין הכל, קפוא, כמו שהיה ביולי 1964. נשלפתי מתוך מארג חיי ונקלטתי במערכת, תחילה בקייפטאון ואחר כך בפרטוריה. המערכת בלעה אותי, עיבדה אותי ולבסוף ירקה אותי ביוהנסבורג, לאחר חמישה חודשים. משם עזבתי את הארץ שלא על מנת לשוב אליה. שנה לאחר מכן הגיעו בעקבותי לבריטניה כמה ספרים ומעט חפצים אישיים, פריטים מזמן אחר וממקום אחר. הם הגיעו בתיבת עץ, בעת שאני גרתי בבית אבן מקפאי בגבול הוולשי ולימדתי בבית ספר קרוב באוסוֹסְטְרִי. מצאתי את התיבה ערב אחד כשחזרתי הביתה; היא הושלכה לפני דלת הבית, בשלג, מנודה ונטושה.

אלה שנכלאו ובני משפחותיהם סבלו מאוד. אחדים שוחררו לפני המועד, אבל אחרים ריצו את עונשם עד תום. רק אחד, אדי דניאלס, נשאר בדרום אפריקה אחרי השחרור, האחרים עזבו אותה. כולם נשאו באומץ ובכבוד את מה שנמלטתי ממנו, ובכל פעם שאני חושב על כך אני מוצף בושה. במשך השנים ניסיתי להתקשר עם כולם, במכתב או באמצעות מתווכים, כדי לבקש סליחה על החולשה, הכישלון והבגידה שלי. אחדים, בנדיבות יוצאת מהכלל (כמו אדי דניאלס וסטפני קמפ), השיבו ישירות או התקשרו אלי - במכתב, לפעמים בעזרת הודעות שנמסרו בידי אחרים, פעם בטלפון, ומדי פעם בדואר אלקטרוני. אחרים, שאני מבין ללבם, מעולם לא השיבו. ההתנצלות שאני חב להם, לכולם, היא מן הסוג שאין להביעו במלים, או בכל דרך אחרת שאני מכיר. אלה שלא נעצרו, שהצליחו לברוח, יצאו כולם לגלות ונאלצו לבנות לעצמם חיים חדשים, כאלה או אחרים, מחוץ לדרום אפריקה. כמה מהם חזרו לשם לאחר נפילתו של משטר האפרטהייד.

ט.

כשאני מסתכל לאחור, הזמן שחלף מאז עזבתי את דרום אפריקה ובאתי לחיות בבריטניה נראה לי דחוס וגם מתוח: לפעמים הוא עף, ולפעמים זוחל. בתחילה דבר לא קרה, ובכל זאת קרה הרבה. במשך כחמש־עשרה שנים חייתי כאדם שהוא חצי־ער, חצי־מת. על פני השטח, תיפקדתי פחות או יותר כשורה. בניתי לאט קשרים והתחלתי בפעילויות שחיברו אותי לקיום היומיומי במקום החדש הזה. קודם לכול, נסעתי משם בניסיון למצוא לעצמי כיוון: עבדתי בקיבוץ בישראל ולאחר מכן כשכיר בחווה בדרום ארצות הברית. חזרתי לבריטניה ובמשך שנה לימדתי בבית ספר בשְׁרוֹפְשִׁיר. העדר כיוון ונדודים איפיינו גם את התקופה שבאה לאחר אותה שנה. לבסוף השלמתי את לימודי וקיבלתי כמה עבודות זמניות באוניברסיטה. המזל האיר לי פנים וקיבלתי הצעת עבודה קבועה בעיר יורק.

אבל לא היה לי הרבה יותר מזה, היו אלה רק חצי חיים. איך אפשר היה שיהיה אחרת? את המסגרת החיצונית של הקיום היומיומי אפשר לבנות מחדש מהר למדי, אך את היושרה אי אפשר לקומם בקלות כזאת. במיוחד קשה להחזיר לעצמך תחושה בסיסית כלשהי של הערכה עצמית. תהליך השיקום לוקח זמן. כמו טיפול בשן רקובה או בפצע מוגלתי, יש למצוא תחילה את מקור הזיהום ולנקותו, ורק אז מתאפשר הריפוי, אחרת הוא מתפשט. ובכל זאת, מוכרחים לרצות להביט בזיהום.

ואני בתחילה לא רציתי, או אולי לא יכולתי. בוודאי לא הייתי מסוגל לכתוב את הדברים שאני כותב כאן. התפתלתי בניסיון למצוא הצדקה, או אפילו הסבר כלשהו, שישחרר אותי מן האשמה על התנהגותי. עצם יכולתם של כמה חברים טובים בכלל לסבול אותי באותו שלב היתה בעיני כמעט נס. כי כל זמן שלא קיבלתי על עצמי את האחריות ולא התעמתתי איתה, לא היה לי סיכוי להתייצב על קרקע בטוחה: לא יכולתי להיפטר מהעמדת הפנים ומהחולשה, ולכן לא היה לי סיכוי להצמיח שורשים בריאים. מי שאינו מאמץ אל ליבו את האמת, מאמץ לו אשליות, תקוות, הזיות.

נישאתי והתגרשתי, פעמיים בזו אחר זו, בסוף שנות השישים ובתחילת שנות השבעים, גרמתי עוד כאב ושבר. אני מניח שבמערכות היחסים הללו קיוותי למצוא אישור וקבלה שיאפשרו לי לקבל את עצמי. אבל אי אפשר לשמר יחסים כאלה - ואולי גם כל סוג אחר של יחסים - בלי ליבה של כבוד עצמי. ואותו כבוד עצמי עוד הלך ופחת אצלי לאחר הפרידות. פיתחתי תלות בגלולות שינה, וכאשר אלה עמדו לאזול הייתי נתקף פאניקה. תחושות הפחד וחוסר האונים שתקפו אותי כשהייתי בידי משטרת הביטחון המשיכו ללוות אותי, ושני חלומות חוזרים נתנו להם ביטוי. באחד, דימיינתי שוב ושוב כי לא כל חומרי הנפץ שצברנו התגלו. חלק מהם נותרו בתוך מזוודה מתפוררת בתא שמירה כלשהו, ועמדו להתפוצץ ולפגוע באנשים. בחלום השני הייתי בעיצומה של שחייה לעבר בריטניה. בגרסאות שונות של החלום ראיתי לפעמים את הצוקים הלבנים של דובר, או את בתי הפרלמנט שהועתקו אל החוף, או איזה סמל אחר של בריטניה, מבצבצים מעבר לאופק. הייתי שוחה מתוך תחושת הקלה שהנה אני כמעט מגיע. אבל אז, סירת מנוע קטנה היתה מדשדשת לצדי. בתוכה היו ואן דייק, ואן וייק, ולפעמים גם רוסאו, מנופפים אלי, צוחקים ואומרים: "שחה, בחור, שחה, אנחנו נתפוס אותך לפני שתגיע לחוף." זמן מה נמצאתי בטיפול של פסיכיאטר. הוא היה איש חביב שהזכיר לי את ביקר מתוכנית הטלוויזיה החבובות. ביקרתי אצלו אחת לשבוע בביתו הוויקטוריאני המרשים, מחוץ ליורק. שעון קיר גדול תיקתק לאט בחדר הכניסה. להבת גז ליחששה באח שבחדר העבודה שלו. דיברנו. היו שתיקות ארוכות. כלום לא השתנה. חשבתי שאני צריך להחליף עבודה, לצאת למקום אחר, לשנות את שמי או לעזוב את אנגליה. ברגע השפל נדמה היה כי אין יותר טעם להמשיך, אבל תאוות החיים שלי התגלתה בכל חוסנה. אובדן החיים נראה לי מפחיד, התאבדות נראתה מפחידה עוד יותר.

י.

אין טעם להוסיף ולתאר כאן את תקופה זו של חצי-חיים. אבל בערך באותו זמן קרו שני דברים שחוללו את השינוי.

ראשית, ב־1980 הגיעה לסיומה מערכת יחסים חשובה. האשה, שהיתה יקרה לי מאוד, הלכה לה לדרכה. הרגשתי עזוב. זו היתה תחושה מוכרת שנבלעה בתחושה רחבה יותר של דימוי עצמי ירוד. היא דמתה לצעקה בתוך עמק, בין הרים, הרועמת וחוזרת אליך מכל הכיוונים, אופפת אותך סביב.

בערך באותו זמן, או קצת לאחר מכן, ביקרתי שני חברים בלונדון, ג'יל וטוני הול (שניהם ארכיטקטים), והתחלנו לדבר על אירועי 1964. זמן מה לפני כן השתחרר מבית הסוהר אחרון הכלואים בחבורה, אדי דניאלס. ג'יל, אדם שהכרתי היטב ובטחתי בו לגמרי, אמר פתאום: "לא. זה בכלל לא היה בסדר. לא משנה מה היו הלחצים, זה לא היה בסדר להתנהג כך."

אני יודע שקשה להאמין, אבל עד אותו רגע לא הרשיתי לעצמי להודות באמת הפשוטה הזאת.

תחושה של חוסר משמעות התיישבה עלי כמו עננת ערפל שאינה מתפוגגת. את כל עבודתי, ופעילויותי ביצעתי בתחושת ריקות וחוסר שחר. הן היו כמו חזית שמאחוריה כרעתי בסתר, מבויש ומפוחד, חרד להתגלות ולא יכול לצאת. הבנתי שחמקתי מפני האמת על עצמי ועל הדברים שקרו ב־1964. ושעכשיו מתבררות תוצאותיה של אותה התחמקות.

התחלתי ללכת למטפל בשם רובין שוחט, אצלו ביקרתי במשך זמן מה באופן סדיר. קשה לתאר את שהתרחש בפגישות ההן. לא היה שם דבר דרמטי. ישבנו על כרים גדולים בדירה קטנה וקולות של שוק־רחוב טיפוסי של מערב לונדון היתמרו מעלה. בהתחלה חשבתי שזה מטופש, לא הבנתי איזה דבר משמעותי כבר יכול להתרחש שם. "אין לי מה להגיד לך", הוא אמר לי כבר בהתחלה, כשברוב בורותי בזתי לתהליך כולו. אבל עברנו את השלב הזה ותוך זמן קצר גיליתי שהוא אינו מניח לי להתחמק משום דבר. כשהתפתלתי, התגרה בי. כשניסיתי להסביר ולעקוף, חתך אותי והחזיר אותי לדברים שעשיתי ולמה שהרגשתי. למדתי שיעור פשוט, בעל חשיבות עצומה בשבילי: למדתי לקבל אחריות על מה שעשיתי. לא על הסיבות ולא על הנסיבות, אלא על כך שאני עשיתי את זה. שבגרתי בשותפי. שהייתי האשם ולא הקורבן. אני בחרתי, אני פעלתי. התנהגתי באופן מחפיר, מחריד. לא יכולתי לשנות את מה שעשיתי: יהיה עלי לחיות עם זה. הגם שהחרטה שלי גדולה, את העבר אי אפשר לשנות. הבגידה שלי, בניגוד לכגידות אחרות, היתה ציבורית וגלויה, ולא פרטית וחבויה.

אי אפשר היה להסתיר אותה, להדחיק אותה או לחמוק ממנה. יש אנשים שתמיד ישנאו אותי. יהיה עלי לקבל זאת. אבל לא היה צורך שאשאר חסוך שינה ומוגבל. מצאתי את הדרך להמשיך הלאה.

י"א.

בתחילת 1984 זרקתי את גלולות השינה. הייתי אז באוסטרליה ועסקתי במחקר. למשך זמן מה עוד היתה שנתי קטועה וקלה, כמו שכבת מים דקה של גאות בנסוגה הרצה במהירות על פני החול בחוף ים שטוח מעלה אדוות. אבל אז היא החלה להעמיק, כמו גאות חדשה. מעט מעט, לאורך חודשים רבים, חזרה אלי השינה הרגילה ואיתה תחושת החיים.

בשנים שבאו לאחר מכן הלכו ופחתו החלומות החוזרים שלי, עד שכמעט נעלמו. התחלתי לחשוב במושגים חדשים על חשיבות היחס בין האישי לפוליטי. החיוניות שבה אלי באיטיות והתחלתי להקדיש עצמי להוראה ולתלמידים. השקעתי מרץ רב במחקר ובכתיבה, בשאיפה לתרום לתחום עיסוקי. לראשונה הרגשתי כי אני יכול לקבוע את חיי כאן בבריטניה ולהכות בה שורשים, וגם הרגשתי נוח יותר עם חברי לעבודה. האפשרות להקים משפחה, שבעבר נראתה בלתי אפשרית או בלתי רצויה, הפכה עכשיו לאתגר, לתוכנית לעתיד שאינו שקוע בעבר. היום, כהורה לשני ילדים שעדיין לא סיימו את מחצית שנות לימודיהם בבית הספר, מוטלת עלי אחריות מעשית ורגילה, מחויבות ודאגות המרוכזות סביב הילדים וצרכיהם. את העבר, כמובן, אי אפשר לשנות וגם לא לשכוח, אך העתיד תמיד פתוח.

אף על פי שהאירועים אותם תיארתני יהיו תמיד חלק מן ההווה שלי, אני מרגיש היום מרוחק מאוד מאותו בוקר קר ביולי 1964, שבו הכל החל, או הכל נגמר. יש ימים שבהם אני מוצף גלים חסרי שליטה של בוש וסלידה מעצמי, ונדמה לי שאני עומד לטבוע. תחושת הייאוש חוזרת ואני מבקש לברוח ולהסתתר. אבל למדתי להאמין שלא רק אפשר להמשיך בלי להרפות, אלא גם מוכרחים. פשוט אין דרך אחרת: יש לזכור את העבר ולקבל אחריות עליו כדי שאפשר יהיה לחיות בהווה ולתרום לעתיד; צריך ללמוד מאותו עבר כדי לא לחזור אליו שוב לעולם; וצריך להעביר אותו הלאה.

מאנגלית לבנה ליטני

מחמוד דרוויש

תסריט מוכן

נניח עכשיו שנפלנו,
אני והאיב,
נפלנו מן האויר לתוך בור,
מה יקרה אז?

תסריט מוכן:
תחלה נחפה למזל
אפשר שימצאנו כאן המחלצים
וישלשלו אלינו את חבל החלוצין
אז הוא יאמר: קדם אני
ואני אומר: קדם אני
הוא יקללני, ואני אקלל אותו
לשוא,
הן טרם הגיע החבל

אומר התסריט:
אלחש בסוד:
זה מה שנקרא אנוכיות האופטימיסט
לא לתהות מה יאמר איבי

אני והוא
שתפים למלכדת אחת
ושתפים למשחק האפשריות
ממתינים לחבל, חבל ההצלה

כְּדֵי לְלַכֵּת, אִישׁ בְּדַרְכּוֹ,
בְּקִצָּה הַבּוֹר, הַתְּהוֹם
אֶל מָה שְׁנוֹתֵר לָנוּ מִחַיִּים
וּמִלְחָמָה
אִם נוּכַל לְהַנְצִיל!

אֲנִי וְהוּא
מִפְתָּדִים יַחַד
וְלֹא מִדְּבָרִים בְּשׁוֹם אַפֵּן עַל הַפֶּחַד אוֹ עַל דְּבָרִים אַחֲרִים
הֲרִי אֲנַחְנוּ אוֹיְבִים

מָה יִקְרָה לוֹ נָחֵשׁ
הַבֵּיט בְּנוֹ כְּאֵן,
מִתּוֹךְ סִצְנוֹת הַתִּסְרִיט הַזֶּה
וְלִחְשֵׁשׁ לְבַלֵּעַ אֶת שְׁנֵי הַפְּחָדִים יַחַד
אֲנִי וְהוּא?

הַתִּסְרִיט אוֹמֵר:
אֲנִי וְהוּא
נִהְיָה שְׂתַפִּים בְּרִצַּח נָחֵשׁ
כְּדֵי לְהַנְצִיל יַחַד
אוֹ לְחוֹד

אֲבָל לֹא נֹאמֵר דְּבָרֵי תוֹדָה אוֹ בְּרָכָה
עַל מָה שֶׁעָשִׂינוּ יַחַד
כִּי הָאִינְסְטִינְקָט, לֹא אֲנַחְנוּ,
הִגִּין עַל עֲצָמוֹ לְבָרוּ
וְלֹאִינְסְטִינְקָט אֵין אִידֵאוֹלוֹגְיָה

לֹא שׁוֹחֲחֵנוּ,
נִזְכְּרְתִי בְּחִכְמַת הַדּוֹ-שִׁיחַ
בְּאֲבִסוֹרֵד הַמְּשֻׁתָּף
כְּשֶׁאֲמַר לִי לִפְנֵי כֵן:

כָּל מָה שֶׁהִפָּךְ לְשָׁלִי, שְׁלִי
וּמָה שֶׁשָּׁלָךְ
שְׁלִי
וְשָׁלָךְ!

וְעַם הַזְמַן, וְהַזְמַן חוֹל וְקָצֵף סְבוּן
שָׁכְרוּ אֶת הַשְּׁתִיקָה הַשְּׁעֵמוּם וּמָה שֶׁבִינֵינוּ.
אָמַר לִי: מָה עוֹשִׂים?
אָמַרְתִּי: לֹא-כְלוּם, נִמְצָה אֶת הָאֲפָשָׁרִיּוֹת.
אָמַר: מֵאִין תְּבוּא הַתְּקוּהָ?
אָמַרְתִּי: תְּבוּא מִן הָאוֹיֵר.
אָמַר: לֹא שָׁכַחְתָּ שְׁטַמְנַתִּי אוֹתְךָ
בְּבוֹר כְּזֶה?
וְאָמַרְתִּי לוֹ: כִּמְעַט שָׁכַחְתִּי, כִּי מָחָר עֲרֻמוּמִי
מְשֶׁךְ אוֹתִי בְיָדִי וְהִלֵּךְ לוֹ מוֹתֵשׁ.
אָמַר לִי: הֲאֵם תִּשָּׂא וְתִתֵּן עִמִּי עֲכָשׁוּ?
אָמַרְתִּי: עַל מָה תִּשָּׂא וְתִתֵּן עִמִּי עֲכָשׁוּ
בְּתוֹךְ בּוֹר הַקֶּבֶר הַזֶּה?
אָמַר: עַל חֲלָקִי וְעַל חֲלָקֶךָ
בְּשׂוֹא שְׁלָנוּ וּבְקִבְרָנוּ הַמְּשֻׁתָּף.
אָמַרְתִּי: מָה הַתּוֹעֵלֶת?
בְּרַח מֵאֲתָנוּ הַזְמַן
וְהַגּוֹרֵל יֵצֵא מֵהַכֶּלֶל
הִנֵּה רוֹצֵחַ וְקָרֵבן שׁוֹכְכִים בְּבוֹר אֶחָד.
וּמְשׁוֹרֵר אַחַר צְרִיף לְהַמְשִׁיךְ אֶת הַתְּסֵרִיט
עַד וְגו'.

מערכית נביל ארמלי

מאיר מרגלית

גרוטאות

צו ההריסה נגד המבנים באזור ענתא שבצפון ירושלים בהם יושבת מאז שנות השמונים חמולת ג'דועה-קבוע, פלג של שבט הג'יהלין, יכול היה להיות עוד סיפור סטנדרטי על צו הריסה, בדומה לאלפים שעיריית ירושלים מנפיקה במזרח העיר מדי יום. אבל הפעם הוציאה העירייה צו ובמקום להשתיתו על "חוק התכנון והבנייה" הוציאה אותו מכוח "חוק עזר עירוני לשמירת הסדר והניקיון" - חוק שנועד לאפשר פינוי גרוטאות ואשפה משטח ציבורי.

בתחילה אפשר היה לשער שצווים אלה אינם אלא גחמה פרטית של פקח עירוני נמרץ מדי, והמערכת המשפטית תיסוג מהתרגיל לאחר הגשת עתירה מנומקת נגדו. אבל העירייה עמדה על זכותה להשתמש בחוק העזר, בטענה משולשת: ראשית, היא טענה, הצריפים והאוהלים אינם יכולים להיחשב "מבני מגורים" ולפיכך הם "מכשול בשטח פתוח", וחובתה של העירייה לסלקם "על מנת למנוע הגבלת תנועה וכן כדי למנוע פגיעה בחזות פני מקום ציבורי וגרימת מפגע ומטרד". לצורך זה עשתה העירייה שימוש בכמה מובאות שהוצאו מהקשרן, כך שאם שופט תל אביבי איפשר לפנות את המאהל של ישראל טויטו ב"כיכר הלחם" באמצעות אותו חוק עזר עירוני (בנימוק שאוהלי מפגינים אינם בגדר "מגורים"), ושופט באילת פינה מאהל של מחוסרי דיור מהחוף, עטו בעיריית ירושלים על השלל, ודרשו גזירה שווה למפגינים ולבדואים. אבל ממילא, טענה העירייה, מבני המגורים של החמולה אינם בגדר "מבנה" משום שהם "פריקים" ולא עשויים בטון או בלוקים. שנית, גם אילו היו נחשבים אותם צריפים ואוהלים ל"בתים" היה עליהם להיהרס, מכיוון שהוקמו ללא היתר בשטח ציבורי פתוח. ושלישית, המשיכה העירייה, אין מקום לשבט בדואי בבירת ישראל, או בלשונה: "מתכונת החיים הזאת לא מתאימה לשטח של בירת ישראל".

טיעוני העירייה מקוממים. הטענה כי המבנים אינם יכולים להיחשב "מגורים" מתוך נימוק של "חזות העיר", מעבר להגיונה המעוות, המתנשא, משקפת רמה

חדשה של צביעות, שכן המתחם של חמולת ג'דועה ממוקם סמוך למזבלה, מקום בו משאיות פורקות פסולת בניין ללא היתר ובאין מפריע. מקוממת לא פחות הטענה בדבר הבנייה ללא היתר. שהרי אין בירושלים עברייין גדול יותר מאשר העירייה עצמה בכל הקשור להפרת חוק התכנון והבנייה. הראייה - הודאת העירייה כי ממילא לא ניתן היה להוציא היתר בנייה משום שלא קיימת תוכנית מתאר בשטח. במלים אחרות, העירייה מודה שעל אף שאזור מצוי תחת שלטונה למעלה מ-40 שנה, ועל אף שהחוק מחייב רשות מקומית לתכנן את שטח השיפוט שלה תוך פרק זמן סביר, הוא טרם תוכנן. הנימוק הזה גם אינו עולה בקנה אחד עם פסקי דין שפורסמו באחרונה, כמו אלה של שופטת המחוזי מיכל אגמון מתל אביב ושל שופטי השלום ישראל אקסלרד מבאר שבע ודניאל פיש מחיפה, שקבעו כי כאשר הרשות המקומית התרשלה ולא הכינה תוכנית מתאר, כלומר לא קיימה את החוק, אין לאכוף אותו גם כלפי התושבים.

אבל חשובה יותר הטענה השלישית: מישהו בעירייה החליט שאין מקום לברואים בבירת ישראל. אפשר לתהות, איך זה שדווקא המאהל הברואי מטריד כל כך את העירייה בעוד שיכוני עוני מחפירים - כמו אלה שברחובות הנורית, שטרן או חברוני, או אפילו מחנה פליטים כמו זה שבשועפת - לא מביישים את בירת ישראל. אבל למעשה אין פה כל חידוש. הנישול השיטתי מאדמות קיים מאז ימינו הראשונים כאן ו"היד הקלה על המקלדת" בשירות הממשלתי, אינה יותר מאשר הגרסה המשרדית ל"יד הקלה על ההדק" של כוחות הביטחון, אלא שמה שנכתב בעבר ביד רועדת, נכתב עתה ביד קלה או, ליתר דיוק, ברגל גסה.

• • •

הדיון באולם בית המשפט לעניינים מקומיים בירושלים נפתח בחודש מארס 2008 בפני השופט דוד חשין (עת"מ 8047/08). הוא התנהל בנינוחות הרגילה. בלשון סטרילית, מנומסת עד זרא - "חברי המלומד", "חברי הנכבד" - פנו נציגי הצדדים זה לזה, ועסקו בענייני פרשנות, בעוד הפרקליט העירוני מנסה להוכיח שצריפי הברואים אינם עומדים בהגדרת המונח "בית" כפי שמופיע בחוק התכנון והבנייה. פרקליט הברואים ניסה להוכיח שהשטח בו יושבים מרשיו אינו עונה על המונח "רחוב" כפי שמוגדר בחוק העזר העירוני. השופט, כרגיל, התאמץ מאוד שלא להכריע. בנימה אבהית הוא נזף בפרקליט העירייה שאין זה ראוי לפנות אנשים באמצעות צו המיועד לפינוי אשפה, ואז ביקש, כמעט התחנן בפניו, למשוך את הצו. אבל לא היה זה בסמכות הפרקליט להחליט בעצמו,

מסתבר: הוא צריך להתייעץ עם מנכ"ל העירייה, משום שההוראה באה, שלא כמפתיע, מגורמים ביטחוניים. הבדואים כנראה אינם מפריעים לאיש למעט תוואי הגדר, ולכן נגזר גורלם. השופט בעצמו תמה, "אתם קבלן של משרד הביטחון?" אבל בסיכומו של דבר העניק לעירייה אורכה לשקול מחדש את עמדתה. השופט, כמו שופטים, לא רצה להרגיז את המערכת, ואולי לכן גם נעלם באורח פלא מפרוטוקול הדיון אזכורו של משרד הביטחון (הנוגעים בדבר כבר לא זקוקים לצנזורה, הם יודעים בעצמם מה מצופה מהם).

חודש של התלבטות עבר לפני שהפרקליט העירוני מסר את תשובתו לבית המשפט. העירייה מוכנה לוותר על הפינוי באמצעות החוק לפינוי גרוטאות, אך היא מתנה זאת בכך שאם יקימו הבדואים מתקנים נוספים ניתן יהיה להסירם באמצעות חוק זה. עניין של כבוד? גושפנקא לפשעים עתידיים? בכל אופן הודיע בא כוח הבדואים, עו"ד שלמה לקר, על הסכמתם להסדר, והתיק נסגר. כלומר, בינתיים.

חנה ארנדט

הציונות – בחינה מחדש

א.

התוצאה הסופית של חמישים שנות פוליטיקה ציונית התגלמה בהחלטה האחרונה של הגוף הגדול והמשפיע ביותר בהסדרות הציונית העולמית. ציוני אמריקה, מימין ומשמאל, אימצו פה אחד בוועידה השנתית האחרונה שלהם, שנערכה באטלנטיק סיטי באוקטובר 1944, את הדרישה ל"קהילה (commonwealth) יהודית חופשית ודמוקרטית... [אשר] תקיף את פלשתינה כולה, בלתי מחולקת ובלתי מצומצמת". זוהי נקודת מפנה בתולדות הציונות, שכן פירושה הוא שהתכנית הרוויזיוניסטית, אשר זמן רב כל כך נדחתה במרירות, התבררה לבסוף כמנצחת. ההחלטה של אטלנטיק סיטי הולכת צעד אחד רחוק יותר מתכנית בלטימור (1942), שבה העניק המיעוט היהודי זכויות מיעוט לרוב הערבי. הפעם פשוט לא הוזכרו הערבים בהחלטה, שבבירור משאירה בידם את הברירה בין הגירה מרצון לאזרחות סוג ב'. יש בה משום הודאה בכך שרק סיבות אופורטוניסטיות מנעו עד היום מהתנועה הציונית להצהיר על מטרותיה הסופיות. המטרות הללו נראות כעת כזהות לחלוטין למטרותיהם של הקיצונים בעניין הרכבה המדיני של פלשתינה בעתיד.¹ זוהי מכת מוות לאותן מפלגות יהודיות בפלשתינה עצמה שהטיפו ללא לאות לנחיצותה של הבנה בין העם הערבי לעם היהודי. מצד אחר, זה יחזק חיזוק ניכר את הרוב בהנהגתו של בן-גוריון, אשר בלחץ עוולות רבות בפלשתינה והאסונות הנוראים באירופה נעשה יותר ויותר לאומני.

קשה להבין למה עדיין יש לציונים ה"כלליים" דין ודברים עם הרוויזיוניסטים, אלא אם כן ה"כלליים" לא באמת מאמינים כי דרישותיהם יתמלאו אבל הם סבורים כי נכון לדרוש את המקסימום כבסיס לפשרות עתידיות, ואילו הרוויזיוניסטים

1 את התכנית הזאת אישרה הוועידה הציונית העולמית בלונדון באוגוסט 1945 [הערת המחברת].

- רציניים, כנים ולא־מתפשרים בלאומיותם. יתרה מזו, הציונים הכלליים תלו תקוות בסיוע המעצמות הגדולות, ואילו הרוויזיוניסטים, דומה כי גמרו בדעתם לטפל בעניינים בכוחות עצמם. כל כמה שהעניין טיפשי ולא־מציאותי, הוא יביא להם חסידים חדשים מקרב היסודות הכנים ביותר והאידיאליסטיים ביותר בעולם היהודי.

מכל מקום, ההתפתחות החשובה היא דבקותן של כל הסיעות הציוניות, פה אחד, במטרה הסופית, שעצם הדיון בה היה עדיין בגדר טאבו בשנות השלושים. בהצהירם עליה בבוטות כזאת, במה שנראה להם כשעת הכושר, איברו הציונים עוד למשך זמן רב כל סיכוי למשא ומתן עם הערבים; שכן יציעו הציונים מה שיציעו, איש לא ייתן בהם אמון. עניין זה, בתורו, משאיר פתח רחב להשתלטות של מעצמה חיצונית בלי שתשאל בעצת אף לא אחד משני הצדדים המעורבים. אכן הציונים עושים עתה כמיטב יכולתם כדי ליצור אותו "סכסוך טרגי" לא־פתיר, שאפשר לסיימו רק על ידי ביתוק הקשר הגורדי.

יהיה זה בוודאי נאיבי מאוד לחשוב כי ביתוק כזה יהיה תמיד לטובת היהודים. גם אין סיבה להניח כי יביא לפתרון קבע. ביתר פירוט, ממשלת בריטניה עשויה להחליט מחר לחלק את הארץ ולחשוב בכנות כי מצאה פשרה מעשית בין דרישות היהודים והערבים. זו תהיה סברה מתבקשת מצד הבריטים גם משום שחלוקה עשויה באמת להיות פשרה מקובלת בין הממשל הקולוניאלי הפרוי־ערבי והאנטי־יהודי לבין דעת הקהל הפרוי־יהודית למדי באנגליה: כך תיפטר לכאורה מחלוקת בריטית פנימית בשאלת פלשתינה. ואולם, מגוחך לחשוב שחלוקה נוספת בחבל ארץ קטן כל כך, שגבולותיו היום הינם כבר תוצאה של שתי חלוקות קודמות - הראשונה מסוריה והשנייה מעבר הירדן המזרחי - תוכל לפתור את הסכסוך בין שני העמים, בייחוד בשעה שאין בנמצא פתרון טריטוריאלי לסכסוכים דומים באזורים גדולים הרבה יותר.

הלאומיות גרועה דייה בשעה שאין היא סומכת אלא על כוחה הגס של האומה. לאומיות התלויה בהכרח ובגלוי בכוחה של אומה זרה בוודאי גרועה יותר. זהו הגורל המאיים של הלאומיות היהודית ושל המדינה היהודית המוצעת, המוקפת באופן בלתי נמנע מדינות ערביות ועמים ערביים. אפילו רוב יהודי פלשתינה - אדרבה, אפילו טרנספר של כל ערביי פלשתינה, כפי שדורשים בריש גלי הרוויזיוניסטים - לא ישנה באופן מהותי את המצב שבו על היהודים לבקש הגנה ממעצמה חיצונית מפני שכניהם, או להגיע לידי הסכם מעשי עם שכניהם.

אם לא יושג הסכם כזה, יש סכנה קרובה שמתוך הצורך והנכונות לקבל כאגן הים התיכון כל מעצמה העשויה להבטיח את קיומם, יתנגשו האינטרסים

היהודיים עם האינטרסים של שאר עמי הים התיכון; באופן כזה שבמקום "סכסוך טרגי" אחד נעמוד מחר בפני סכסוכים לא־פתירים כמספר אומות הים התיכון. שכן האומות הללו, שידרשו אל נכון mare nostrum השייך רק לבעלי שטחים מיושבים לחופיו, יתנגדו בהכרח בטווח הארוך לכל מעצמה חיצונית, כלומר מתערבת, היוצרת או מחזיקה תחום אינטרס. המעצמות החיצוניות הללו, כל כמה שהן חזקות כרגע, בוודאי אינן יכולות להרשות לעצמן לעורר את שנאת הערבים, אחד העמים הגדולים ביותר באגן הים התיכון. אם במצב הנוכחי יהיו המעצמות נכונות לסייע בהקמת בית יהודי, הן יוכלו לעשות כן רק על יסוד הבנה רחבה, המביאה בחשבון את האזור כולו ואת צורכיהם של כל העמים היושבים בו. מצד אחר, הציונים, אם יוסיפו להתעלם מעמי הים התיכון, ויישאו את עיניהם רק אל המעצמות הגדולות והרחוקות, לא ייראו אלא ככלי שרת בידיהן, כסוכנים של אינטרסים זרים ועוינים. יהודים המכירים את ההיסטוריה שלהם צריכים להיות ערים לכך שמצב עניינים כזה יוביל באופן בלתי נמנע לגל חדש של שנאת־יהודים; האנטישמיות של מחר תטען כי היהודים לא רק הרוויחו יפה מנוכחותן של המעצמות הזרות הגדולות באזור, אלא למעשה תיכננו זאת ולכן הם אשמים בתוצאות.

האומות הגדולות, היכולות להרשות לעצמן לשחק את משחק הפוליטיקה של הכוח ראו כי קל לוותר על השולחן העגול של המלך ארתור בשביל שולחן הפוקר; אך אומות קטנות חסרות עוצמה, המסכנות במשחק הזה את מה שיש להן ומנסות להתרועע עם הגדולות, לרוב סופן שיופקרו. היהודים, המנסים את כוחם באופן "מציאותי" בפוליטיקה של הנפט במזרח הקרוב, דומים באופן מטריד לאנשים הלהוטים אחר סחר־סוסים אך אין בידם לא סוס ולא כסף, והם מחליטים לפצות על חסרון שניהם באמצעות חיקוי הצעקות המפוארות המלוות בדרך כלל את העסקאות הראוותניות הללו.

ב.

ניצחונם המוחץ של הרוויזיוניסטים בהסתדרות הציונית בא עקב חידוד המחלוקות הפוליטיות במרוצת עשר השנים האחרונות. אלא שאף אחת מן המחלוקות הללו איננה חדשה; הגורם החדש הוא המצב שבו הציונות מוכרחה לתת תשובה על שאלות שעשרים שנה לפחות היו תלויות ועומדות במכון. בהנהגתו של וייצמן בענייני חוץ, ובאופן חלקי בגלל ההישגים האדירים של יהודי פלשתינה, פיתחה ההסתדרות הציונית כישרון מיוחד לא להשיב, או להשיב במערופל, על כל השאלות החשובות מבחינה פוליטית. כל איש רשאי

היה לפרש את הציונות כראות עיניו; הדגש הושם, בייחוד במדינות אירופה, על היסודות ה"אידיאולוגיים" הטהורים.

לאור ההחלטות הנוכחיות, על כורחה תיראה האידיאולוגיה הזאת, לכל צופה ניטרלי ולא־בקי במיוחד, כדיבורים מסובכים במתכוון שתכליתם להסוות כוונות פוליטיות. ואולם, פרשנות כזאת תעשה עוול לרוב הציונים. האמת היא שלאידאולוגיה הציונית, בגרסה ההרצליאנית, היתה נטייה ברורה אל מה שנודע אחר כך כגישות רוויזיוניסטיות, והתאפשר לה לחמוק מהן רק מתוך עיוורון־מרצון כלפי הסוגיות הפוליטיות האמיתיות שעל הפרק.

הסוגיות הפוליטיות שמהלך התנועה כולה היה תלוי בהן היו מעטות במספר ואפשר והיה לזהותן בפשטות. ראשונה בהן היתה השאלה איזה מין גוף פוליטי יקימו יהודי פלשתינה. התעקשותם של הרוויזיוניסטים על מדינת אומה,² מתוך סירוב לקבל "בית לאומי" גרידא, התבררה כמנצחת. כמעט כנספח לשאלה הראשונה באה השאלה השנייה, והיא אילו יחסים צריכים להיות בין הגוף הזה ליהודי התפוצות.

כאן מופיעה בעיית הנאמנות הכפולה, שמעולם לא ניתנה עליה תשובה בהירה, והיא בעיה בלתי נמנעת של כל תנועה לאומית של עם החי בתחומן של מדינות אחרות ומסרב לוותר בהן על זכויותיו האזרחיות והפוליטיות. זה יותר מעשרים שנה, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית לפלשתינה הוא נתין בריטי, שהפטריוטיות והנאמנות שלו לבריטניה הן מעל לכל ספק. הצרה היא רק שמעצם טיבו של הדרכון שלו הוא נדחק אל תיאוריה בדבר תואם קבוע מראש בין האינטרסים היהודיים והבריטיים בפלשתינה. תואם כזה ספק קיים ספק לאו; אך המצב מזכיר בבחירות רבה את התיאוריות הדומות של המתבוללים באירופה. גם כאן הרוויזיוניסטים – לפחות האגף הקיצוני שלהם באמריקה, "הוועד העברי לשחרור לאומי" – נתנו את התשובה, שסיכוייה גדולים להתקבל על ידי הציונות, משום שהיא מתיישבת יפה כל כך עם האידיאולוגיה של רוב הציונים ומספקת במומחיות את צרכיהם היום.

התשובה היא שבפלשתינה יש לנו אומה עברית, בתפוצות – עם יהודי. זה עולה בקנה אחד עם התיאוריה הישנה שרק השארית תחזור. השארית היא האליטה של העם היהודי והישרדות היהודים תלויה בה ובה בלבד. כמו כן יש לעניין יתרון עצום כי הוא מתאים להפליא לצורך לנסח מחדש את הציונות

2 והערת המתרגם: ארנדט, כמו הוגים אחרים, משתמשת כאן בכיטוי nation state, שתרגומו לעברית בדרך כלל היה "מדינת לאום", ובכל זאת העדפתי את התרגום המדויק, משום שהוא משמעותי לצורת החשיבה של ארנדט כמו שבאה לידי ביטוי גם בכתביה המאוחרים יותר

כשביל אמריקה. כאן אין דוגלים אפילו בנכונות מדומה לעבור לפלשתינה; לכן איכרה כאן התנועה את אופייה הראשוני כתנועה המשנה את חיי היהודים בתפוצות. ההבדלה בין ה"עם היהודי" באמריקה ל"אומה העברית" בפלשתינה ובאירופה עשויה באמת לפתור, לפחות בתיאוריה, את בעיית הנאמנות הכפולה של יהודי אמריקה.

אותה חשיבות נודעת לשאלה הפתוחה תמיד מה צריכים היהודים לעשות נגד האנטישמיות: איזה מין מאבק או הסבר יכולה ועתידה להציע התנועה הלאומית החדשה, שאחרי הכל באה לעולם עקב התסיסה האנטי־יהודית של סוף המאה. התשובה על כך, למן זמנו של הרצל, היתה השלמה גמורה, קבלה גלויה של האנטישמיות כ"עובדה", ועל כן נכונות "מציאותית" לא רק לעשות עסקים עם אויבי העם היהודי, אלא גם לנצל ניצול תעמולתי את העוינות כלפי היהודים. גם כאן קשה לאתר את ההבדל בין הרוויזיוניסטים לציונים הכלליים. כאשר נמתחה על הרוויזיוניסטים ביקורת חריפה מצד ציונים אחרים, מפני שנשארו־נחנו עם ממשלת פולין האנטישמית, לפני המלחמה, בדבר פינוי מיליון יהודים מתחומה, כדי לזכות בתמיכת פולין בדרישות הציוניות הקיצוניות לפני חבר הלאומים וכך להפעיל לחץ על ממשלת בריטניה, קיימו הציונים הכלליים מגעים קבועים עם ממשלת היטלר בגרמניה בעניין עסקי "הסכם ההעברה".³

הסוגיה האחרונה, וכרגע בלי ספק החשובה ביותר, היא הסכסוך היהודי־ערבי בפלשתינה. גישתם הלא־מתפשרת של הרוויזיוניסטים מוכרת היטב. הם תובעים תמיד את פלשתינה כולה ואת עבר הירדן, והיו הראשונים לתמוך בטרנספר של ערביי פלשתינה לעיראק - הצעה שלפני כמה שנים נדונה ברצינות גם בחוגי הציונים הכלליים. כיוון שלמעשה ההחלטה האחרונה של הסתדרות ציוני אמריקה, שלא הסוכנות היהודית ולא הוועד הלאומי בפלשתינה אינם נבדלים ממנה בעיקרון, איננה משאירה שום ברירה לערבים זולת מעמד של מיעוט בפלשתינה, או הגירה מרצון, ברור שגם בשאלה הזאת נחל העיקרון הרוויזיוניסטי, גם אם עוד לא השיטות הרוויזיוניסטיות, ניצחון מכריע. ההבדל המובהק היחיד בין הרוויזיוניסטים לציונים הכלליים היום הוא

3 | הערת המתרגם: הסכם ההעברה (הטרנספר) נחתם בראשונה בין הסתדרות הציונית לממשלת גרמניה הנאצית במאי 1933, ובעקבותיו באו עוד הסכמים, שעיקרם היה חילוף הונם ורכושם של יהודי גרמניה, הגירתם ממנה והעברתם לפלשתינה. ההסכם עורר התנגדות עזה בעיקר בקרב יהודי התפוצות שניסו באותם חודשים לארגן חרם בינלאומי על גרמניה הנאצית, חרם שהיה ככל הנראה אפקטיבי וגרם לגרמניה הנאצית נזק כלכלי. שורת ההסכמים שנחתמו בין הנאצים להסתדרות הציונית שיפרה את מצבה הכלכלי של גרמניה.]

בעמדתם כלפי אנגליה, ואין זו סוגיה פוליטית יסודית. הרוויזיוניסטים, במפורש אנטי-בריטים, חולקים את העמדה הזאת, לפחות מטעמים סנטימנטליים, עם יהודים רבים בפלשתינה, היודעים את הממשל הקולוניאלי הבריטי. יתרה מזו, הם זוכים בעניין זה לתמיכתם של ציונים רבים באמריקה, המושפעים מחשדנותם של האמריקאים כלפי האימפריאליזם הבריטי, או מקווים שארצות הברית, ולא בריטניה הגדולה, תהיה בעתיד המעצמה הגדולה במזרח הקרוב. המכשול האחרון בדרכם לניצחון בתחום הזה הוא וייצמן, שזוכה לתמיכה של הסתדרות ציוני בריטניה ומיעוט קטן בפלשתינה.

ג.

במעין סיכום אפשר לטעון שהתנועה הציונית, הורֶתה ולידתה בשתי אידיאולוגיות פוליטיות טיפוסיות לאירופה של המאה ה-19 - הסוציאליזם והלאומיות. התערובת של שתי הדוקטרינות, שלכאורה סותרות זו את זו, הותקנה באופן כללי הרבה לפני הופעת הציונות; היא הותקנה בכל אותן תנועות מהפכניות לאומיות של עמים קטנים באירופה שהיו נתונים לדיכוי חברתי ולאומי כאחד. אך בתוך התנועה הציונית לא מומשה מעולם תערובת כזאת. במקום זה היתה התנועה מפוצלת מראשיתה בין כוחות המהפכה החברתיים שצמחו מן ההמונים במזרח אירופה ובין השאיפה לאמנציפציה לאומית, כפי שניסחו אותה הרצל וחסידיה בארצות מרכז אירופה. הפרדוקס שבפיצול הזה היה שלמעשה היסוד הראשון היה תנועה עממית, שסיבתה דיכוי לאומי, ואילו היסוד השני, אשר נוצר מתוך אפליה חברתית, היה ל'אני מאמין' הפוליטי של האינטלקטואלים. זמן רב היתה לתנועה המזרח [אירופית] זיקה חזקה כל כך לסוציאליזם בצורתו הטולסטויאנית עד שחסידיה כמעט אימצו אותו בתור האידיאולוגיה הבלעדית שלהם. המרקסיסטים שבהם חשבו כי פלשתינה היא המקום האידיאלי ל"נירמול" ההיבטים החברתיים של החיים היהודיים, על ידי כך שיוכשרו שם התנאים להשתתפות יהודית במלחמת המעמדות החיונית שהקיום בגטו הדיר ממנה את המוני היהודים: כך יינתן להם "בסיס אסטרטגי" להשתתפות עתידית במהפכה העולמית ובחברה חסרת מעמדות וחסרת אומות שתקום בעקבותיה (בורוכוב). מי שאימצו את הווריאציה המזרח אירופית יותר של החלום המשיחי כאו לפלשתינה בשביל מעין-גאולה אישית באמצעות העבודה בקולקטיב (א"ד גורדון). כיוון שנחסכה מהם חרפת הניצול הקפיטליסטי, יכלו להגשים בו-במקום ובעצמם את האידיאלים שהטיפו להם ולבנות את הסדר החברתי החדש שהיה בגדר חלום רחוק בלבד כתורות המהפכה החברתיות של המערב.

המטרה הלאומית של הציונים הסוציאליסטים הושגה משהתיישבו בפלשתינה. מעבר לזה לא היו להם שום שאיפות לאומיות. עד כמה שהדבר יישמע היום אבסורדי, לא היה להם חשד, אף לא הקל שבקלים, בדבר סכסוך לאומי כלשהו עם תושבי הארץ המובטחת בהווה; הם אפילו לא עצרו כדי לחשוב על עצם קיומם של הערבים. השכחה התמימה הזאת מוכיחה יותר מכל דבר אחר את האופי הלא-פוליטי בעליל של התנועה החדשה. נכון, אותם יהודים - מורדים היו; אך הם התמרדו לא נגד דיכוי בני עמם דווקא, אלא נגד האווירה המשחיתה והחונקת של חיי היהודים בגטו, מצד אחד, ונגד עוולות החיים החברתיים בכלל מצד אחר. מזה ומזה קיוו להימלט עם השתקעותם בפלשתינה, שעדיין שמה היה קדוש וגם מוכר להם, אף שהיו משוחררים מן האורתודוקסיה היהודית. הם נמלטו לפלשתינה כאדם המבקש להימלט לירח, לאזור שמחוץ לרשעות העולם. נאמנים לאידיאלים שלהם השתקעו על הירח; ובחוזק הלא-רגיל של אמונתם עלה בידם ליצור איים קטנים של שלמות.

מן הרעיונות החברתיים הללו צמחו תנועת "החלוץ" והקיבוצים. חברי התנועה, מיעוט קטן בארצות מוצאם, מהווים בקושי מיעוט גדול יותר מקרב יהודי פלשתינה היום. ועם זאת הצליחו ליצור טיפוס חדש של יהודי, אפילו סוג חדש של אריסטוקרטיה, מתוך הערכים שייסדו זה לא כבר: הבוז האמתי שלהם לעושר חומרי, לניצול ולחיים בורגניים; השילוב המיוחד להם בין תרבות לעבודה; העשייה הקפדנית של צדק חברתי בחוג המצומצם שלהם; וגאוותם באדמה הפורייה, עמל ידיהם, עם העדר מוחלט ומפתיע של כל רצון ברכוש פרטי.

כל כמה שההישגים הללו גדולים, הם נותרו ללא כל השפעה פוליטית מוחשית. החלוצים הסתפקו לגמרי בחוג המצומצם שבו יכלו להגשים את האידיאלים שלהם בשביל עצמם; היה להם עניין מועט בפוליטיקה היהודית או הארצישראלית; למעשה הם עייפו ממנה תכופות, ולא היו ערים לגורלו הכללי של עמם. ככל אנשי סיעה, הם ניסו לשכנע אנשים ללכת באורח חייהם, לגייס לצד אמונותיהם חסידים רבים ככל האפשר, אפילו לחנך את הנוער היהודי בתפוצות ללכת בדרכם. אך כשכבר היו בפלשתינה, ואף קודם לכן במחסה הבטוח של תנועות הנוער למיניהן, נעשו האידיאליסטים הללו שבעי רצון מעצמם, עסוקים רק בהגשמה אישית של אידיאלים נשגבים, אדישים כמו מוריהם לעולם הרחב, שלא קיבל את דרך החיים המבריאה בקולקטיב חקלאי. אכן, במובן מסוים, הם היו הגונים מדי לפוליטיקה, והטובים שבהם פחדו בדרך כלשהי לטנף בה את ידיהם; אך הם גם לא מצאו כל עניין בשום אירוע בחיים היהודיים מחוץ

לפלשתינה אם לא הביא אלפי יהודים בגדר עולים חדשים; והם השתעממו מכל יהודי שלא היה בעצמו עולה עתידי. את הפוליטיקה, אפוא, שמחו להשאיר לפוליטיקאים - בתנאי שקיבלו עזרה בכסף, אשר ניתן להם כדי לחיות בארגון החברתי שלהם וכאשר הובטחה להם השפעה מסוימת על חינוך הנוער. אפילו אירועי 1933 לא עוררו את עניינם בפוליטיקה; הם היו נאיבים דיים לראות בהם, מעל לכל, הזדמנות משמים לגל עלייה בל-ישוער. כשהחליטה ההסתדרות הציונית, נגד הרחפים הטבעיים של כלל העם היהודי, לעשות עסקים עם היטלר, לסחור בסחורות גרמניות כנגד עושרה של יהדות גרמניה, להציף את השוק הארצישראלי במוצרים גרמניים וכך לשים ללעג את החרם על פריטים תוצרת גרמניה, היא נתקלה בהתנגדות מעטה במולדתם הלאומית של היהודים, ופחות מכל בקרב האריסטוקרטיה שלה, מצד המכונים קיבוצניקים. כשהאשימו אותם במקח-זוממכר עם אויב היהדות ותנועת הפועלים, טענו הארצישראלים הללו שגם ברית המועצות הרחיבה את הסכמי הסחר שלה עם גרמניה. בכך הדגישו שוב הארצישראלים הללו את העובדה שאין להם עניין אלא ביישוב היהודי הקיים והעתידי, והם ממאנים בהחלט להיות למנהיגיה של תנועה לאומית חובקת-עולם.

ההסכמה הזאת להסכם ההעברה הנאצי-ציוני היא רק דוגמה בולטת אחת מני רבות לכישלונה הפוליטי של האריסטוקרטיה של יהודי פלשתינה. כל כמה שהשפיעו, למרות מספרם הקטן, על הערכים החברתיים בפלשתינה, הם מיעטו להשתמש בכוחם בפוליטיקה הציונית. באופן קבוע נכנעו להסתדרות הציונית, ואף על פי כן בוו לה, כשם שבזו לכל האנשים שאינם מייצרים ואינם חיים מיגיע כפיהם.

כך קרה שמעמד חדש זה של יהודים בעלי ניסיון חדש ועשיר כל כך ביחסים חברתיים לא הגה מלה רעננה אחת, לא הציע סיסמה חדשה אחת, בתחום הרחב של הפוליטיקה היהודית. הם לא נקטו שום עמדה נבדלת בעניין האנטישמיות המדינית; הם הסתפקו בחזרה על האמרות הסוציאליסטיות הישנות או הלאומיות החדשות, כאילו כל העניין איננו נוגע להם. בלי גישה רעננה אחת לסכסוך הערבי-יהודי ("המדינה הרו-לאומית" של השומר הצעיר איננה בבחינת פתרון משום שאין היא יכולה להתממש אלא כתוצאה של פתרון), הם הגבילו עצמם למאבק בעד או נגד סיסמת העבודה העברית. כל כמה שהיו הרקע והאידיאלוגיה שלהם מהפכניים, הם לא העלו דבר ביקורת אחד כלפי הבורגנות היהודית שמחוץ לפלשתינה, ולא תקפו את תפקידו של הממון היהודי במבנה הפוליטי של החיים היהודיים. הם אפילו הסתגלו לשיטות הצדקה של גיוס תרומות, אותן למדו

מן ההסתדרות הציונית בעת ששוגרו לארצות אחרות בשליחות מיוחדת. בתוך מהומת המחלוקות בפלשתינה היום היו רובם לתומכים נאמנים של בן-גוריון, שלא כמו וייצמן אמנם בא משורותיהם, אף על פי שלפי המסורת הישנה פשוט סירבו רבים מהם להצביע, ורק מעטים מחו על כך שבהנהגתו של בן-גוריון, אשר את נטיותיו הרוויזיוניסטיות גינתה תנועת העבודה בחריפות עוד ב-1935, אימצה ההסתדרות הציונית את תכנית המדינה היהודית של הרוויזיוניסטים.⁴ כך, התנועה הלאומית היהודית למען מהפכה חברתית, שהחלה את דרכה לפני חצי מאה באידיאלים נשגבים כל כך, עד שנעלמו מעיניה המציאויות של המזרח הקרוב ורשעותו הכללית של העולם, גמרה - כמו רוב התנועות מסוגה - בתמיכה חד-משמעית בתביעות לא רק לאומיות אלא שוביניסטיות - לא נגד אויבי העם היהודי, אלא נגד ידידיו האפשריים ושכניו בהווה.

ד.

ויתור זה מרצון, הטרגי בתוצאותיו, על ההנהגה המדינית מצד חיל החלוץ של העם היהודי, פינה את הדרך לחסידי התנועה שאפשר באמת לכנותם ציונים מדיניים. הציונות שלהם שייכת לאותן תנועות פוליטיות מן המאה ה-19 שנשאו במזוודתן אידיאלוגיות, השקפות עולם, מפתחות להיסטוריה. לא פחות מבני-זמנה המוכרים יותר, הסוציאליזם והלאומיות, ניזונה הציונות לפניו מדם התמצית של תשוקות פוליטיות כנות; ומשותף לכולם גורל עצוב אחד: הם שרדו אחרי תנאיהם הפוליטיים, וכך התגנבו יחד כרוחות רפאים חיות בין הריסות תקופתנו.

הסוציאליזם - אשר למרות כל האמונות הטפלות המטריאליסטיות והדוגמטיות האתאיסטיות הנאיבית שלו היה לפניו מקור השראה לתנועת העבודה המהפכנית - הניח את היד הכבדה של "הכורח הדיאלקטי" על ראשיהם ולבותיהם של חסידיו, עד שהיו נכונים להסתגל כמעט לכל תנאי לא-אנושי. הם היו כלי-כך נכונים, כי מצד אחד נחלשו יותר ויותר הדחפים הפוליטיים הכנים שלהם לצדק ולחירות, ומצד אחר התחזקה יותר ויותר אמונתם הקנאית באיזו התפתחות על-אנושית המתקדמת לעד. אשר ללאומיות, מעולם לא היתה מרושעת יותר ומעולם לא זכתה להגנה אכזרית יותר, כפי שאירע מאז התברר שעקרון הארגון הלאומי, אשר היה לפניו עיקרון גדול ומהפכני, אינו יכול עוד

4 | הערת המתרגם: ב-1935 ביקש דוד בן גוריון, אז מזכ"ל ההסתדרות, להגיע להסכם פיוס עם ז'בוטינסקי, ורק משאל של כלל חברי ההסתדרות מנע ממנו את ההסכם

להבטיח ריבונות אמיתית של עם בגבולות הלאומיים, או לכוונן יחסים צודקים בין עמים מעבר לגבולות הללו.

לחץ המצב הכללי הזה באירופה ניכר בחיים היהודיים בפילוסופיה עוינת חדשה, שכל השקפתה מרוכזת בתפקיד היהודים בחיים הפוליטיים והחברתיים. במובן מה היתה האנטישמיות אם מולידה של ההתבוללות ושל הציונות - עד שלמעשה רק בקושי אפשר היה להבין מלה אחת ממלחמת הדברים הגדולה ביניהן, העתידה להימשך עשרות שנים, אם לא נזכור את טענותיה השכיחות של האנטישמיות.

באותה עת עוד היתה האנטישמיות ביטוי לסכסוך טיפוסי, מחויב המציאות, במסגרת מדינת אומה, שבה הזיהוי היסודי בין עם לטריטוריה למדינה, אי אפשר שלא יופרע כתוצאה מנוכחותה של לאומיות אחרת, הרוצה לשמר את זהותה בצורות מצורות שונות. במסגרת מדינת אומה, אין אלא שתי ברירות לפתרון סכסוכי לאומיות: התבוללות גמורה - כלומר היעלמות בפועל - או הגירה. לפיכך, אילו רק הטיפו המתבוללים להתאבדות לאומית ליהודים ואילו רק ערערו על כך הציונים בהצעת דרכים להישרדות לאומית, היינו עדים לשתי סיעות בעולם היהודי, הנאבקות זו בזו מחמת הבדלים אמיתיים ורציניים. תחת זאת, העדיף כל צד להתחמק מן הסוגיה ולפתח "אידיאולוגיה". רוב המכונים מתבוללים לא רצו אף פעם בהתבוללות גמורה ובהתאבדות לאומית: הם דימו שבבריתם מן ההיסטוריה הממשית אל היסטוריה מדומיינת של האנושות, מצאו שיטת הישרדות מעולה. גם הציונים נמלטו משדה הסכסוכים הממשיים אל דוקטרינה של אנטישמיות נצחית, המושלת ביחסי היהודים והגויים בכל מקום ובכל זמן, והיא זו האחראית העיקרית להישרדות העם היהודי. כך פטרו עצמם שני הצדדים מן המשימה המפרכת של המאבק באנטישמיות במונחיה שלה, כלומר במונחים פוליטיים, ואף מן המשימה הלא-נעימה של ניתוח גורמיה האמיתיים. המתבוללים החלו בכתיבה העקרה של ספריית הפרכות נכבדת שאיש לא קרא מעולם - להוציא אולי את הציונים. שכן, ברור כי הם קיבלו את תקפות ההנמקה הטיפשית בעליל, כיוון שהסיקו מתעמולה מן הסוג הזה כי כל הנמקה היא עקרה לגמרי - מסקנה מפתיעה אם מביאים בחשבון את רמת ה"נימוקים".

אלא שכעת נפתחה הדרך לדיבור במונחים כלליים ולפיתוח שתי הדוקטרינות. היה זה מאבק שבו לא הועלו סוגיות פוליטיות, אלא כאשר טענו הציונים כי פתרון בעיית היהודים בהתבוללות - משמעו התאבדות. אמת ויציב; אלא שאת הדבר הזה לא ביקשו ולא העזו להפריך רוב המתבוללים. הפחידו אותם

מבקרים גויים, שלא היו ערים כלל לעובדה כי גם הם, אותם מתבוללים, רוצים בהשרדות היהודים ומעורבים בפועל בפוליטיקה היהודית. מן הצד האחר, כשדיברו המתבוללים על סכנת הנאמנות הכפולה ועל אי האפשרות להיות פטריוטים גרמנים או צרפתים ובה בעת ציונים, הם העלו בחוצפתם בעיה, אשר מסיבות מובנות לא הואילו הציונים לדבר עליה בכנות.

ה.

כל כמה שזה בוודאי עצוב לכל אדם המאמין בשלטון העם, בידי העם ולמען העם, עובדה היא שהיסטוריה פוליטית של הציונות יכולה לפסוח בקלות על התנועה המהפכנית הלאומית האמיתית שצמחה מן ההמונים היהודים. ההיסטוריה הפוליטית של הציונות צריכה לעסוק בעיקר באותן קבוצות שלא באו מקרב העם: עליה לעסוק באנשים שהאמינו בשלטון בידי העם במידה מעטה כפי שהאמין תיאודור הרצל, שאחריו הלכו - אם כי נכון שכולם ביקשו בתוקף לעשות משהו למען העם. היה להם היתרון שבהשכלה ובהשקפה אירופיות כלליות וכן ידע מסוים כיצד לגשת לממשלות וכיצד להתנהג עמן. הם כינו עצמם ציונים מדיניים, מה שמצביע בבירור על עניינם המיוחד והחד-צדדי בפוליטיקה חיצונית, לעומת העיסוק החד-צדדי באותה מידה בפוליטיקה פנימית אצל חסידי התנועה במזרח אירופה.

רק אחרי מותו של הרצל ב־1904, ועקב כישלון כל יוזמותיו בדיפלומטיה הגבוהה, קיבלו עליהם את הציונות ה"מעשית" של וייצמן, אשר הטיפה להישגים מעשיים בפלשתינה כבסיס להצלחה מדינית. אלא שבפועל ידעה גישה זו הצלחה מעטה כמו קודמתה. בהעדר ערבות מדינית (הצ'רטר המפורסם של הרצל) ונוכח הממשל הטורקי העוין היה אפשר לשכנע יהודים מעטים מאוד להתיישב בפלשתינה קודם להצהרת בלפור ב־1917. ההצהרה לא ניתנה - ומעולם לא נטען כאילו ניתנה - בשל הישגים מעשיים בפלשתינה. הציונים המעשיים היו אפוא ל"ציונים כלליים", מונח המציין את האני־מאמין האידיאולוגי שלהם לעומת הפילוסופיה של ההתבוללות.

עיקר עניינם של הציונים הכלליים היה ביחסי התנועה עם המעצמות הגדולות ובתוצאות התעמולה בקרב כמה אישים בולטים. למרות מוצאם הבורגני הם היו בלתי משוחדים די הצורך כדי לתת לאחיהם ממזרח (אירופה) - מי שבאו בפועל לפלשתינה - יד חופשית לגמרי בניסוייהם בחיים החברתיים והכלכליים, והתעקשו רק על הזדמנות שווה ליוזמה והשקעה קפיטליסטיות. שתי הקבוצות יכלו לעבוד יחד בצורה חלקה למדי בשל השקפותיהן השונות בתכלית זו מזו.

ואולם, התוצאה של שיתוף הפעולה הזה, בפיתוחה של פלשתינה בפועל, היתה תערובת של גישה רדיקלית ורפורמות חברתיות מהפכניות מבית, ושל קווים מדיניים מיושנים וריאקציוניים במובהק בתחום מדיניות החוץ, כלומר ביחסי היהודים עם אומות ועמים אחרים.

האנשים שעמדו עתה בראש התנועה הציונית היו האריסטוקרטיה המוסרית של יהדות מערב אירופה לא פחות משהיו מייסדי הקיבוץ ותנועת "החלוץ" האריסטוקרטיה המוסרית של יהדות מזרח אירופה. הם היו החלק המובחר מאותה אינטליגנציה יהודית חדשה במרכז אירופה, שאת נציגיה הגרועים ביותר אפשר היה למצוא במשרדי אולשטיין ומוֹסָה בברלין או ה־Neue Freie Presse בווינה. לא בהם היה האשם על כי לא באו מקרב העם, שכן באותן ארצות במערב אירופה ובמרכזו פשוט לא היה בנמצא "עם יהודי". גם אי אפשר לגנותם על כך שלא האמינו בשלטון בידי העם, כי בארצות מרכז אירופה, בהן נולדו והתחנכו, לא היו מסורות פוליטיות מן הסוג הזה. הארצות הללו השאירו את יהודיהן בריק חברתי, אם לא כלכלי, ובו הכירו את הגויים סביבם אך מעט, כפי שהכירו את אחיהם היהודים שחיו הרחק משם, מעבר לגבולות של ארצות מוצאם שלהם. אומץ לבם המוסרי, רגישותם לכבוד אישי ולניקיון כפיים בחיים, הם שעזרו יותר מכל דבר אחר להפיץ בקרבם את הפתרון החדש לשאלה היהודית. בדגש ששמו על הגאולה האישית מחיים של יומרות חלולות - דבר שהיה חשוב להם יותר מפיתוח פלשתינה (שם, אחרי הכל, הופיע הטיפוס הזה של היהודי האירופי במספרים גדולים רק אחרי האסון של 1933) - הם דמו יותר משיכלו לשער לאחיהם במזרח אירופה. הציונות היתה לאלה מה שהיה הסוציאליזם לאלה, ובשני המקרים שימשה פלשתינה כמקום אידיאלי מחוץ לעולם הקודר, מקום שם עשוי אדם לממש את האידיאלים שלו ולמצוא פתרון אישי לסכסוכים פוליטיים וחברתיים. ואמנם הגורם הזה ממש - הפיכת בעיות פוליטיות לאישיות - הוא שהוביל את הציונות המערבית לקבל בהתלהבות את אידיאל החלוציות של המזרח. בהבדל אחד, שאידיאל זה לא מילא בפועל שום תפקיד נכבד במערב עד בואו של היטלר. נכון, בתנועת הנוער הציונית הטיפו לחלוציות; אך גורל אחד היה משותף לתנועה הזאת ולתנועות הנוער הגרמניות לפני היטלר: האידיאלים שלהן לא נהיו אלא מקור לזיכרונות נעימים לעת בגרות.

הציונים המערביים היו אפוא חלק זעיר מאותם בנים למשפחות יהודיות בורגניות אמידות שיכלו להרשות לעצמן לתמוך בילדיהן בזמן לימודיהם באוניברסיטה. במעשה זה בלבד, ובלי שחשבו הרבה על העניין, יצרו היהודים האמידים, בעיקר מגרמניה ומאוסטרו-הונגריה, מעמד חדש לגמרי בחיים

היהודיים - אינטלקטואלים מודרניים הנוטים למקצועות החופשיים, לאמנות ולמדע, ללא זיקה רוחנית או איריאולוגית ליהדות. הם - "היהדות המודרנית המשכילה, זו שעזבה את הגטו, זו שנגמלה מן הסחר-מכר" (הרצל)⁵ - נאלצו למצוא הן את לחמם הן את כבודם העצמי מחוץ לחברה היהודית - "את לחמם ומעט כבוד מחוץ לסחר-מכר היהודי" (הרצל)⁶; והם, לבדם, חשופים היו ללא מחסה והגנה לשנאת-היהודים החדשה במפנה המאה. אם לא רצו לרדת לרמה המוסרית והאינטלקטואלית של חבורת אולשטיין-מוסה, או להעמיד עצמם כ"אינטליגנציה לא-תלויה" (קרל מנהיים)⁷, היה עליהם לשוב אל החיים היהודיים ולמצוא לעצמם מקום בתוך עמם שלהם.

אלא שדבר זה התברר עד מהרה כקשה כמעט כמו התבוללות גמורה ביחד עם כבוד עצמי. שכן ב"בית אבותיהם" (הרצל) לא היה להם מקום. המעמדות היהודיים, כמו ההמונים היהודים, נצמדו זה אל זה מבחינה חברתית והיו מחוברים בשרשרת האינסופית של קשרי משפחה ועסקים. הקשרים הללו התחזקו עוד יותר באמצעות ארגוני הצדקה שכל חבר בקהילה, אף שאולי אף פעם לא ביקר בבית כנסת, תרם להם את חלקו. הצדקה, אותו שריד מן הקהילות היהודיות האוטונומיות לפני, התבררה במרוצת מאתיים שנה כחזקה די צרכה למנוע את הרס יחסי הגומלין של העם היהודי ברחבי העולם. כיוון שדי בקשרי משפחה ועסקים לקיים את היהודים בכל ארץ כגוף חברתי הדוק, כמעט באה הצדקה היהודית עד ארגון יהדות העולם לכדי גוף פוליטי ממין משונה.

אלא שהאינטלקטואלים היהודים החדשים לא התכלכלו בארגון הלא-מנוהל הזה, שלמרות זאת תפקד בעילות. נכון, אם היו הם עורכי דין ורופאים - משאלת לבם של כל ההורים היהודים - בכל זאת היו זקוקים למחייתם לקשרים עם החברה היהודית. אבל למי שבחרו במקצוע של סופרים ושל עיתונאים, של אמנים או של מדענים, של מורים או של עובדי מדינה - כפי שקרה לעתים קרובות

5 "das moderne gebildete, dem ghetto entwachsene, des Schachers entwoehnte" Judentum מתוך נאום הפתיחה בקונגרס הציוני הראשון (29 באוגוסט 1897), "כתבי הרצל", כרך ז': בפני עם ועולם א' - נאומים ומאמרים ציוניים 1895-1899, תרגמו י. ייבין, ח. איזאק וש. מלצר (ירושלים: הספריה הציונית, תש"כ-תשכ"א), עמ' 113. [מכאן והלאה כל ההערות הן של המתרגם.]

6 "ihr Brod und ihr bisschen Ehre ausserhalb des juedischen Schachers" מתוך מכתב אל הברון הירש (3 ביוני 1895), "עניין-היהודים: ספרי יומן", כרך א': יוני 1895 - אוקטובר 1898, תרגם יוסף ונקרט (ירושלים: מוסד ביאליק, 1997), עמ' 73.

7 "freischwebende Intellektuelle" ראו קארל מאנהיים, "דרכה של דימוקראטיה: חירות, שררה ותכנון", תרגם י. גן-צבי (ירושלים: מוסד ביאליק, 1958), עמ' 227.

- לא היה שום צורך בקשרים עם החברה היהודית, ולחיים היהודיים לא היה שום צורך באינטלקטואלים הללו. אך אם לא השתלבו במקומותיהם בגוף החברתי של היהודים שזכו לאמנציפציה, השתלבו עוד פחות בגוף הפוליטי של יהדות הצדקה העולמית. שכן באותו ארגון גדול ובאמת בינלאומי היה צריך להיות בצד המקבל או בצד הנותן כדי להיחשב ליהודי. וכיוון שהאינטלקטואלים הללו היו עניים מכדי להיות פילנתרופים, ועשירים מכדי להפוך לשנוררים, מצאה בהם הצדקה עניין מועט כפי שהם יכלו למצוא בה. כך הורחקו האינטלקטואלים מן הדרך המעשית היחידה שבה הוכיחה יהדות המערב את הסולידריות שלה עם העם היהודי. האינטלקטואלים לא השתייכו, לא מבחינה חברתית ולא מבחינה פוליטית; לא היה להם מקום בבית אבותיהם. כדי להישאר בכלל יהודים היה עליהם לבנות בית חדש.

מכאן שהציונות נועדה, בראש ובראשונה, במערב אירופה ובמרכזה, להציע פתרון לאותם אנשים שהתבוללו יותר מכל מעמד אחר של יהודים ובוודאי ספגו השכלה אירופית וערכים תרבותיים אירופיים יותר מיריביהם. דווקא משום שהיו מתבוללים די הצורך להבין את המבנה של מדינת האומה המודרנית, עמדו על הממשות הפוליטית של האנטישמיות גם אם לא הצליחו לנתח אותה, ורצו בגוף פוליטי כזה לעם היהודי. מאבקי המלים הנבוכות בין הציונות להתבוללות עיוותו לחלוטין את העובדה הפשוטה שהציונים, במובן מה, היו היחידים שרצו בכנות בהתבוללות, כלומר ב"נירמול" העם ("להיות ככל הגויים"), ואילו תומכי ההתבוללות רצו שהעם היהודי ישמור על מצבו המיוחד במינו.

בניגוד חריף לחבריהם במזרח אירופה לא היו הציונים המערביים הללו מהפכנים כל עיקר; הם לא ביקרו את התנאים החברתיים והפוליטיים של זמנם ולא התמרדו נגדם; נהפוך הוא: הם רצו רק לכונן אותה מערכת תנאים לעמם שלהם. הרצל חלם על מעין מפעל העברה ענקי ובו יועתק ה"עם ללא ארץ" אל ה"ארץ ללא עם"; אבל העם עצמו היה בעיניו המונים עניים, חסרי השכלה וחסרי אחריות ("ילד נבער", כמאמר לְזֶר בביקורת שלו על הרצל), שיש להנהיג אותם ולמשול בהם מלמעלה. על תנועה עממית של ממש דיבר הרצל פעם אחת בלבד - כשרצה להפחיד את משפחת רוטשילד ופילנתרופים אחרים כדי שיתמכו בו.

.1

בעשור שאחרי מות הרצל ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא ידעה הציונות שום הצלחה מדינית גדולה. בתקופה ההיא התפתחה הציונות יותר ויותר לכדי

ביטוי להתחייבות פרטית, אם אפשר לומר כך - לכדי סוג של הצהרה דתית כמעט, העוזרת לאדם ללכת בקומה זקופה ובראש מורם; הציונות איבדה יותר ויותר מהרחף הפוליטי המועט שעוד היה לה לפני מות הרצל. במקום זאת, ובעיקר מתוך ביקורת אקדמית ותיאורטית לגמרי של האופוזיציה היהודית מבפנים, חשפה את כל היסודות ה"אידיאולוגיים" שבכתבי הרצל. לזמנם, בשנות הקיפאון הארוכות של התנועה, היתה לעיקרים הללו בפועל משמעות מעשית מועטה בלבד; מכל מקום הם התחמקו מכל סוגיה רצינית. ואולם, אם היו אי פעם תוצאות פוליטיות לגישה לא-פוליטית מיסודה, הרי היא זאת.

ראשונה, ולבעיות האישיות של האינטלקטואלים היהודים חשובה מכולן, היתה שאלת האנטישמיות. התופעה הזאת - אף שתוארה בהרחבה, בייחוד מצד היבטיה החברתיים הלא-מזיקים למדי - מעולם לא נותחה מצד גורמיה הפוליטיים ובהקשר של המצב הפוליטי הכללי באותה עת. היא הוסברה כתגובה הטבעית של עם אחד נגד עם אחר, כמו היו אלה שני חומרים טבעיים שנידונו מפני איזה חוק טבע מסתורי לדחות זה את זה לנצח נצחים.

ההערכה הזאת של האנטישמיות - כתופעה נצחית המלווה באופן בלתי נמנע את מהלך ההיסטוריה היהודית בכל ארצות הפזורה - לבשה לעתים צורות רציונאליות יותר, למשל כאשר התפרשה בקטגוריות של מדינת האומה. או אז יכלה האנטישמיות להיראות כ"תחושת מתח היקפי", שאפשר להשוותו אל "המתח הקיים בין אומות... בגבולות הלאומיים ששם המגעים האנושיים התמידיים בין גורמים לאומיים, החלוקים זה על זה, נוטים תמיד לחדש את הקונפליקט הבינלאומי" (קורט בלומנפלד). אבל אפילו הפירוש המתקדם ביותר הזה, שבו לפחות היבט אחד של שנאת היהודים נזקף נכונה לארגון העמים באומות, עדיין מניח את נצחיות האנטישמיות בעולם נצחי של אומות, ויתרה מזו, מכחיש את חלקם של היהודים באחריות לתנאים הקיימים. בזאת הוא מנתק את ההיסטוריה היהודית מן ההיסטוריה האירופית ואף מיתר האנושות; ולא זו בלבד אלא שהוא מתעלם מן התפקיד שמילאה יהדות אירופה בבניינה ובתפקודה של מדינת האומה, וכך הוא מצטמצם להנחה, השרירותית והאבסורדית כאחת, שכל גוי החי עם יהודים חייב להפוך לשונא-יהודים במודע או בתת-מודע.

העמדה הציונית כלפי האנטישמיות - שנתפשה כמבוססת דווקא משום שהיתה בלתי-רציונלית, ולכן הסבירה משהו שאיננו ברהסבר ונמנעה מלהסביר את מה שאפשר להסביר - הביאה לידי הערכה שגויה ומסוכנת מאוד של התנאים הפוליטיים בכל ארץ וארץ. מפלגות ותנועות אנטישמיות הובנו כפשוטן, נחשבו כנציגות נאמנות של האומה כולה, ולכן כלא-ראויות למאבק [נגדן]. וכיוון

שכדרך אומות עתיקות, בעלות מסורות קדומות משלהן, עוד חילק העם היהודי את האנושות כולה בין בניו ובין הזרים, בין היהודים ובין הגויים - כשם שחילקו היוונים את העולם בין היוונים ובין ה־barbaroi - הוא היה מוכן ומזומן לקבל הסבר לא־פוליטי ולא־היסטורי לעוינות כלפיו. בהערכת האנטישמיות יכלו הציונים פשוט להישען על המסורת היהודית הזאת; הם נתקלו בהתנגדות רצינית מועטה אם התבטאו בלשון חצי־מיסטית, או לפי אפנת הזמן בלשון חצי־מדעית, כל עוד פנו אל אותה עמדה יהודית בסיסית. הם ביצרו את חשדנות היהודים כלפי הגויים, חשדנות מסוכנת, מקובלת מדורות ונטועה עמוק.

מסוכנת לא פחות וברוח הנטייה הכללית הזאת היתה היצירה החדשה, היחידה בפילוסופיה היסטורית, שתרמו הציונים מתוך התנסויותיהם החדשות; "אומה היא קבוצת בני אדם... מלוכדים יחד בידי אויב משותף" (הרצל)⁸ - דוקטרינה אבסורדית שאיננה מכילה אלא קמצוץ של אמת: שאכן ציונים רבים שוכנעו כי יהודים הינם, באמצעות אויבי העם היהודי. מתוך כך הסיקו אותם ציונים שלולא האנטישמיות לא היה העם היהודי שורד בארצות הפזורה; ולכן התנגדו לכל ניסיון לבער את האנטישמיות בקנה מידה גדול. נהפוך הוא: הם הכריזו כי אויבינו, האנטישמים, "יהיו ידידינו הנאמנים ביותר, המדינות האנטישמיות - בעלות־בריתנו" (הרצל).⁹ התוצאה האפשרית היחידה היתה כמוכן בלבול מוחלט, שבו אין איש מסוגל להבריל בין ידיד לאויב, האויב נהפך לידיד והידיד לאויב הנסתר ולכן מסוכן שבעתיים.

עוד קודם שהידרדרה ההסתדרות הציונית לעמדה המבישה של הצטרפות אל קבוצת היהודים הסוחרת מתוך רצון עם האויב שלה, היו לדוקטרינה הזאת כמה תוצאות שאינן בלתי חשובות.

תוצאה מיידית אחת היתה ייתורה של הבנה פוליטית את התפקיד אותו מילאה הפלוטוקרטיה היהודית במסגרת מדינות האומה ואת השפעותיה על חיי העם היהודי. ההגדרה הציונית החדשה לאומה כקבוצת בני אדם מלוכדים יחד בידי אויב משותף חיזקה את ההרגשה היהודית הכללית ש"כולנו בסירה אחת" - דבר שפשוט לא תאם את פרטי המציאות. ההתקפות הציוניות הספורדיות על הרשויות היהודיות היו משום כך בלתי־מזיקות ולא חרגו מכמה הערות מרירות בעניין הצדקה, שהרצל כינה אותה "מכונה לדיכוי קריאות הזעקה".¹⁰ אפילו ביקורות מתונות כאלה הושתקו אחרי 1929, שנת הקמתה של הסוכנות

8 ראו למשל "היהודים כעם קולוניאלי", בתוך "כתבי הרצל", כרך ז', עמ' 339.

9 "עניין־היהודים", כרך א', עמ' 116.

10 "עניין־היהודים", כרך ג', עמ' 27.

היהודית, כשהסתדרות הציונית קנתה את התקווה להכנסה גדולה יותר (אשר לא התממשה) כנגד עצמאותו של הארגון היהודי הגדול היחיד שעמד אי פעם מחוץ לשליטת הפלוטוקרטיה היהודית והעז לבקר את הנכבדים היהודים. באותה שנה הוקרבו אל נכון האפשרויות המהפכניות האמיתיות שהציעה הציונות לחיים היהודיים.

שנית, לדוקטרינה החדשה של הלאומיות היתה השפעה גדולה מאוד על עמדת הציונים כלפי הניסיון הסובייטי לבער את האנטישמיות בלי לבער את היהודים. דבר זה, כך נטען, אינו יכול להוביל בטווח הארוך, ואף לא בטווח הקצר, אלא להיעלמותה של יהדות רוסיה. נכון שהיום אין כמעט זכר לעיונותם, אך עדיין יש לה תפקיד, אם גם משני בלבד, במחשבת המיעוט, הכרוך לחלוטין אחרי וייצמן ועקב כך הוא עוין כל השפעה שאיננה בריטית במזרח הקרוב. אנו עדים דווקא לאהדה חדשה כלפי רוסיה הסובייטית בקרב ציונים ברחבי העולם. היא נותרה סנטימנטלית בעיקרה, מוכנה להעריך כל דבר רוסי; אך מתוך התפכחות מהבטחותיה של בריטניה גם עלתה תקווה רחבה, אם כי עדיין מגומגמת מבחינה פוליטית, לראות את ברית המועצות משתתפת בצורה פעילה בעתיד המזרח הקרוב. האמונה בידידות איתנה בין ברית המועצות ליהודים תהיה כמובן נאיבית לא פחות מן האמונה הקודמת באנגליה. הדבר שכל תנועה פוליטית ולאומית בימינו צריכה לתת עליו את הדעת בנוגע לרוסיה - כלומר, גישה החדשה לגמרי והמוצלחת לסכסוכי לאומיות, הצורה החדשה שבה היא מארגנת עמים מעמים שונים על יסוד שוויון לאומי - נעלם מידידים ומאויבים כאחד.

תוצאה פוליטית שלישית של גישה לא־פוליטית מיסודה היה המקום שניתן לפלשתינה עצמה בפילוסופיה של הציונות. ביטויה הבהיר ביותר ייצא בהצהרתו של וייצמן בשנות השלושים ש"פיתוחה של פלשתינה הוא התשובה שלנו לאנטישמיות". האבסורדיות שבהצהרה הזאת הוכחה שנים מעטות בלבד אחר כך, כשאיים צבא רומל להביא על יהודי פלשתינה גורל אחד כבמדינות אירופה. כיוון שהאנטישמיות נחשבה לתוצאה טבעית של הלאומיות, מן הנמנע ללבנות אותה, כך הניחו, נגד אותו החלק מיהדות העולם שהתבסס כאומה. במלים אחרות, פלשתינה נתפסה כמקום היחיד ששם עשויים יהודים להימלט משנאת־יהודים. שם, בפלשתינה, הם יהיו בטוחים מפני אויביהם; אדרבא, אויביהם אלה יהפכו בדרך נס לידידיהם.

בלב התקווה הזאת שראוי לה כבר להתנפץ לרסיסים - אלא שבעיני כמה אנשים האיריאולוגיות חזקות מכל מציאות - אנו מוצאים את המנטליות הישנה

של עמים משועבדים, הסברה שאין זה משתלם להשיב מלחמה, שצריך להתחמק ולהימלט בשביל לשרוד. כמה עמוק היתה מושרשת העמדה הזאת אפשר היה לראות בשנות המלחמה הראשונות, כשרק בלחץ יהודים ברחבי העולם דורבנה ההסתדרות הציונית לדרוש צבא יהודי – למעשה הסוגיה החשובה היחידה לְמלחמה בהיטלר. בכל זאת סירב וייצמן תמיד לראות בכך סוגיה פוליטית מרכזית, דיבר בזלזול על "צבא יהודי כביכול", ואחרי חמש שנות מלחמה קיבל את ה"בריגדה היהודית", אבל דובר אחר של הסוכנות היהודית מיהר למעט מחשיבותה. כנראה היו הדברים אמורים מבחינתם ביוקרה של יהודי פלשתינה. כנראה מעולם לא עלה על דעתם שהשתתפות מוקדמת, מובחנת ומוכחת של יהודים כיהודים במלחמה הזאת, אילו התממשה, היתה הדרך המכרעת למנוע את הסיסמה האנטישמית, שאפילו לפני הניצחון כבר הציגה את היהודים כטפילי המלחמה. חשובה יותר מבחינה אידיאולוגית היא העובדה שבפרשנות שנתנו לפלשתינה בחיי העם היהודי בעתיד ניתקו עצמם הציונים מגורל היהודים בעולם כולו. הדוקטרינה בדבר ההידרדרות הבלתי נמנעת של החיים היהודיים בגלות, כלומר בארצות הפזורה ברחבי העולם, הקלה על מצפון היישוב בפלשתינה לפתח עמדה של ריחוק. יהודי פלשתינה, במקום שיהפכו לחיל החלוץ הפוליטי של העם היהודי כולו, פיתחו רוח אגוצנטרית, אף שאת התעסקותם בענייניהם שלהם הסתירה מוכנותם לקלוט פליטים שיעזרו להם להפוך לגורם חזק יותר בפלשתינה. בעת שהיהודים המתבוללים בעולם המערבי העמידו פני מתעלמים מן הקשרים החזקים שקשרו תמיד את לנינגרד אל ורשה, ואת ורשה אל ברלין, ואת שתייהן אל פריס ואל לונדון, ואת כולן אל ניו יורק, והניחו את קיומם של תנאים נפרדים ומיוחדים לכל ארץ וארץ, עשתה הציונות כדוגמתם ודימתה תנאים מיוחדים לפלשתינה, בלי קשר לגורלות היהודים במקומות אחרים, ובה בעת הכלילה את קיומם של תנאים מזיקים ליהודים בכל מקום אחר בעולם. הפסימיות הזאת בנוגע לחיים היהודיים, בכל צורה פוליטית אחרת, ובכל חבל ארץ אחר על פני כדור הארץ, נראית כלא־מושפעת בחשיבה הציונית מעצם גודלה של פלשתינה, ארץ קטנה שלכל היותר עשויה לספק מגורים לכמה מיליונים מבני העם היהודי, אך לעולם לא לכל מיליוני היהודים שעדיין חיים ברחבי העולם. מכאן שאין אלא שני פתרונות פוליטיים באפשר. הציונים נהגו לטעון ש"רק השארית תחזור", המיטב, רק מי שראוי להינצל; הבה נעמיד עצמנו כאלטיה של העם היהודי ונהיה היהודים היחידים שישרדו בסופו של דבר; כל מה שחשוב הוא שאנחנו נשרוד; שהצדקה תדאג לצורכיהם הדוחקים של ההמונים, אנחנו לא נתערב; אותנו מעניין עתיד האומה, לא גורלם של יחידים.

אך לנוכח האסון הנורא באירופה, רק ציונים מעטים עוד דבקים בדוקטרינה הקודמת שלהם בדבר היעלמותה של יהדות הגולה. על כן הפתרון החלופי לבעיה, שלפנים הטיפו לו הרוויזיוניסטים בלבד, הוא שניצח. עכשיו הם מדברים בשפתם של כל הלאומנים הקיצוניים. על השאלה המתמיהה כיצד עשויה הציונות לשמש תשובה לאנטישמיות ליהודים שבתפוצות הם עונים בעליזות: "פאן-שמיות היא התשובה הטובה ביותר לאנטישמיות."

ז.

העמדה הציונית כלפי המעצמות הגדולות לבשה צורה ברורה במלחמת העולם הראשונה ואחריה. אך כמעט מאז תפס האגף המערבי את ההנהגה המדינית בשנות התשעים של המאה התשע עשרה, כבר היו סימנים בעלי משמעות שהראו את הדרך שתבחר התנועה הלאומית החדשה להגשמת מטרותיה. ידוע היטב כיצד החל הרצל עצמו לשאת ולתת עם ממשלות, כיצד פנה תמיד אל האינטרס שלהן להיפטר מן השאלה היהודית באמצעות הגירת היהודים מתחומן. ידוע גם כיצד נכשל תמיד, מסיבה פשוטה: הוא היה היחיד שהבין את התסיסה האנטי-יהודית כפשוטה. דווקא אותן ממשלות שמצאו סיפוק ברדיפת יהודים יותר מכל השאר היו מוכנות פחות מכולן לשקול את הצעתו ברצינות; הן יכלו בקושי להבין אדם המתעקש על אופייה הספונטני של תנועה שהן עצמן עוררו.

חשובות אף יותר לעתיד היו שיחותיו של הרצל עם ממשלת טורקיה. האימפריה הטורקית היתה אחת מאותן מדינות-לאומיות על יסוד דיכוי שכבר נדונו לכליה, ואכן נעלמו במלחמת העולם הראשונה. אך האימפריה הטורקית התעניינה בהתיישבות היהודית מתוך ההנחה הזאת: עם היהודים ייכנס למזרח הקרוב גורם חדש ונאמן לחלוטין; וקבוצה נאמנה חדשה תעזור בוודאי לרסן את האיום הגדול ביותר על ממשלת האימפריה מכל הצדדים: האיום שבהתקוממות ערבית. לכן כשקיבל הרצל בזמן השיחות הללו מברקים מסטודנטים בני כל מיני לאומים מדוכאים, ובהם מחו על הסכמים עם ממשלה שטבחה זה לא כבר מאות אלפי ארמנים, הוא רק העיר: "זה בעצם יכול להועיל לי אצל הסולטאן."¹¹

ברוח זו ממש, לפי מה שכבר היה למסורת, קטעו המנהיגים הציונים, מתוך תקווה מחודשת להטות את הסולטאן לצדם, את השיחות עם הערבים, והשנה כבר 1913. ועל כך העיר בשנינות אחד המנהיגים הערבים: "Gardez-vous bien, Messieurs"

11 "עניין-היהודים", כרך ב', עמ' 367.

les Sionistes, un gouvernement passe, mais un peuple reste."¹² התמהים למראה תנועה לאומית שהחלה במעוף אידיאליסטי כזה והפקירה עצמה בהזדמנות הראשונה לשררה; שלא חשה שום תחושת סולידריות עם עמים מדוכאים אחרים בעלי מטרה זהה במהותה, אם כי שונה בתנאיה ההיסטוריים; שאף בחלום-היום על צדק וחירות התאמצה להתפשר עם הכוחות המרושעים ביותר בזמננו על ידי ניצול אינטרסים אימפריאליסטיים - התמהים על כך כדאי שיבחנו ביושר כמה קשים ויוצאי דופן היו תנאי היהודים, שלעומת עמים אחרים אף לא החזיקו בטריטוריה שממנה ניתן להתחיל במאבק לחירות. החלופה לדרך שהתווה הרצל ואשר המשיך בה וייצמן עד סופה המר, היתה לארגן את העם היהודי כדי לשאת ולתת על יסוד תנועה מהפכנית גדולה. פירוש הדבר היה ברית עם כל הכוחות הפרוגרסיביים באירופה; בוודאי היו כרוכים בזה סיכונים גדולים. האיש היחיד בתוך ההסתדרות הציונית שידוע כי שקל אי פעם את הדרך הזאת היה הציוני הצרפתי הדגול ברנאר לזר, ידידו של שארל פגי - והוא נאלץ להתפטר מההסתדרות כבר ב-1899. מאז ואילך לא סמך שום נציג ציוני על העם היהודי שיהיה לו כוח הרצון הפוליטי הנחוץ להשגת החירות במקום להיות מובל אל החירות; לכן לא העז שום מנהיג ציוני רשמי להתייבב לצד הכוחות המהפכניים באירופה.

במקום זה הוסיפו הציונים לבקש את הגנת המעצמות הגדולות וניסו לסחור בה כנגד שירותים אפשריים. הם הבינו שמה שיש בידם להציע צריך להתאים לאינטרסים של הממשלות. עקב כך נכנעו הציונים למדיניות הבריטית, כניעה הקשורה בנאמנותו ללא סייג של וייצמן לשאיפות האימפריה הבריטית במזרח הקרוב. עמדה להם אי-הכרה מוחלטת של הכוחות האימפריאליסטיים, שאמנם היו פעילים משנות השמונים של המאה התשע-עשרה, אך החלו להופיע בבירור במלוא מורכבותם רק בראשית המאה העשרים. כיוון שהיתה תנועתם תנועה לאומית, חשבו הציונים במונחים לאומיים בלבד, ולא היו ערים לכאורה לעובדה שהאימפריאליזם הוא כוח מחריב-אומות, ולכן לעם קטן, הניסיון להפוך לבעל ברית או לסוכן שלו הוא כמעט מעשה התאבדות. הם אף עוד לא הבינו שהגנה מצד האינטרסים הללו תומכת בעם כשם שהחבל תומך בתלייה. כשהתריסו נגדם יריביהם, השיבו הציונים שהאינטרסים הלאומיים הבריטיים והאינטרסים הלאומיים היהודיים זהים במקרה ולכן אין כאן הגנה אלא ברית. קשה למדי

12 "הישמרו לכם, רבותיי הציונים, ממשלות חולפות, אך עמים נשאים." להפניה זו ולהפניות שאחריה לשיחות בין הערבים ליהודים ראו M. Perlmann, "Chapters of Arab-Jewish Diplomacy, 1918-1922, in *Jewish Social Studies*, April 1944"

לראות איזה אינטרס לאומי, ולא אימפריאלי, עשוי להיות לאנגליה במזרח הקרוב - אף שמעולם לא היה קשה לנבא זאת; עד שנגיע לשמחת ימות המשיח, ברית בין אריה לכבש עלולה להביא אסון על הכבש.

האופוזיציה משורות הציונים עצמם לא צברה מעולם כוח מספרי גדול מספיק כדי לאזן את הקו המדיני הרשמי; יתרה מזו, כל אופוזיציה כזאת נגלתה תמיד כהססנית בפעולה, כלא־שקטה וחלשה בוויכוח, כאילו היא חסרת ביטחון הן במחשבה הן במצפון. קבוצות שמאל כמו השומר הצעיר - שיש לה תכנית רדיקלית לפוליטיקה העולמית, רדיקלית כל כך עד שבתחילת המלחמה הזאת הם אף התנגדו לה בטענה שזו "מלחמה אימפריאליסטית" - מביעות את דעתן בהימנעות בלבד כשעל הפרק שאלות חיוניות למדיניות החוץ של פלשתינה. במלים אחרות, למרות היושרה האישית של מרבית חבריהן שאינה מוטלת בספק, לעתים הן יוצרות רושם שכבר מוכר מדי מקבוצות שמאל בארצות אחרות, המסתירות תחת מחאות רשמיות את רווחתן החשאית מן העובדה שמפלגות הרוב עושות את העבודה המלוכלכת בשבילן.

אי־השקט המצפוני הזה, הנפוץ בקרב קבוצות שמאל אחרות ומוסבר בפשיטת הרגל הכללית של הסוציאליזם, אצל הציונים הוא ישן יותר מן התנאים הכלליים ומכוון לסיבות אחרות ומיוחדות יותר. למן ימי בורוכוב, שעדיין אפשר למצוא את חסידיו בסיעה הקטנה של פועלי־ציון, מעולם לא חשבו הציונים השמאליים לפתח תשובה כלשהי משלהם על השאלה הלאומית; הם פשוט הוסיפו את הציונות הרשמית לסוציאליזם שלהם. ההוספה הזאת לא יצרה תערובת, שכן היא דורשת סוציאליזם בענייני פנים וציונות לאומית בענייני חוץ. התוצאה היא המצב הקיים בין היהודים לערבים.

למעשה אי־השקט המצפוני ראשיתו בימי הגילוי המפתיע שבתחום הפנים עצמו, בפיתוחה של פלשתינה, נוכחים גורמים של מדיניות חוץ - מחמת קיומו של "עם זר". למן אותה הזמן נאבקו הפועלים היהודים בפועלים הערבים באמתלה של מלחמת מעמדות במתיישבים היהודים, שבהחלט העסיקו ערבים מטעמים קפיטליסטיים. בזמן המאבק הזה - שיותר מכל דבר אחר, עד 1936, הרעיל את האווירה בפלשתינה - לא היתה שום התחשבות בתנאים הכלכליים של הערבים, שמתוך כניסת ההון והפועלים היהודים ומתוך תיעוש הארץ גילו כי כן־לילה הפכו לפרולטריון פוטנציאלי, בלי סיכוי של ממש למצוא את מקומות העבודה המתאימים. במקום זה חזרו הפועלים הציונים על הטענות הנכונות אך הלא־הולמים לחלוטין בדבר אופייה הפיאודלי של החברה הערבית, אופיו הפרוגרסיבי של הקפיטליזם והעלייה הכללית ברמת החיים בפלשתינה שגם

הערבים נהנים ממנה. כמה עיוורים יכולים אנשים להיעשות אם האינטרסים האמתיים או המשוערים שלהם מונחים על הכף מראה הסיסמה המגוחכת שהשתמשו בה: אף על פי שנאבקו הפועלים היהודים בעד מעמדם הכלכלי בה במידה שנאבקו בעד מטרתם הלאומית, נשמעה תמיד הקריאה ל"עבודה עברית"; והיה צריך להציף מאחורי הקלעים כדי להבחין שהאיום העיקרי לא היה עבודה ערבית סתם אלא למעשה "עבודה זולה", שאמנם ייצג אותה הפועל הערבי הלא-מאורגן והנחשל.

במשמרות השובתים של הפועלים היהודים נגד הפועלים הערבים לא השתתפו במישורים קבוצות השמאל, שהחשובה שבהן היא השומר הצעיר; אך הן לא עשו הרבה יותר מזה: הן נשארו נמנעות. הצרות המקומיות שבאו עקב כך, המלחמה הפנימית הסמויה המתרחשת בפלשתינה למן ראשית שנות העשרים והנקטעת על ידי התפרצויות תכופות יותר ויותר, חיזקו בתורן את עמדת הציונות הרשמית. ככל שהיו יהודי פלשתינה מסוגלים פחות למצוא בעלי ברית בקרב שכניהם, כן היה על הציונים לשאת את עיניהם אל בריטניה הגדולה כמעצמה המגנה הגדולה.

בסיבות להסכמת הפועלים וקבוצות שמאל למדיניות הזאת בולטת שוב ההשקפה הכללית של הציונות שסמכו את ידם עליה. מתוך שכל חפצם הוא "אופייה המיוחד במינו" של ההיסטוריה היהודית, ובהתעקשותם על טיבם יוצא הדופן של התנאים הפוליטיים היהודיים המוחזקים כלא-קשורים לכל גורם אחר בהיסטוריה ובפוליטיקה של אירופה, קבעו הציונים מבחינה אידיאולוגית את מרכז קיומו של העם היהודי מחוץ לתחום של עמי אירופה ומחוץ לגורלה של יבשת אירופה.

מכל התפיסות המוטעות שטיפחה התנועה הציונית כי היתה נתונה להשפעה חזקה כל כך של האנטישמיות, לרעיון הכוזב הזה בדבר אופיים הלא-אירופי של היהודים היו ככל הנראה התוצאות מרחיקות הלכת והחמורות ביותר. הציונים לא רק ניתקו את הסולידריות הנחוצה בין עמי אירופה - נחוצה לא רק לחלשים אלא גם לחזקים - במידה שלא תיאמן; הם אף עלולים לשלול מן היהודים את הנחלה ההיסטורית והתרבותית היחידה העשויה להיות להם. שכן פלשתינה וכל אגן הים התיכון השתייכו תמיד ליבשת אירופה: מבחינה גיאוגרפית, היסטורית, תרבותית, גם אם לא בכל הזמנים מבחינה פוליטית. כך עלולים הציונים לשלול מן העם היהודי את החלק המגיע לו בשורשים ובהתפתחות של מה שאנו מכנים בשם כללי "תרבות המערב". אכן היו ניסיונות רבים לפרש את ההיסטוריה היהודית כהיסטוריה של עם אסייתי שנדחק מחמת פורענות אל כבוד לא-מוכר

בין אומות ואל תרבות שבה הוא נחשב לזר נצחי ולעולם איננו יכול להרגיש בבית (די בדוגמת העם ההונגרי להוכיח את האבסורדיות שבטיעון מן הסוג הזה: ההונגרים היו ממוצא אסייתי, אך התקבלו תמיד כחברים במשפחה האירופית למן התנצרותם). אך לא נעשה שום ניסיון רציני לשלב את העם היהודי בדפוס הפוליטיקה האסייתית, שכן אין פירוש הדבר אלא ברית עם העמים המהפכניים הלאומיים באסיה והשתתפות במאבקם באימפריאליזם. בתפיסה הציונית הרשמית, כך נראה, העם היהודי עקור מהרקע האירופי שלו ונשאר תלוי באוויר בדרך כלשהי, ואילו פלשתינה היא מקום על הירח ששם עשוי להתממש ריחוק מופרך כזה.

רק בגרסתה הציונית הרחיקה בדלנות מטורפת כזאת כדי בריחה גמורה מאירופה. אך הפילוסופיה הלאומית המונחת ביסודה כללית הרבה יותר; למעשה זוהי האידיאולוגיה של רוב התנועות הלאומיות במרכז אירופה. אין זו אלא קבלה ללא ביקורת של הלאומיות ממקור גרמני. זו גורסת שאומה היא גוף אורגני נצחי, תוצר של צמיחה טבעית בלתי נמנעת של תכונות אינהרנטיות, ומסבירה עמים לא במונחים של ארגונים פוליטיים אלא במונחים של אישויות ביולוגיות על-אנושיות. בתפיסה הזאת מפוצלת ההיסטוריה האירופית לסיפורים של גופים אורגניים שאין ביניהם קשר, והרעיון הצרפתי הנעלה בדבר ריבונות העם מסולף לתביעות הלאומיות לקיום אוטרכי. הציונות, הקשורה קשר הדוק באותה מסורת של חשיבה לאומית, מעולם לא ממש התעסקה בריבונות העם, שהיא התנאי המקדים להיווצרות אומה, אלא רצתה מלכתחילה באותה עצמאות לאומית אוטופית.

לעצמאות כזאת, כך סברו, תוכל האומה היהודית להגיע אם תחסה תחת כנפיה של כל מעצמה גדולה שתהיה חזקה דייה לגונן על צמיחתה. כמה שזה נשמע פרדוקסלי, דווקא בגלל התפיסה הלאומית המוטעית הזאת בדבר עצמאותה האינהרנטית של האומה גרמו הציונים בסופו של דבר שהשחרור הלאומי היהודי יהיה תלוי לגמרי באינטרסים החומריים של אומה אחרת.

התוצאה בפועל היתה חזרתה של התנועה החדשה לשיטות ה"שתדלנות" המסורתיות, שלפנים סלדו מהן הציונים סלידה מרה וגיננו אותן בחריפות. כעת גם הציונים לא הכירו מקום טוב מבחינה פוליטית יותר משדולות בעלי השררה, ובסיס איתן להסכמים יותר משירותיהם הטובים כסוכנים של אינטרסים זרים. למעצמות הזרות היה עניין שההסכם המכונה הסכם וייצמן-פייסל "ירד לתהום הנשייה עד 1936. כמו כן ברור שחשש ופשרה מצד הבריטים הביאו לידי נטישת ההסכם בלי אומר ודברים... " (Perlmann, "Chapters of

Arab-Jewish Diplomacy). כשב־1922 התקיימו שיחות חדשות בין הערבים ליהודים, עודכן שגריר בריטניה ברומא בכל פרט, והתוצאה היתה שהבריטי ביקש דחייה עד ש"יוענק המנדט"; הנציג היהודי, אשר ספיר, הטיל "ספק מועט בכך שחברים באסכולה מדינית מסוימת מחזיקים בדעה שאין זה לטובת ניהול שלו של שטחים במזרח הקרוב והתיכון ששני הגזעים השמיים... ישתפו ביניהם פעולה שוב על מצע של הכרה בזכויות היהודים בפלשתינה" (פרלמן). מאז הלכה וגדלה העוינות הערבית משנה לשנה; ותלותם של היהודים בהגנה בריטית היתה לצורך נואש כל כך עד שאפשר בהחלט לכנות זאת מקרה משונה של כניעה ללא תנאי מרצון.

ח.

זוהי אפוא המסורת שיש להישען עליה בימי משבר וחירום כימינו אלה - אלה הם כלי הנשק הפוליטיים שיש להתמודד בעזרתם עם המצב הפוליטי החדש של יום המחר, אלה ה"קטגוריות האידיאולוגיות" שיש להפיק בהן תועלת מן ההתנסויות החדשות של העם היהודי. עד היום לא נראו, לא גישות חדשות, לא תובנות חדשות, לא ניסוח מחדש של הציונות או של דרישות העם היהודי. ולכן רק לאור העבר הזה, מתוך בחינת ההווה הזה, ניתן לאמור את סיכויי העתיד. בכל זאת גורם חדש אחד ראוי לציון, אף על פי שעד עתה הוא לא הביא לידי משהו הרומה לשינוי יסודי. מדובר בחשיבות המוגברת מאוד הנודעת ליהדות ארצות הברית ולציונות האמריקאית בתוך ההסדרות הציונית העולמית. מעולם לא הוציאו היהודים בשום מדינה מספר גדול כל כך של חברי ההסדרות הציונית, ועוד מספר גדול מזה של אוהדים. אכן נראה שגם המצע של המפלגה הדמוקרטית וגם המצע של המפלגה הרפובליקאית, גם הצהרותיו של הנשיא רוזוולט וגם הצהרותיו של המושל דיואי בזמן הבחירות, מוכיחים שרובם הגדול של היהודים המצביעים באמריקה נחשבים לפרו־ארצישראלים, ועד כמה שישנה "הצבעה יהודית", היא מושפעת מן התכנית לפלשתינה בה במידה שההצבעה הפוליטית מושפעת ממדיניות החוץ האמריקאית כלפי פולין וההצבעה האיטלקית - מן האירועים באיטליה.

לעומת זאת, הציונות של ההמונים היהודים באמריקה שונה בפירוש מן הציונות בארצות היבשת הישנה. את הגברים והנשים החברים בהסדרות הציונית כאן היו מוצאים באירופה במה שמכונה ועדות פרו־פלשתינה. באותן ועדות התארגנו האנשים שגרסו כי פלשתינה היא פתרון טוב ליהודים הנדכאים והעניים, הטוב שבכל מפעלי הפילנתרופיה, אך מעולם לא ראו כפלשתינה

פתרון לבעיותיהם שלהם, שאת עצם קיומן נטו למדי להכחיש. בה בעת, גם רוב המכנים עצמם לא־ציונים כאן באמריקה הם בעלי נטייה ניכרת אל ההשקפה הפרו־ארצישראלית הזאת; לכל הפחות הם נוקטים עמדה חיובית ובונה הרבה יותר מן המתבוללים באירופה כלפי המפעל הארצישראלי ולמען זכויות העם היהודי כעם.

הסיבה לכך תמצא במבנה הפוליטי של ארצות הברית, שאיננה מדינת אומה במובן האירופי של המילה. עניין ער בפלשתינה כמולדת לעם היהודי אך טבעי הוא, ואיננו צריך תירוץ, בארץ שבה פלגים לאומיים רבים כל כך מראים נאמנות לארצות האם שלהם. למעשה, ארץ אם יהודית עשויה מתוך כך לנטות "לנרמל" את מצב היהודים באמריקה ולהיות נימוק טוב נגד האנטישמיות הפוליטית.

אלא שה"נרמול" הזה, המתחייב מן הפרו־ארצישראליות, ייסוב לאחור כהרף עין אם תלכוד הציונות במובן הרשמי של המונח את יהודי אמריקה. אז יהיה עליהם להקים תנועה לאומית באמת, לכל הפחות להטיף לחלוציות אם לא לקיימה בפועל; יהיה עליהם להתעקש בעיקרון על עלייה - על הגירה לציון לכל ציוני. למעשה, וייצמן קרא בזמן האחרון ליהודי אמריקה לבוא להתיישב בפלשתינה. השאלה הישנה בדבר הנאמנות הכפולה תופיע שוב, בצורה אלימה יותר מבכל ארץ אחרת, בגלל המבנה הרב־לאומי של ארצות הברית. דווקא משום שהגוף הפוליטי האמריקאי יכול להרשות לעצמו מידה גדולה הרבה יותר של סובלנות לחיי הקהילה של הקיבוצים הלאומיים הרבים שיחד יוצרים ומגדירים את חיי האומה האמריקאית, לעולם לא תוכל הארץ הזאת להתיר לאחד ה"פלגים" הללו להקים תנועה לסילוקם מיבשת אמריקה. הטענה שהושמעה לפנים בדיונים ציוניים באירופה, ולפיה אחרי הכל יוכלו מדינות אירופה להסתדר יפה בלי יהודיהן, ואילו העם היהודי צריך לתבוע את חזרת טובי בניו, לעולם לא יהיה כוחה יפה כאן. נהפוך הוא: היא תיצור תקדים מסוכן; היא עלולה לגרום בנקל לערעור האיזון שבקהילת עמים הצריכים להסתדר זה עם זה בגבולות החוקה האמריקאית ובתחום יבשת אמריקה. מן הטעם הזה - בגלל האיום החריף שבכל תנועה לאומית תכלית להרכבה של מדינת־לאומיות - נתקלה התנועה הציונית בהתנגדות מרה כל כך ברוסיה הסובייטית.

כנראה בשל מקומם המיוחד במינו בהסתדרות הציונית העולמית, בשל מודעותם המעורפלת אם לא המפורשת לכך, לא ניסו ציוני אמריקה לשנות את ההשקפה האידיאולוגית הכללית. זו מוחזקת כטובה דייה ליהודי אירופה, שהם אחרי הכל בעלי העניין העיקריים. במקום זה פשוט נקטו ציוני אמריקה את העמדה הפרגמטית של המקסימליסטים בעניין פלשתינה, וקיוו עמם, אם

כי מסיבות מורכבות יותר, שהאינטרס והעוצמה של ארצות הברית לכל הפחות ישוו להשפעה הבריטית במזרח הקרוב. זו תהיה כמוכן הדרך הטובה ביותר לפתרון כל בעיותיהם. אם יהיה אפשר להטיל על יהודי פלשתינה חלק בדאגה לאינטרסים האמריקאיים באזור זה של העולם, אכן תתגשם אמרתו הידועה של השופט ברנדייס, שצריך להיות ציוני כדי להיות פטריוט אמריקאי מושלם. ומדוע לא יאיר להם המזל פנים? האין הציונות הבריטית מבוססת זה יותר מעשרים וחמש שנה על כך שצריך להיות ציוני טוב כדי להיות פטריוט בריטי טוב - שמי שתומך בהצהרת בלפור תומך מתוך כך בממשל שהוא נתין נאמן שלו? כדאי שנתכונן לראות "ציונות" דומה, אם כי ממקור שלטוני, בקרב יהודי רוסיה, אם וכאשר תחדש רוסיה הסובייטית את תביעותיה הישנות לפוליטיקה של המזרח הקרוב. אם יקרה הדבר יתברר מהר למדי באיזו מידה ירשה הציונות את נטל הפוליטיקה של ההתבוללות.

בכל זאת יש להודות שבעוד שאלת הפוליטיקה של המעצמות במזרח הקרוב בהווה ובעתיד היא במידה רבה בחזית, המציאויות וההתנסויות של העם היהודי הן במידה רבה ברקע, ויש להן קשר מועט מדי עם התנועות המרכזיות בעולם. אך התנסויותיהם החדשות של היהודים רבות כשם שהשינויים היסודיים בעולם אדירים הם; והשאלה העיקרית שיש להציג לציונות היא באיזו מידה היא מוכנה להתחשב בשני הגורמים ולפעול בהתאם.

ט.

ההתנסות החדשה החשובה ביותר של העם היהודי נוגעת שוב לאנטישמיות. עובדה מתועדת היא שתחזית הציונות לעתיד היהודים שזכו לאמנציפציה היתה שחורה תמיד, והציונים מתפארים לפעמים בראיית הנולד. לעומת רעידת האדמה שהרעידה את העולם בזמן הזה, דומות התחזיות הללו לנבואות סערה בכוס מים. ההתפרצות הפראית של אלימות עממית שחזתה הציונות, ואשר התיישבה יפה עם חשדנותה הכללית כלפי העמים ועם ביטחונה המופרז בממשלות, לא התרחשה. היא הוחלפה בכמה ארצות בפעולה ממשלתית מתואמת, וזו התבררה כמזיקה לאין ערוך מכל התפרצות של שנאת־יהודים אי פעם.

הנקודה היא שהאנטישמיות, לפחות באירופה, התגלתה כנשק הפוליטי, ולא הדמגוגי גרידא, הטוב ביותר בידי האימפריאליזם. בכל מקום ששם הפוליטיקה ממוקרת במושג הגזע יהיו היהודים במרכז העיונות. נתרחק מדי אם נשאל כאן מה הסיבות למצב העניינים החדש לגמרי הזה. הואיל והאימפריאליזם - בניגוד חד ללאומיות - חושב לא כמונחים של שטחים מוגבלים, אלא כמאמר

הפתגם "ביבשות", לא יהיו היהודים בטוחים מפני האנטישמיות מן הסוג החדש הזה בשום מקום בעולם, ובוודאי לא בפלשתינה, אחד מצמתי האינטרסים האימפריאליסטיים. השאלה שיש לשאול את הציונים היום, אפוא, היא איזו עמדה פוליטית הם מציעים לנקוט לנוכח עוינות הנוגעת ליחידים יהודים פזורים, הרבה פחות משהיא נוגעת לעם כגוף אחד, בכל מקום ששם יחיה.

שאלה אחרת שיש לשאול את הציונים עניינה הארגון הלאומי. ראינו בשקיעתה הרת-האסון של מערכת מדינת האומה בימינו. הדעה החדשה שצמחה בקרב עמי אירופה מאז המלחמה הראשונה היא שמדינת האומה איננה מסוגלת להגן על קיום האומה ואף אין לאל ידה להבטיח את ריבונות העם. קווי הגבול הלאומיים, שהיו לפני סמל הביטחון מפני פלישה וכן מפני הצפה לא-רצויה של זרים, התבררו כחסרי כל תועלת של ממש. ובעוד על אומות המערב הישנות אימו המחסור בכוח אדם שגרם התייעוש או שטף זרים שאין בכוחן להטמיע, סיפקו ארצות המזרח את הדוגמאות הטובות ביותר שבאפשר לחוסר יכולתה של מדינת האומה להתקיים עם אוכלוסיה מעורבת.

אך ליהודים אין ממש סיבה לשמוח בשקיעתן של מדינת האומה ושל הלאומיות. איננו יכולים לחזות את הצעדים הבאים בהיסטוריה האנושית, אך דומה שהאלטרנטיבות ברורות. הבעיה המתעוררת שוב ושוב, כיצד להתארגן מבחינה מדינית, תיפתר על ידי אימוץ צורת האימפריות או צורת הפררציות. הצורה השנייה תיתן לעם היהודי, ולעמים קטנים אחרים, סיכוי סביר למדי לשרוד. הראשונה אולי לא תהיה אפשרית בלי לעורר תשוקות אימפריאליות כתחליף ללאומיות המיושנת, שהיתה לפני הגורם המניע אנשים לעשייה. אבוי לנו אם יגיעו הדברים לידי כך.

י.

במסגרת הכללית הזאת של מציאויות ואפשרויות מציעים הציונים לפתור את השאלה היהודית באמצעות מדינת אומה. אלא שלמאפיין המהותי של מדינת אומה, ריבונות, אפילו אין מקווים. נניח שהציונים היו מצליחים לפני עשרים וחמש שנה להשיג את פלשתינה כמדינה יהודית: מה היה קורה? היינו רואים את הערבים יוצאים נגד היהודים כשם שיצאו הסלובקים נגד הצ'כים בצ'כוסלובקיה, והקרוואטים נגד הסרבים ביוגוסלביה. ואף על פי שלא היה נשאר ערבי אחד בפלשתינה, להיעדר ריבונות של ממש במדינות ערב או לעמים העוינים את המדינה היהודית היתה אותה תוצאה בדיוק.

במלים אחרות, הסיסמה של מדינה יהודית, בפועל פירושה הוא זה. היהודים

מציעים להעמיד עצמם מלכתחילה כ"תחום אינטרס" באשליה של אומתיות. מתקבל על הדעת שמדינה דו-לאומית בפלשתינה או מדינה יהודית היתה עשויה להיות פרי הסכם מעשי עם הערבים ועם עמים אחרים באזור הים התיכון. אך המחשבה שברתימת העגלה לפני הסוסים אפשר לפתור סכסוכים אמתיים בין עמים היא הנחה דמיונית. הקמת מדינה יהודית בתוך תחום אינטרס אימפריאלי אולי נראית כפתרון נחמד מאוד בעיני כמה ציונים, אם כי בעיני אחרים היא משהו נואש אך בלתי נמנע. בטווח הארוך, קשה להעלות על הדעת מסלול יותר מסוכן, יותר קרוב להרפתקה. אכן איתרע מזלו של עם קטן והוא נמצא ללא כל אשמה מצדו בחבל ארץ שב"תחום אינטרס", אף שקשה לראות היכן עוד היה יכול להימצא בעולם המכווץ היום מבחינה כלכלית ופוליטית. אך רק סכלות יכולה להכתיב מדיניות הסומכת על מעצמה אימפריאלית רחוקה ולעומת זאת מרחיקה את רצונם הטוב של השכנים. מתבקש לשאול מה תהיה אפוא המדיניות העתידית של הציונות כלפי המעצמות הגדולות, ואיזו תכנית יש לציונים להציע לפתרון הסכסוך הערבי-יהודי.

בהקשר הזה ישנה עוד שאלה. ההערכות האופטימיות ביותר מקוות להגירת 100,000 יהודים בערך מאירופה לפלשתינה אחרי המלחמה, בעשר שנים לפחות. בהנחה שאפשר להגשים זאת, מה יעלה בגורלם של אלה שאינם בקבוצות המהגרים הראשונות? מה יהיה מעמדם באירופה? איזה מין חיים חברתיים, כלכליים, פוליטיים, יהיו להם? הציונים מקווים כנראה לשיקום המצב הקודם. במקרה הזה, האם יהיו היהודים המשוקמים נכונים לבוא לפלשתינה כעבור פרק זמן של חמש שנים, נניח, שאפילו בנסיבות השחורות ביותר יהיה פרק זמן של נרמול? שכן אם לא יתבעו הציונים בו במקום הכרה ביהודי אירופה כאזרחיה העתידיים של המדינה היהודית החדשה (שלא לדבר על שאלת קבלתם), תתווסף הבעיה שבתביעת זכויות רוב בארץ שבה היהודים הם ללא ספק מיעוט. תביעה כזאת, מצד אחר, אם תוכר, תמנע כמובן שיקום של המצב הקודם באירופה, וכך אפשר שתיצור תקדים שהנזק שבו איננו מבוטל. אפילו אחרי השיקום השטחי ביותר של המצב הקודם באירופה כמעט לא יהיה אפשר לערפל את סוגיית הנאמנות הכפולה באותן אמירות כלליות וחסרות פשר כבימים עברו.

אם כן, השאלה האחרונה, שעד עתה הצליחה הציונות להתחמק ממנה, מתוך מחאה רשמית ש"אין זה מכבודה" להשיב, היא הבעיה הישנה של היחסים בין המדינה החדשה המוצעת ובין התפוצות. והבעיה הזאת בשום אופן איננה מוגבלת ליהודי אירופה.

עובדה מתועדת היא, למרות האידיאולוגיות, שעד היום שימש היישוב לא

רק מקלט ליהודים נרדפים מכמה מארצות הפזורה. הוא גם קהילה שהזדקקה לתמיכת יהודים ממדינות אחרות. בלי העוצמה והמשאבים של יהודי אמריקה, מעל לכל, היה האסון באירופה בגדר מכת מוות ליהודי פלשתינה, מבחינה פוליטית וכלכלית כאחד. אם תושג מדינה יהודית בעתיד הקרוב - עם חלוקה או בלעדיה - ייזקף הדבר להשפעתם הפוליטית של יהודי אמריקה. לא יהיה בכך כדי להשפיע על מעמד האזרחות האמריקאית שלהם אם תהיה "מולדתם" או "ארץ אמם" ישות מדינית אוטונומית במוכן רגיל, או אם צפוי שעזרתם תהיה זמנית בלבד. אך אם תוכרו המדינה היהודית נגד רצון הערכים ובלי תמיכת עמי הים התיכון, היא תזדקק לעזרה כלכלית ואף לתמיכה פוליטית עוד זמן רב. וזה עשוי להתברר כמטרד גדול ליהודים באמריקה, שאחרי הכל אין בכוחם כלל לכוון את הגורלות הפוליטיים במזרח הקרוב. בסופו של דבר תהיה זו אחריות גדולה הרבה יותר ממה שהם משערים היום או ממה שיוכלו לקיים מחר. אלה כמה מהשאלות שיעמדו לפני הציונים בעתיד הקרוב מאוד. כדי להשיב עליהן בכנות, בחוש פוליטי ובאחריות, יהיה על הציונות לבחון מחדש את כל מערך הדוקטרינות המיושן שלה. לא יהיה קל להציל את היהודים או להציל את פלשתינה במאה העשרים; הסבירות שאפשר לעשות זאת בקטגוריות ובשיטות של המאה התשע עשרה נראית לכל היותר כקטנה מאוד. אם יתמידו הציונים באידיאולוגיה הסייעתית שלהם וימשיכו ב"ריאליזם" קצר הרואי שלהם, הם יאבדו אפילו את הסיכויים הקטנים שעדיין ישנם לעמים קטנים בעולמנו זה, שלא כליל יופי הוא.

1944

מאנגלית שירן בק

Copyright (c) 2000, Hannah Arendt Bluecher Literary Trust. Published by permission of Georges Borchardt Inc., New York

עמוס קושניר

יומשואדמה

אִיפֹה אֶתָּה עֶכְשָׁו, יוֹסֵל
 עִם הַטְּלִית בְּדָגְמַת כְּפִיָּה
 וְהַרְגֵל הַכְּחוּשָׁה שְׁבַנְחַל
 שְׁלוֹשִׁים קִילוֹמֶטֶר מְוִילָנָה
 אִיפֹה אֶתָּה עֶכְשָׁו, יוֹסֵל
 בִּירוּשָׁלַיִם דְּפִלְשְׁתִּינָא
 הַפְּרִטְיוֹנִים שֶׁל בֵּית לָחֶם
 נוֹשָׂאִים אֶת יָשׁוּ בְּגִלְבָּיָה
 הָעֵירָה הַיְתֵה לְאַפֵּר
 הַיְעַר הָעֵתִיק לְמִים
 בְּזִכּוֹת הַסֹּכֵר הַסּוֹבֵיטִי
 בְּזִכּוֹת הַסֹּכֵר עַל שֵׁם סְטָלִין
 שֶׁשָּׂה קְבָרִים כְּרוּיִים בְּסַלְעַ
 סַח'נִין עֲרֵאבָה וְדִיר חֲנָא
 הָעֵירָה הַיְתֵה לְאַפֵּר
 הַיְעַר הָעֵתִיק לְמִים
 אָבִיךָ מֵת אִמְךָ שׁוֹכֵנֵת
 בְּמַחְנֵה פְּלִיטִים בְּדֵהִישָׁה
 וְאֵת בֵּיתְךָ שְׁבַטְלָבִיָּה
 שׁוֹכֵרֵת שְׁגֵרִירוֹת אִירוּפִית
 הַרְחֵק מֵעַל בְּנִין הָאָבֶן
 בְּרוּחַ עֵז נֹקֵשׁ הַדְּגֵל
 וְהִילָדִים פּוֹרְשִׁים כְּפִים
 כְּמוֹקָעִים עַל צֶלֶב שֶׁל זֵית
 עִם הָאֲחִים הַפְּרִטְיוֹנִים
 עֵמֶק מִתַּחַת יַעַר מִים

אִז אֵיפֶה אֶתְּה עֶכְשׁוּ, יוֹסֵל
אוֹי אֵיפֶה אֶתְּה עֶכְשׁוּ, יוֹסֵל

אבא אקסטה

וְלִפְעָמִים אֲנִי אוֹמֵר לוֹ אָבֵא
אֲנִי אוֹמֵר לוֹ אָבֵא אָבֵא
אָבֵא תִסְתַּכֵּל עָלַי
וְאָבֵא תִהְיֶה אֵתִי
וְהוּא תָמִיד עוֹנֶה לִי בְרָגֶשׁ
וְהוּא תָמִיד עוֹנֶה לִי בְאִמְיִל:

אָקְסֵטָה! אָקְסֵטָה!

הַמְסִיטוֹת הַזֹּז שְׁפוֹסַחַת
עַל שְׁנֵי סַעֲיֵפֵי הַשֶּׁקֶר יַחַד,
הַשֶּׁקֶר שֶׁהוּא כְּמוֹ עֵץ שֶׁקֵּד
שׁוֹלַח שְׂרָשִׁים מְשַׁעֲמָמִים בְּאֲדָמָה שְׂדוּפָה
וְשׁוֹאֵף לְשִׁמְשׁ.
בְּאֲשֶׁר לְשִׁמְשׁ, הַשִּׁמְשׁ, הַשִּׁמְשׁ, הַשִּׁמְשׁ הִיא קוֹקֵיָה שֶׁל חֶרֶס
בֵּין עֲנָנֵי כְּבָסִים קְרוּעִים
עַל רִקַּע שָׁמַיִם צְהָבִים שְׂרוּטִים
כְּמוֹ בְּסֻרְטֵי מָדָב גְּרוּעִים:

אָקְסֵטָה! אָקְסֵטָה!

הַשְּׁחַר נִמְהָל בְּלִילָה
כְּמוֹ הַחֶלֶב אֶל הַנֶּסֶקֶפָה
אֲבָל הַחֶרֶדָה הִיא אוֹתָה חֶרֶדָה
גַּם בְּיוֹם וְגַם בְּלִילָה,
חֶרֶדָה שְׁאִין לָהּ שֵׁם -
כְּמוֹ בְּפַעַם הָרֵאשׁוֹנָה שְׂרָאִית קוֹס
אוֹ אֲמַרְתַּ יְהוֹרָה

אָקְסֵטָה! אָקְסֵטָה!

הילה להב

שירי תשובה

1

אין איש דומה לי באפן
שאנשים דומים אחד לרעהו
לבד מן השבים בגבולם

בלכתי, כל אימת ששער
נצב מעלי, אבוא אצל
השומר, שלא אחות אני
לו ובת ברית לא,
אלא במוכן זה שזרים
שנינו אחד לרעותו.

והיה כי ישאל:
"מאין באת?"
אשיבנו - אכן
כי מאין באתי.

אם אקרא לארץ שלי - תשיבני
אין מקום שארצי קוראת לי
בו שלה,
אין לי פנים להכיר בהן
את עצמי ואין במקום
הלדתי ברכה שגורה
לזרים, שאין בו זרים
אלא איש לנפשו.

וְהִיָּה כִּי יִשְׁאַל:

"מֵאַיִן בָּאתִי?"

אֲשִׁיבֶנּוּ: כָּל מְקוֹם

שִׁישׁ לוֹ הֵיכָן,

כִּי־נָן שְׂאֲנִי

הוֹלֶכֶת בּוֹ, אָנִי

נִמְצָאת בְּשִׁיבְתִי

2

כִּי־נָן שְׁבַמְקוֹם הַלְדָתִי אֵין

בוֹרְאִים

אֱלִים, אָנִי מְבִיָּאה בְּשׁוֹרֶת

מְלֶאכָה חֲדָשָׁה אֵלָיו,

בְּשִׁיבְתִי

אִם אֲרֻצָּה לְקָרֵב לָב

הַבְּרִיּוֹת מַה אֲמַר

שְׁמַעְשֵׂה זֶה עֲדִיף עַל הוֹלְדָת

הַיְלָדִים, שֶׁסִּפְּנָתוֹ

לְיֹולְדָתוֹ מְרַבָּה פִּי כַּמָּה,

שְׂאֵין נִפְטָרִים מִמֶּנּוּ אֶלָּא

מִתּוֹךְ אַהֲבָה, שְׁעֲלִינוּ לְהֶאֱמִין

כִּי יֵשׁ דְּבַר מַה הֵיכּוֹל

וְעֵלִי לְהֶאֱמִין כִּי יֵשׁ מִי

שְׂיָשִׁיב

3

אֵין פְּנֵי חֲרוּצוֹת בְּשׁוּבִי

אֶלָּא כְּעַמֶּק שְׁבִיל

שְׁכּוּבֶשֶׁת דְּמָעָה.

לֹא בְּגִרְתִּי, לֹא פִגְשָׁתִי

אֹר, לֹא הִתְבּוֹנְנָתִי בְּאָדָם.

אֶת הַשִּׁיר הַחֲדָשׁ שְׁאֲנִי נוֹשֵׂאת
 שָׂרָה אִמִּי בִּילְדוּתִי.
 עַל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲנִי הָאֲכִיב
 הַנוֹכְחִי,
 הַכּוֹבֵשׁ אֶת פְּנֵיו בְּאֶדְמָה
 לְהַרְוֹתָהּ בְּשׁוּבוֹ

4

מְאֻרוֹת גְּבוּהִים מִן הַיּוֹם
 וְאִינָם בְּמַטְחֹוֵי עֵינַי,
 אֶת מִבְּט עֵינֶיךָ בְּשׁוּבִי
 עֲמַסְתִּי טָרָם יְצִיאָתִי אֵלֶיךָ,
 בַּת-בְּלִי-בֵּית, תְּמִיד
 בְּשׁוּלֵי הַדְּרָכִים, אִם
 לְהַתְּרָאוֹת אֶתְךָ רְצִיתִי אֲז
 בְּחֻשְׁכָּה,
 בְּעֵמֶק הַשְּׁבִיל הַכְּבוֹשׁ

5

כָּל בְּעִיטָה מְצַמִּיחָה לִּי שְׂרָשֵׁי-אֹוִיר.
 כְּנָפַיִם.
 לֹא יִכִּירוּ בִּי שְׁאֲנִי יְחֹור שְׁלֵךְ,
 סוֹרֵר, פְּרִי חֶבּוּל
 שְׁנָשֵׁר יֶרֶק,
 עֲנָף הַנְּלֶפֶת בְּרוּחַ שְׁלֵא
 תִּפְלִגּוּ אֶדְמָה סוֹעֶרֶת.

תַּחַת קְלַפַּת הָעֵץ
 מִתְגַּלְּפוֹת טְבָעוֹת
 מְצוּפּוֹפוֹת, הַחֲמָצָן נִמְזָג
 בְּהֵן בְּעֵלְבוֹן וּבְכִבִּי
 מְלַעְלַע, כְּבוֹשׁ.
 הָעֵלִים הַיִּרְקִים מִתְגַּלְּמִים

וְאִינָם נִפְרָשִׁים עַד שְׁנֵהִיר
כִּי אֵילָן אֵינוּ צוֹמֵחַ
בְּקִרְבָּתָם.
לֹא הָאָכִיב יֵאלֶץ אֶת הַפֶּרֶחַ.
הָאֵהָבָה בְּקִשִּׁי

6

הָרִים אֶפְרַיִם. בֵּית בִּינְיָהִם.
בְּדַרְכֵי לֹא שִׁכַּחְתִּי לְפָקֹד
בְּתִי תַפְלָה.
(גִּגּוֹת לָהֶם לְקַלֵּט תַּחֲנוּנוֹת
הַמוֹשְׁבוֹת רִיקָם)
בְּמַרְכָּבָה שְׁהִיא,
מִקּוֹם זֶה, יָדֵי
הָאֲרָכוֹת וּבָהֵן
מוֹסְרוֹת דְּקִיָּקִים כְּנִימָה
הַנִּתְּוֹנִים בִּיצוּל.
אֲבָדָה סוֹסְתִי הַמְּכִירָה
אֶת כְּתָבְתָךְ.

7

הִיָּרַח מִחֶק, פְּרוּרֵי־לֶבֶן
אֶת אוֹרֵי מִמְּנִי.
אֲזַנִּי שְׁאִינָן מְרַגְלוֹת
בְּלִילָה לֹא שָׁמְעוּ
אֶת שְׁמִי בְּקוֹלְךָ.
עֲתָה מְשַׁאֲנִי קִרְבָּה
וְהוֹלֵכֶת, אֵין לִי דָבָר
לְבִשְׂרְךָ. רַק הַמוֹסְרוֹת
הַקְּרוּעִים בְּיָדֵי
הַקְּרוֹת.

אָבְדוּ לִי פְנֵי שְׂאֲמֵרְתִּי
לְהִבְיָאֵן כְּאוֹת.

8

אֲנִי מְנַסֶּה תְּשׁוּבָתִי לְדֶרֶךְ
הַמְּקֻשָּׁה:

אֲנִי פְּנִלּוּפָה הַשְּׂבָה.

אֲנִי הַחוּט הָאֶחָד

הַקּוֹשֵׁר אֶת רַגְלִי

לְאֹוִיר.

אֵין זֹאת אֶלָּא שְׂאֵת דֶּרֶךְ,

אוֹמֶרֶת הַדֶּרֶךְ,

וּמְכַאֵן שְׂאִין לָךְ תְּשׁוּבָה,

(הָאִישׁ שְׂאֵהֲבֵתִי, לְבֵיתוֹ

וְלֹא בִי הוּא הוֹלֵךְ בְּאֵהֲבָה).

סיגל בני-יאיר

גניבה

בְּקִנְיֹן בְּתַחֲנָה הַמְרַכְזִית הַחֲדָשָׁה שׁוֹרָה רְבִיעִית מִיָּמִין
 אֲנִי זֹמְמֶת בְּצִמְת
 סְפָרִים לְגִנֵּב
 אֶת אֶסְף שִׁירָיו הַמְתַּרְגֵּם שֶׁל מְאִיאַקוּבְּסְקִי
 מֵאָה וּשְׁמוֹנֶה עָשָׂר ש"ח מְחִיר מְמַלֵּץ לְצַרְכָּן
 אֲרֻנְקִי רִיק וְאֲנִי מֵתִפְלֶלֶת מֵאָה
 וּשְׁמוֹנֶה עָשָׂר
 וּמְחַשְׁבֶּת אֶת זֹוִית עֲמִידָתָהּ שֶׁל הַמוֹכֶרֶת וְשׁוֹדָה רְאִיתָהּ
 וְאֶת כְּפִיפְתּוֹ הַמְשַׁעֲמֶמֶת שֶׁל הַמְּאֻבָּטָח כֹּל כֵּךְ אֲנִי רוֹצֶה
 אֶת אֶסְף שִׁירָיו הַמְתַּרְגֵּם שֶׁל מְאִיאַקוּבְּסְקִי עֲכָשׁוּ
 אֲנִי מְנַסֶּה לְנַעַר מֵעֲלִי
 אֶת מוֹרָא הַדְּבָרוֹת הַנוֹרָא וְאֶת צְלִיל חֲבֻטַּת יָדָהּ שֶׁל אִמִּי הַרְעָה
 כְּמוֹ פְרוּרִים מִמֶּפֶה וְזִרְעֵי נוֹטָה הֵּה
 תְּשׁוּקָה נִרְעֶדֶת אֲרֻנְק חֲלוּל כְּפַחֲלֵץ תַּעֲנוּגוֹת בְּלוּמִים
 חֲשֻׁבוֹנוֹת אֲרֻנוֹנָה תּוֹפְחִים עֶקוּל בְּנֵק מְאִים
 יָדֵי הַנְּחֻלָּשֶׁת, עַל גְּחוּנֵי אֲנִי, זֹחֶלֶת לְצֵאת

שיר למישהו

לְאֵן הַלְכוּ הַטּוֹסִים
 אֲמַרְנוּ הָעֶרֶב הִיָּה מְקֻסִים וְחִיכְנוּ
 בְּשִׁקְט. הֲרִי דְמִיתִי שׁוֹב אֶת אֲבְרֵי הָעֵצִלִים
 הַמְתַּאֲרָכִים בְּשִׁמְשׁ, הַנִּמְתַּחִים כְּמוֹ שְׁעוֹן חוּל
 וְנִצְבְּעִים זָהָב בְּשִׁטּוּטֵי בְּרַחוּבוֹת וְאִיךְ
 מְלִים רַבּוֹת כָּל כֵּךְ אֲבָדוּ

בֵּין שְׁנֵינוּ, אֵיךְ מְלִים חוֹמְקוֹת בְּרַמְזוֹרִים
 בְּמַעֲבְרֵי הַחֲצִיָּה, בְּמוֹנִיּוֹת שְׁרוֹת בְּלֵי דָף
 אוֹ עֵט שֶׁיִּנְחֶם וְתַמְרוּרֵי הָאֲזָהָרָה
 אֵיךְ הִתְנַמְנַמְתִּי בְּגִנּוֹת הַחֲרֻבוֹת
 וְהַמְּלִים אָבְדוּ, הִתְגַּלְגְּלוּ לְרֹאשֵׁיתָן
 לְאוֹתִיּוֹת וּמְלֻמוֹלִים וּשְׁפַת הַגּוֹף אֲשֶׁר בֵּינֵינוּ
 אֶל הַנוֹצוֹת הַמְּכַחֵלוֹת
 שֶׁבְּזָנְבָךְ הַמִּפְאָר
 הָרִי יִשְׁנֵתִי. וְאֵיךְ אֶפְשָׁר,
 שְׁאֵלְתִּי, לְהַמְשִׁיךְ וּלְאַהֲבֵב
 וּמִי יוֹדֵעַ מַה צְפוּי לָנוּ, תְּנוּעוֹת שֶׁלֹּא לְמַדְנֵנוּ
 לְתַרְגֵּם, תְּמִיד נַחְזוֹר
 לְשֵׁאלֶת הַהֶגְיָה, אוֹ נִצְלָם אֶת הַמְּלִים,
 נִפְרָק אוֹתָן מִמְשָׁמְעוֹת,
 נִפְרִיד אֶת יְסוּדוֹתֵיהֶן
 אֶךְ בְּמַקְרָה הַנוֹכַחִי, אֶמְרֶתְךָ
 אוֹת אַחַת הַמֵּיתָה אוֹת אַחֲרֶת
 מַה הַטַּעַם,
 לְדַבֵּר עַל מְנִיעִים
 עַל אוֹתָהּ שֶׁפֶה הַמְרַעֲדָה
 בְּתוֹךְ הַפֶּה
 וְנִעְלָמָת.

יובל פז

אף אחד לא ראה אותו

”אני ציפור מתה,
ציפור אחת שמתה” (זלדה)

כְּשֶׁהָיָה יֶלֶד
אָף אָחַד לֹא רָאָה אוֹתוֹ.
בְּהַפְסָקָה הִדְבִּיקוּ לוֹ מִסְטִיק לְשַׁעַר
וְהַבּוֹשָׁה יָרְדָה אִתּוֹ בַּמְדַּרְגּוֹת
כְּשִׁיצָא לְהַתְלַטֵּף בְּגִדְרוֹת הַחֶצֶר,
לְבָהוֹת בַּמְכוּנִיּוֹת הַצּוֹפְרוֹת.
רַק אֱלוֹהִים יוֹדֵעַ כַּמָּה רָצָה לְהִיּוֹת
טוֹב לְכֻלָּם.
וּבִשְׂכֵתוֹת נִסֵּעַ עִם אָבָא לְשָׂדֵה הַתְּעוּפָה
לְרֵאוֹת מְטוֹסִים נַחִים עַל הַמְסָלוֹל.
הוּא הָיָה כָּל־כֶּךָ קָרוֹב
אָבֵל סָגוֹר בְּתוֹךְ הַלְּחִישוֹת.
הֵם שָׁחֲקוּ בּוֹ וְצָחֲקוּ כְּשֶׁנִּשְׁבַּר
וְאָהָבוּ לְקַטֵּף אוֹתוֹ בְּכֹל פַּעַם שֶׁהִלִּילָה כֶּסֶה
אֶת הָעֵינַיִם הָאֲדָמוֹת.
וְלַפְעָמִים טִיֵּל עִם אָבָא בְּדִיזְנוֹגוֹף
וְאָכְלוּ גְלִידָה
עִם קְצֵפֶת וְרִבְדֵּבָנִים.
מִחֵר אוֹלֵי הֵם יִקְרְאוּ לִי.
אָסוֹר לְהַצְטַעַר עַל מֵה שֶׁקָּרָה
רַק לְצַפּוֹת לְרוֹיַח קִלְהָה
אוֹ לְרִכֵּב עַל אוֹפְנֵיִם לְאַרְךְ הַיִּרְקוֹן
וְאַחֲר־כֵּן לְהִתְרַחֵץ עִם אָבָא בְּיָם
וּלְהִמְרִיא עַל הַגְּלִים.

ופתאום ילד

כשאת באה אני שוב הילד והפחד
שהמחשבה כלואה לו בתוך הפה
ויונה משתוקקת לנסק ולהביא
ואין בשורה.

אני רעב אני עור אני חושב אני אוהב ומתפוצץ
מתמסר לכנופיות הפנטזיות האסורות
נוגע בך וממשיך לנדוד
והנה השקט!?! הנה הוא בא.

הילדים

אני כל הזמן דואג להם
מתגלגלים בעשב בר
מזנקים אל גלי הים
נלכדים בחלומות.

ואני יושב
בספריה
בבית הקפה
באולם הקולנוע
על מושב האופנוע
מביט בדלת נעולה
לבד ברחוב ללא מוצא
שפתאום
נקרע מצוחת שמחתם.

הם חולפים בדהירת אופנים
ואני מתפלל שלפחות אזכר
שאריות צחוק שבור
שינחו אצלי
כמו פרורי הבוץ שדבקו במגפים
בחרף אחרי שהשתוללנו בשלוליות.

יצחק לאור

נמאס לו לקנא בצרפתים

בין "הרטיטי את ליבי" ל"הבכיינים": חנוך לוין ותודעת הלא-מערב

סניטר צוות הרופאים והאחיות בכלכותא

רוצה להנעים את זמנכם בטרגדיה:

"ייסורי אַגְמָנוֹן ומותר".

היא מבוססת על מחזה יווני ישן.

גוסס ותיק למה יווני?

גוסס חדש למה ישן? ("החייל הרזה ואחרים", עמ' 159)

הנה ניסיון לסכם את האיום הגלום בקומדיה הלוינית: חוויית התרבות של האדם - רכישת כרטיסים, לבוש, יציאה משותפת עם חברים (בדרך כלל מאותו מעמד, מתוך התכוונות להיות חלק מקהילה תרבותית), אחרי ההצגה הולכים לבית קפה, האשה גם הלכה מבעוד יום למספרה - החוויה הזאת אמורה להעניק לצופה מעמד של אדון-בין-אדונים. והנה הוא בא להצגת תיאטרון ומוצעת לו קומדיה על היותו אחר. (אני מניח כרגע לעניין ה"גסויות", לאי הידיעה מתי מדובר במשהו רציני ומתי מדובר באירוניה גמורה). אני מנסה להתמקד בעיקר - ביציאת הצופה מן התיאטרון, אחרי ההצגה, חדור בתחושה שהוא אחר, כלומר מוגדר באמצעות שלילה. הנה הסבר אחד לזרות הגדולה של מרבית צופי התיאטרון לקומדיה הלוינית, בשנים שבהן 300,000 ראו את מחזותיה של עדנה מזיא, למשל, ורק 20,000 ראו את מחזותיו המצליחים של לוין.

הרבה הסברים ניתנו לאי הנחת מול הקומדיה הלוינית. אמרו שהיא עוסקת ב"השפלה", "כיעור", "אנשים מסכנים", "אומללות", "אכזריות". אבל הגיבוב היה עיבוד מאוחר, סיכום של כמה ביקורות על "חפץ" ומעבר לה מונח היה תמיד סירוב לקבל את מה שעולה מהקומדיה הזאת - הודאה באחרות האדם, כי באמת לא טוב היות האדם אחר, עדיף להיות סובייקט, כמו שמציע תמיד שיח האדון: קבלו את הנרטיב המוצע לכם, היו בני חורין, כלומר סובייקטים, לא 'אחרים'. אחרותו של הגבר הלויני באה לידי ביטוי באמצעות האדון - 'אשה יפה', אשר

לתשוקת הגבר-כאחר אליה, ואל יופיה, אין שום סיכוי להתגשם. האחר הלוּיני (כלומר ה"גיבור"), נכשל להיות 'שם', אצל האשה היפה, המקבילה לתרכות עצמה. המתח בין הגבר, המוגדר באמצעות יפהפיה מערבית בלתי אפשרית, בונה את המקום, את הבמה, הניצבת-בשביל מה שמצוי 'כאן', רחוק מן המערב, לא במערב, שלילה של המערב. ב"סוחרי גומי" ממלא הניגוד הזה - בין ה'קדיש' של ספרול ושיחתו עם המתים על שור הבר, ועל המשיח ועל תחיית המתים, לבין ג'יין בכגד ים, בבריכה בטקסס - תפקיד מרכזי. מהבחינה הזאת, חותר לוּיין, שוב ושוב, באמצעים הקומיים שלו, תחת אחת האמיתות של האתוס הציוני: התרבות העברית נבנתה בתוך המדומיין המערבי, כדי להיות "ככל הגויים", שפירושו עם-ככל-העמים המערביים, והנה בא הגיבור הלוּיני ונכשל שוב ושוב להיות חלק מ"שם", משום שהוא כאן. ב"ההולכים בחושך" נאמר: "חיים בזבל... אבל חולמים על פאריז"¹.

ואולם, האמת על אחרות האדם, הגדרתו באמצעות שלילה - למשל פאריז, או טקסס - מעבר לחוויה שבאמצעותה מודגמת השלילה הזאת, האמת הזאת היא בעלת תביעה למעמד של אוניברסליות: כלומר "ככה כולם". אלא שהתביעה למעמד של אמת אוניברסלית נעשית דווקא באמצעות תיגר על האוניברסליות הזאת, מתוך הצבעה על ניכור בלתי ניתן לפתרון בין 'כאן' ל'שם' (האתר של האוניברסליות). יתר על כן, דווקא האינטליגנציה, הסוכנת הראשית של ה"מודעות" ושל הייבוא המערבי, מתקשה להתמודד עם הטלת הספק הזאת. מכאן נובעים מקצת ההבלים שנכתבו כל-כך הרבה פעמים על "קומדיה פולנית", ושאר תיאורים סוציולוגיים ואנתרופולוגיים. העניין שונה, כמובן: לוּיין הוא היוצר המודע ביותר, לבטח מקרב בני הארץ, לסתירה הלא-נפתרת בין היות יהודי (מישראל) והיות אדם (במערב).

על הציר הזה חוברת הקומדיה הלוּינית לקהל שלה - נגד שיח האדון, אשר בתוכו, רק בתוכו, אין שום ניגוד בין היות-ישראלי להיות "אדם במערב"²: המובן-מאליו של שיח האדון בנוי מ"היותנו ככל-העמים", כלומר מן הציווי להיות ככל-העמים, שפירושו להיות כמו המערב-אירופאים ו/או האמריקאים. מצד שני, זוהי חוליה רופפת מאוד במדומה שלנו, ובעצם קל להופכה ל"קשר חתרני" בין המחזאי לקהלו. דווקא משום כך קל ללוּיין לנסח את מושגיו על

1 הציטוט הוא מתוך הכרך השמיני במחזותיו של לוּיין "ההולכים בחושך ואחרים", עמ' 33. ככלל, מקצת מן הרברים הבאים הובאו בגיליונות 4 ו-5 של **מַטְעַם**.

2 זה המקום שבו אני מבקש לקרוא את המסה הזאת, ביחד עם מסותי על דליה רביקוביץ (**מַטְעַם** 14) ועל דוד אבידן (**מַטְעַם** 15)

האחרות בתוך האי-אמון העממי בהיותנו חלק מן המערב. המחזה שבו ביקש לוין לסכם ברצינות את המתח התיאטרוני בין חיינו מחוץ למערב לבין תרבות המערב היה ה"בכיינים". אני מציע להגיע אל "הבכיינים" (מחזהו האחרון) דרך "הרטיטי את ליבי", מחזה מוקדם יותר, שבו הפך הקשר הזה בין המחזאי לאי האמון העממי בהיותנו חלק מהפנטזיה המערבית לסיפור הצלחה.

על הפארסה

הפעולה של הפארסה "הרטיטי את ליבי" נעה במהירות בין ארבעה מקומות: שני חדרי מגורים, חדר במלון וקרן רחוב. המקומות שמחוץ-לבמה - אלה המאכלסים בקומדיות רבות של לוין את הפנטזיה, שלנו ושל הגיבורים - מתגלים בקומדיה הזאת כבלופים עלובים שאינם מחזיקים מעמד. זהו ההבדל העקרוני הראשון בין "הרטיטי את ליבי" לקומדיות האחרות: הפנטזיה של העונג, המתמודדת עם עקרון המציאות בהצלחה, מתבדית על נקלה, בעזרת בדיחות ומעמדים קומיים, ואלה מהווים תחליף מענג לעונג של הפנטזיה. מיד בתחילת הפעולה מגיע השופט למקה, ה"גיבור", יחד עם פשוניאק, כדי להראות לחבר הטוב איזו אשה נפלאה אוהבת אותו, את למקה, אלא שבדירתה הוא מגלה גבר בארון, כמו בפארסות הכי נפוצות על הבעל המקורן. אחרי כמה שאלות חוזרות, ואחרי שהמאהב ממלמל משהו בצרפתית, אומרת לָלָלָה, האשה הנאהבת: "שמו בְּרִבְסֶסְקוֹאָה"

למקה מה פתאום בְּרִבְסֶסְקוֹאָה? ומה הוא עושה פה? (במבטא צרפתי עילג) ווט דו יו דו היר?
ללללה אל תצעק עליו, הוא לא מפה, הוא מפ... פ... הוא פְּדִיקוּרִיסט...
("הרטיטי את ליבי", עמ' 15-16)

זו סצינה ארוכה ומצחיקה. הצחוק נובע מפירוק המתח שלנו, בציפיה לדעת כיצד תתרץ האשה את הימצאו של גבר בארון שלה. אבל לא רק משום כך. המאהב הצרפתי, הזכר, הפאלוס - מרוסק, באמצעות שמו, מקצועו, ובעיקר באמצעות הסיטואציה, שבו מציגה אותו האשה ה"בוגרת" (כלומר פארודיה על בוגדת) לפני האוהב ה"קנאי": "אל תצעק עליו, הוא לא מפה, הוא מפ... פ... הוא פְּדִיקוּרִיסט". גבר כזה אינו "גברי", מה גם שבמקצועו הוא מטפל בפגמים בכפות רגליה של אשה. התירוץ שהאשה מגייסת כדי להסביר את תפקידו - טיפול ביבלותיה, כדי שתוכל להגיע לטונים הנמוכים - קושר את האמנות שלה לאיזו פעילות מינית (נמוכה, ועוד עם לא-גבר), וגם הופך את המיניות הזאת

למין פגם בגוף. בקיצור, אף אחד מאיתנו אינו לוקח ברצינות את ה"נמוכים" של ללללה, גם לא את היבלות שלה, לא את הפדיקור שהיא נזקקת לו, וכמובן לא את הקשר בין הפדיקור לזמרה. הסיטואציה הזאת הופכת את הקרב האדיפאלי - שמטיבו נערך תמיד בין שני גברים המתקוטטים על "אותה אשה" - לריקה מכל תוכן מיני או רומנטי. חשוב לזכור: במרכזה של כל פארסה לוינית מהופכת ה"גבריות" ומופיעה כמשהו אחר, מגוחך מאוד. דוגמה: כיוון שלמקה מגיע לכיקור אצל ללללה בלוויית חברו פֶּשׁוֹנֵיָאק, נפתח דיון שלם על טיבו של שם החבר. מבחינת העלילה, זו התחמקות של ללללה מהסבר למעשיו של גבר בארון שלה. מבחינת האירוע הבימתי, יש כאן עוד נזילה, הפיכת עוד מוצק לנוזל. הנה, על הבמה ניצבים שלושה גברים עלובים. למקה המרומה, הצרפתי שהוצג כפדיקוריסט ואינו יכול לדבר כלל, ופשוניאק אשר שמו הופך עכשיו לרֶסֶק. כך מבררת ללללה את האפשרויות הגלומות בשמו:

לפי הסברה שלך, אילו אמרו הרבה משפטים כמו, למשל, "כֶּשֶׁפֶּשׁוֹנֵיָאק יחזור הוא כבר יראה לכם", היה יכול במרוצת הדורות להישאר השם כֶּשֶׁפֶּשׁוֹנֵיָאק, ואחרי מאתיים שנה, כשהיו רוצים לומר "כשהוא יחזור", היו אומרים "כֶּשֶׁפֶּשׁוֹנֵיָאק יחזור". וככה השם היה מתנפח. ובסוף היו אומרים שעה רק "שֶׁכֶּשֶׁפֶּשׁוֹנֵיָאק פֶּשֶׁפֶּ...". (עמ' 17)

מהבחינה הזאת הקומדיה מציגה לפנינו את הגבר כשחקן קומי ו"תו לאו". נכון שתענוג הפארסה הוא עניין ותיק, אם לא עתיק. אבל הגרסה הלוינית לפארסה היא תמיד גרסה מינית, תמיד מעיכה של הפאלוס, או של הגבר כ'גבר-גבר'. אי הנוחות של הקהל, או התלהבות הקהל, עוברת דרך המוקד הזה של השערוריה הלוינית.

האהבה הנשגבת של למקה

ככל שלמקה אוהב יותר, כך ברור לנו שהאהבה הזאת אינה מחזיקה מים. היא לא אוהבת אותו וגם אינה ראויה להערצתו. פשוניאק הוא זה המטיל ספק בגרסה שמסרה ללללה (על חשיבות הפדיקור לפיתוח קולה):

פשוניאק אל תכעס ואולי אני סתם מקשקש, אבל היבלת נמצאת הרי בקצה הגוף למטה, ומיתרי הקול בקצה הגוף למעלה. לא נראה לך קצת מוזר שכדי להגיע לנמוכים צריך פדיקור?
למקה (בחרון ובכוז) תגיד לי, אתה למדת על הקשרים העצביים בין הגפיים לגרון, או בֶּפֶסֶסְקוֹאָה למד?! תיכף בטח תגיד גם שאִרִיסְטוֹ ואִרִיסְטוֹטֵלֵס היו אבא וילד!

פשוניאק אני אף פעם לא אמרתי ולא רמזתי שאַרְיִסְטוֹ ואַרְיִסְטוֹטֶלֶס
היו אבא וילד. (עמ' 21)

ומתוך אותו ריקון של ההיגיון הדיאלוגי (אין במשפט "תיכף בטח תגיד גם שאַרְיִסְטוֹ ואַרְיִסְטוֹטֶלֶס היו אבא וילד" שום תשובה לטענות שקדמו לו) מקבל השופט למקה עוד ההזדמנות להגביה עוף, ולשאת מונולוג על אהבתו:

ועל השאלה למה היא, אענה לך: היא, ורק היא. לְמַרְאָה אני רוטט, לְמַרְאָה אני אבוד. איך כל העולם המטומטם לא רואה שאין אחרת בלעדיה. ואני חושב יותר מזה, אני חושב שעלי להיות הרבה יותר איתה, צמוד. לא להסתפק במוצאי שבת בשמונה. ואגיד לך עוד יותר מזה, אני חושב שאני מרגיש צורך נפשי עז לחכות לה עוד הלילה מתחת לבית לאחר ההופעה. (עמ' 22)

המבנה הזה חוזר: הספיראלה הולכת ונוסקת, מבחינת האהבה של השופט למקה, ומצד שני, אותה ספיראלה הולכת ויורדת, מבחינת הממשות הנציבת מאחורי השגב הזה. ככל שהוא אוהב יותר, הוא משתתף בפארה מטומטמת יותר. אבל לא רק כך: ככל שהוא אוהב יותר ואהבתו נראית לנו חסרת שחר, הוא קיים כנוכחות פאתטית יותר על הבמה. זהו המרכז ב"הרטיטי את ליבי": האהובה הנשגבת - בניגוד גמור לכל קומדיות האהבה אצל לויין - אינה נראית למחזאי, ואף לא לנו, כראויה לאהבה הזאת, מבחינת יופיה, או הפנטזיה שהיא מעוררת אצלנו. בקומדיות האהבה האחרות של לויין שותפנו בהתבטלות האוהב, נקראנו להירחות ביחד עימו נוכח היפהפיה האדישה, נקראנו להיות, יחד איתו, מחוץ לסיכוי, ומשום כך גם להעדיף, יחד עימו, להיכנס לתוך הפנטזיה של האושר המיני, באוהיו או בטקסס. בקומדיה הזאת המבנה מתפורר, גם הפנטזיה לא מופיעה. המקומות האחרים, המרוחקים, אינם מקנים שום סיכוי. משלב לשלב, בקומדיה הזאת, מנצחת אותנו הגישה, המוצאת לה סוג של אהדה עזה בקרב הקהל - שאין שום נחמה, זולת האהבה למה שיש לנו כאן. אם יש במחזה הזה סוג של "פטריוטיות", הרי זו פטריוטיות של חסרי ברירה, לא של הטסים הלוך ושוב בין אתרי הנופש לנתב"ג. עליבות המקום הזה, עמק הבכא שבלי-אהבה, מקום שנשארים בו רק מי שאינם יכולים לזכות באהבה, או בנסיעה לריביירה הצרפתית, העליבות הזו הופכת להיות הודאה באחרות המקום, בחמלה שלנו, האנשים הפשוטים, כלפיו, מקומנו.

היחס של האירוניה הגמורה ביחס לאוהב, עד כדי הפיכתו לליצן קרקס, אינו האפקט היחיד. שהרי מצד שני, נוצרת אצלנו סימפטיה עמוקה - לא אליו, הוא מתאפס - אלא לשחקן המגלם את דמותו. זוהי המשמעות של הפארה:

אנחנו רואים דמות של גבר זולגת אל מחוץ לשחקן, ומולנו נשאר השחקן עצמו, במקרה הזה רמי ברוך הנפלא, וכל הערצתנו לרגעים שבהם הדמות נגוזה, מסורה לשחקן המצליח להעלים את הגבר "שבתוכם" בצורה מרשימה כל-כך: זו הווירטואוזיות של כל שחקן פארסה, כולל צ'פלין או האחים מרקס.

האהבה היא שטרונץ

אחרי שגילה את ברבספסקואה, והאמין לגרסת הפדיקור, מגלה למקה גם את טְטֶרְלָה ואת הסְבֶרָה של "אהובתו": "הפרופסור טְטֶרְלָה הוא מומחה לאף-אוזן-גרון, ועושה לי אֵינְהֶלְצִיָּה לאחר ההופעה". השופט מאמין. אזי הוא מתוודע גם אל חוֹרְחֶלִיטוּ, הפסנתרן המלווה. כל השלושה, לטינים מערב-אירופים, יחד עם לללה, חומקים לכאורה אל הריביירה הצרפתית - המחוז הנשגב ביותר במחזה, פסגת ההישגים, הנתפס מתחילה באופן לגמרי אירוני, לא כפנטזיה, אלא כמין פטופוט. כך מסבירה לללה ללמקה את פשר עזיבתה בחשאי בלוויית שלושת הגברים:

בְּרַבְסְפֶּסְקוּאָה מוכרחים, היבלת, אחרת לא אגיע לנמוכים, וטְטֶרְלָה אין ברירה, הנשימה והצרירות, וחורְחֶלִיטוּ זה מובן מאליו. מתנהלים גם מגעים טלפוניים עם המומחה הגרמני שְטֶרֹנֶץ (עמ' 30).

הפנטזיה התרסקה, בתוך הפארסה, בעזרת הכפלה, שילוש, ריבוי: הדמויות המשתתפות במחזה הן ארבע, אבל הדמויות המופיעות על הבמה כוללות עוד שלוש שלשות של גברים ועוד גבר אחד (יחד עשר דמויות), מגולמים בידי שלושה שחקנים. הריבוי יכול לצייר פנטזיה של אורגיה, אבל כאן אין פנטזיה ובמקומה מתרוקן לגמרי - כמו שכבר ראינו בעניין היבלות והסקס - התוכן המיני. "המומחה הגרמני שטרונץ" חוזר שוב ושוב כמעין מוטיב חוזר, ובעצם כמושא הכי נלעג של הגבריות.

כל זה היה באביב. אחר כך בא הקיץ. הפנטזיה על הריביירה הצרפתית עוברת פיהות:

פשוניאק היא היתה בריביירה האיטלקית או הצרפתית?

למקה היא היתה בריביירה של קפריסין.

פשוניאק אני מבין.

למקה גם בקפריסין יש ריביירה. אנשים לא כל-כך יודעים מה זה

קפריסין, חושבים, קפריסין! (... קפריסין זו אירופה, רבותי!

פשוניאק אין ספק, אירופה. האנגלים היו פעם. (שם)

ובכן, "התרחקנו" מאירופה ו"התקרבונו" למזרח התיכון, ובאמצעות האנגלים אפשר להיאחז במערב, או מוטב אי אפשר לנו להיאחז בשום פנטזיה, כי שום תשוקה אינה אוהזת בה. אין אשה, שאנחנו, הקהל, ביחד עם המחזאי, משתוקקים אליה (שוב, זולת השחקניות הממלאות את התפקידים של הנשים בהצגה). לכן חוץ-לארץ כאן איננה פנטזיה, אלא חלק מפארסה. אף אחד בקומדיה הזאת אינו רוצה באמת להיות בארץ. לא המחזאי, לא הגיבור שאליו נשואות עינינו, ובעצם גם לא לללה, הזמרת שאינה אומרת את האמת (אם יש אמת כלשהי באהבה זולת ההצהרות עצמן). שום תשוקה אינה מצליחה להעלות לפנינו את המקום ההוא. הכל מתפורר עוד לפני שקורם עור וגידים. שום דבר גם אינו יכול להציל אותנו ואת פשוניאק מהאמת שהשופט למקה מכחיש.

למקה זהו שהיא, היא מאוד התאכזבה מברבספסקוואה, הוא לא ממש הצליח עם הפדיקור, ופיטרה אותו. גם את טטרלה פיטרה, הוא ממש לא רציני, כמעט הרג אותה עם האינהלציות שלו, וחורחחליטו בכלל לא עזר לה בנמוכים, ככה שהיא פיטרה את שלושתם.
פשוניאק מי במקומם?

למקה לופץ בוביץ, מאמן הכושר מיוגוסלביה, האג' נוג'ה, ההומיאופת מאלבניה, ונאזים ביי, האקורדיוניסט המפורסם מטורקיה. מהמגעים הטלפוניים עם שטרונץ אין לעת עתה תוצאות ברורות.
פשוניאק בקיצור, נסעה עם צרפתי, איטלקי, ספרדי ופסנתר וחזרה עם יוגוסלבי, אלבני, טורקי ואקורדיון. (עמ' 36)

התקרבונו ארצה. אבל השופט אינו מתייחס להנמכה של פשוניאק, המקרכת את מחוץ הגעגוע לכאן, למזרח התיכון, והוא ממשיך להעריך את אהובתו: "איזו אשה! מכל קצווי תבל! שלא להזכיר מגעים טלפוניים בלתי פוסקים עם הגרמני שטרונץ!" (עמ' 43) וגם הקיץ חולף ושום דבר לא מתרחש בינו לבין האהובה של מוצאי-שבת-בשמונה, וכבר אנחנו מבינים כי יש הקבלה גמורה בין שטרונץ לאהבה. האהבה היא שטרונץ. ושטרונץ, כל כמה שהוא מצחיק - שמו, הווייתו - הוא האידיאל הכי נשגב כאן, בדיבורים על האהבה, וגם כאן - רק מבחינת השופט למקה, לא מבחינת המחזאי, ולא מבחינתנו. אנחנו צוחקים על השם הזה, ועל חזרתו הפרסאית.

אפילו לא קפריסין

הבה נמשיך בתיאור הספיראלה. למקה ניצב מתחת לביתה של לללה, היא מופיעה עם שלושה שחורים (עוד ירידה מבחינת אירופה):
לללה [...] לופץ בוביץ פרש, בעיות משפחתיות, האג' נוג'ה היה צריך

לחזור בדחופות לאלבניה, ונאזים ביי בגלל חילוקי דעות מקצועיים.
 עכשיו רק אני ו"הברבורים". האוניה מחכה.
למקה אני כבר רואה בדמיוני: אוניה מחכה! אשה! פמליה! "הברבורים"
 מג'מייקה! (עמ' 51)

וגם האמת הזאת נמוגה, לטובת פנטזיה נמוכה יותר: עם בוא הסתיו מכיים למקה
 המיואש את שיחתו עם ידידו:

- איך קיבלו אותה בריביירה של קפריסין?
- היא לא היתה בריביירה של קפריסין.
- אבל הפליגה באוניה.
- האוניה לא הפליגה.
- התקלקלה?
- בכלל לא. הפכו אותה למסעדה.
- היא שרה במסעדה?
- בדרום העיר, בקצה הריביירה שלנו.
- היא הפכה לזמרת מסעדות?
- וקצת מלצרית בין השירים.
- ו"הברבורים"?
- גורשו בחזרה לקונגו.
- אמרת "שלישייה מג'מייקה"!
- התברר שפליטים מקונגו.
- היא נשארה אם כך לבד.
- מה פתאום! אשה כמוה! חזרה עם חרוז פְּרֶדוּכִי.
- מפקיסטאן?
- חרוז פְּרֶדוּכִי הוא מפה.
- אין דבר, לא תמיד מוכרחים להיות בינלאומי. גם לאומי טוב. והוא, פְּרֶדוּכִי,
 מה? אַקוֹרְדִיוֹנִיסְט? אֵינְהָלְטוֹר? פְּדִיקוֹרִיסְט?
- חרוז פְּרֶדוּכִי הוא... עוד לא ידוע מה תפקידו. (עמ' 55-56)

השאלה בדבר "ידיעתו של למקה את האמת" או "אי ידיעתו" איננה שאלה
 חשובה, לא כאן ולא ביתר הקומדיות של לוין. כל גיבוריו הם פְּטִישִׁיסְטִים
 (כלומר 'הם יודעים שאין ובכל זאת מאמינים מתוך שפיות גמורה שיש'). מה
 שעושה הקומדיה הלוינית - וזהו בעצם מרכז האסתטיקה של חנוך לוין - הוא
 לתבוע מאיתנו לתת סיכוי לאמונה הפְּטִישִׁיסְטִית, למרות שאנחנו יודעים כי אין
 שום סיכוי לגאולה כזאת, זולת הסיכוי שניתן, כלומר "נשעה את האמת". כאן,
 במקום הזה, מתייצב לוין על צד הפרוורסיה ואומר: המהוגנות מחייבת לדעת מה
 שאיננו-אמת ולהיפרד מהשקר, ואילו אני, למרות שאני מחזאי, אני אומר לכם,

פנטזו, או גרוע מזה: היו פְּטִישִׁיסְטִים. הבה ננסה. לוין לא רק שאינו יכול להתגייס לשירות השיח של האדון, אלא, בעזרת החומרים המינייים ובעזרת הפְּטִישִׁיזִם המיני, הוא מציב את עצמו על צד האחרים, הסוטים, המגחכים בגסות ובמבוכה לשמע התביעה להברדיל בין אמת לשקר, בין הזייה למציאות, בין תחליף-סקס לסקס. זה המקום שבו הוא חובר לצד הלא-מהוגן של הצופה שלו, משכיח ממנו את המאמצים שהשקיע כדי להיכנס לתרבות, מבזה אותה בהיכלה, כמו שקוננו כל-כך הרבה פעמים כל מיני מבקרי תיאטרון.

אדון תרבות

למקה בכלל לא שופט. פעם אחת שפט בתחרות יופי שכונתית. זה הכל. אבל גם הווידוי הזה, הבא בסוף המחזה, איננו בגדר היוודעות. לוין מתעב היוודעויות. אין בו אמון במסורת התרבותית הזאת של הדרמה המערבית. אבל ספק אם נתן אי פעם ביטוי לסלידה שלו מסצינות היוודעות דרמתיות, לבד מהפארודיה עליהן בכל מיני קומדיות, עד שב"אשכבה" – מחזה הפרידה שלו – שם בפי אחת מגיבורותיו, האם שאך זה קברה את תינוקה, הזדמנות לומר משהו על הדרישה מטעם התרבות למודעות. הנה הדו שיח המצמרר בין בונה הארונות הזקן לאם:

הזקן ובחייך מה עשית, ילדה?

האם ככה, כיבסתי, טאטאתי...

הזקן אבל מעשים יותר גדולים, עשית?

האם לא עשיתי, אדוני.

הזקן היית אדם, יש לך מוח, רצון משלך, מה עשית איתם?

האם חייתי, אדוני.

הזקן לא ניצבת אף פעם על איזו פרשת דרכים?

האם לא, אדוני.

הזקן מה, אף פעם לא אמרת: הנה, אלך לכאן, ולכאן לא אלך?

האם לא, אדוני. החיים הוליכו אותי, ואני הלכתי.

הזקן איזה חיים, ילדה!...

האם כפי שחיים כולם, אדוני. עמדתי בתור הארוך לקבל את חופן הסוכר

שלי, השורה היתה ארוכה, ותורי לא הגיע. ("אשכבה ואחרים", עמ' 210)

כשום מקום בקריירה שלו לא הציג לוין מחווה לאמו, האלמנה הענייה, כמו גם לאמהות עניות אחרות – אל מול השיח של האדון – כמו שעשה כאן. בעקבות התשובה של האשה, נסוג הזקן מעמדת השאלות-מטעם-התרבות ("פרשת דרכים") וחוזר להיות חלק מן ה'עבדים', על צידם ניצב המחזאי, בלי טיפת אירוניה, תמיד. הנה בונה הארונות מדבר בגוף-ראשון-רבים, בשמו ובשם אשתו

המנוחה ובשם האם ותינוקה המת: "ולא ראינו כל השנים שהיה נהר, והיה עץ ערבה, ופעם נולדה תינוקת בהירת-שיער... (פאווזה) עכשיו את כורעת ברך לפני ומושיטה את פנייך שאלטף אותך ואנחם אותך. אבל את יודעת שאני אומלל כמוך ובמגע היד שלי אין ברכה ואין נחמה." (שם, 211). דבר המחזאי מפיו של ידידו הטוב, השחקן יוסף כרמון.

האדון הוא התרבות, ואילו המחזאי מחפש אצל קהלו, בתיאטרון, את מה שאינו שייך לשיח של האדון. לפעמים כרוכה בכרית הזאת בין המחזאי לְקָהֵל הלא-אדונים הפנמה של משהו "נורא", שהקהל לא היה מודה בו, אלמלא ההפצרה של לוי: "האמת" המצחיקה של הקומדיה הלוינית - הסירוס.

הסירוס

הפארסה שלנו קרבה לסיומה. עוד קודם לכן ניסה למקה להחיות בללילה את הפנטזיה:

זוכרת את הימים ההם? את כולם? את אלה שהיו, וגם אלה שלא היו. אז עוד החבאת אותם באריונות, את הפְּדִיקוּרִיסְטִים שלך. וכמה חשוב היה הכל. היבלת! העקב! הגברת לא תוכל לשיר! קיראו לְפְּדִיקוּרִיסְט! איפה הפְּדִיקוּרִיסְט! הוֹיָה, מהומה, אנשים יוצאים ונכנסים, צלמים, עיתונאים, כן תהיה הופעה, לא תהיה הופעה, הפְּדִיקוּרִיסְט יצליח, לא יצליח, ומגעים טלפוניים עם הגרמני שְׁטְרוֹנֶץ, לא נשכח גם את שְׁטְרוֹנֶץ - כל העולם כמו עצר את נשימתו, ואני בין כולם, כאילו אין שום דבר אחר חשוב בעולם אלא זה, מביט כך בעיניים כלות, בלב נכמר, יפה שלי, נחשקת, אהובה!... אני כלי־כך מתגעגע לימים הנפלאים ההם! ("הרטיטי את ליבי", עמ' 61)

אנחנו מגיעים אל הסיום קורע הלב של "הרטיטי את ליבי". למקה מצליח לפגוש בפעם האחרונה את ללילה ליד ביתה. היא נכנסת, כשהיא נושאת מזוודה. שוב הוא נוכח כי רימתה אותו. אנחנו הבנו את זה כבר בתמונה הראשונה, אבל הוא אינו מתלונן, אין למודעות שלו שום משמעות. הוא יודע וגם אינו יודע:

מילא, כל עוד היו לך נפילים כמו טְטָרְלֶה וּפְּרֶבֶסְפֶּסְקוּאָה, טלפונים לשְׁטְרוֹנֶץ, אפילו לופץ בופיץ - שתקתי. גם כשירדת לחרוז פְּרֶדוּכִי עדיין לא ראיתי את עצמי מועמד שווה ערך. אבל עכשיו הלך גם חרוז פְּרֶדוּכִי, אז אמרי, למה לא אני? (פאווזה) למה, לְלֶלֶה? למה כל מי שרק עבר על פנייך כבר נגע בכ וחיבק אותך, ורק אני לא? למה לא אני? מה אין ביי? (עמ' 70)

מה שהתחיל בתקווה להגיע אל הפסגה - שטרוניץ הגרמני - נגמר אפילו בנטישתו של פרדוכי, הפרסי המקומי. וכל הפארסה הזאת, שבמהלכה נשארנו

עם לא-איש, אלא עם וירטואוז קומי, לא הוצגה אלא כדי להותיר אותנו ברגע הסיום דווקא עם הדמות של למקה - לא, לא השחקן - אלא הדמות, אדם, סוחט דמעות, אהובנו האמיתי, אחד מאיתנו, מכאן, מאלה שאין להם שום סיכוי לנסוע מכאן ולהיאבה, השופט למקה, ומה אכפת לנו אם איננו באמת שופט? ולמה אנחנו אוהבים אותו כל-כך? כי מהו האקט הזה שאנחנו נקראים לבצע יחד איתו ולאהוב אותו? הסירוס, כלומר הוויתור על הכל. הוא מוותר על האהבה למען האהבה.

ואם עד השלב הזה של המחזה היה הוויתור על המיניות עניין קומי, במהלכו צחקנו על שפע התחבולות - המילוליות והתיאטרוניות - הגה עכשיו הוויתור הזה הופך להיות שיר הלל לאהבה שאין לה אובייקט, אפילו לא כפנטזיה. כאן מצוי ההבדל בין הקומדיות האחרות של לוין לקומדיה הזאת. באחרות מסתפק ה"גיבור" כמו הקהל, במה שיש לו, באשה מכוערת כמוהו, בחיים ללא סקס, כמו אצל הקהל (זו האמת המרה שהקהל מתבקש להפנים ולא פעם מתוך התנגדות וכישלונות קופתיים), אבל מחוץ לכל זה זוהר איזה אידיאל פאלי של אשה אדישה בקצה ההיררכיה, המשאירה מעט מקום לתקווה כואבת. במחזה הזה, בדקות של פסיכולוג, נוטש המחזה את המיתוס ומגיע אל המקום ה"ריאליסטי":

ללללה (מושכת בכתפיה. פתאום פורצת בככי) אָהב אותי!
למקה (מדוכדך) את רואה שאני לא מפסיק לאהוב אותך. אפילו אם
ארצה לחדול - לא אוכל. (מפויס, מנסה להתברח) נו, לְלַלְלָה, אולי
תעשי את הבלתי צפוי ותאהבי אותי? אָה? קסם קטן, במיוחד לשופט
למקה? אָה? עשי, עשי את הבלתי צפוי, הפתיעי!... לא?...
ללללה ניפרד עכשיו. (עמ' 71)

שי-מתנה-למקה

הפרידה הזאת מסירה את המסיכה האחרונה:

למקה ותגידי לי עוד משהו, אהובתי. מה האמת בשמועה שלְלַלְלָה וינצ'ה
הוא רק שמך האמנותי, ובמקור שמך הוא אחר, מוסיקה פוֹדְגוֹרְנִיק.
ללללה השמועה נכונה. (שם)

מה שהיה פארודיה על שם אמנותי הופך למשהו הרבה יותר מגוון, שם אמיתי, אשכנזי, לא עברי, מכוער, מכאן. ולמקה מקבל גם את האמת הזאת כמעריץ:

לא חשוב. החשוב הוא השם האמנותי. וגם מוסיקה פוֹדְגוֹרְנִיק טוב. הכל טוב. ושלא
היו לך גם רגשי נחיתות בגלל הריביירה שלנו. גם משלנו טוב. מה יש, הרי זה

שלנו, ולא צריך בַּרְבֵּסְפֶּסְקוֹאָה וּטְרָלָה וּשְׁטְרוֹנִין וכל היתר. מי צריך אותם. כמה נמאס לי לקנא בצרפתים. גם משלנו טוב, גם משלנו. (שם)

אין מקום אחר, שבו קד לוין לקהלו - מתוך אהוות המקומיים - כמו במחזה הזה. אנחנו צריכים לאהוב את השופט שלנו, אנחנו, החיים כמוהו בעמק הבכא, אנחנו, האנשים הפשוטים, העבדים, לא שטרונצים ולא ברבספסקואות ולא טטרלות, הם הרי לא באמת קיימים, הם בדיחות, ותחליפיהם הבלקנים או האפריקאים, אינם שווים יותר כמובן. אנחנו נאלצים לחיות כאן. לכן למקה מגיש את עצמו כמתנה לאהובתו ולקהל. הוא לא שווה כלום, הוא פחות מכל הגברים שבאו מבחוץ, אבל הוא מבקש להתקבל כחפץ (כמעט כמו לידנטל, ב"יעקבי ולידנטל", בלי הממד האכזרי שהיה לסצינה ההיא).

ללללה השופט לְמָקָה, אתה המתנה הכי גדולה שהיתה לי אי פעם.
למקה לו רק היית לוקחת.

ללללה אין לך מושג... אין לך מושג... (דמעות נוצצות בעיניה) איזה איש אתה... איזה איש יקר ונפלא אתה... האהבה שלך נתנה לי משהו שאיש לא נתן לי מעולם... ולעולם כבר לא יהיה לי... (מנשקת אותו על פיו, על מצחו, על עיניו) איזה איש אתה... איזה איש נפלא ויקר אתה... (עמ' 71-72)

המחזה יכול היה להסתיים כאן. החלום התגשם. אחרי שנים, הוא זוכה בה. הסיום הזה מותיר את הקהל מאושר ואומלל כאחד, שהרי למקה קיבל מלללה את מה ששום אוהב על הבמה הלוינית לא קיבל ממושא תשוקתו אף פעם, לא רק נשיקות, אלא גם אישור לכך שאהבתו היתה מתת של חסד:

למקה לו רק היית...

ללללה אה, אלמלא היבלת, היבלת! הייתי יכולה להגיע לנמוכים, לְאוֹקְטָבוֹת שהעולם לא שיער. כל החיים היו משתנים, אמריקה היתה משתטחת. חבל. טובי הפְּדִיקוֹרִיסְטִים התגייסו. אי-אפשר לעזור! גדולי האמרגנים אמרו: אם לא היבלת - אוהו!...
למקה נזכור את זה בימים שיבואו: אלמלא כך ולא אחרת - היה לנו "אוהו!" גדול! (עמ' 72)

וכך מסתיים המחזה: "ללללה יוצאת. למקה עומד ומנופף בידו לשלום". היא לא אוהבת אותו. זהו. אילו נשארה איתו, היו חייהם דומים לחייהם של הזוג המקביל, המנוגד, של פשוניאק ורעייתו הוותיקה ככה-ככה (אף היא יכלה לפתח קריירה אמנותית בצרפת). הסיום הזה אינו חומק ממנת הסנטימנטליות שלוין התחבט בה תמיד. אני מניח כי הסיבה שהמחזה נגנז למשך שנים היתה שלוין חשב כי המחזה אינו טוב. אם זה נכון, הרי הסיום הזה הוא שהטריד אותו. הסיגור אינו

מותיר אפילו קריצה אחת מחוצה לו. החיים בעמק הבכא, כאן, מחוץ לתרבות, מחוץ ליופי, הם ההשלמה היחידה שלנו עם הבמה. בתוך הבניין התרבותי, אל מול הקהל, העושה דרך ארוכה כל-כך כדי למצוא את האוזן הנכונה ולהקשיב לדמויות הלוניניות, בתדר הנכון, זה המשרד אל ה'עממי' שבתוכו. מן המקום הזה אני מבקש לרונ ב"הבכיינים", פסגת יצירתו של לוין.

הקשר נגד הארון

דברים שכתב מנחם פרי, לכאורה בשבחו של לוין, ולפיהם כל דמויותיו של לוין רוצות רק דבר אחד, "להיות יותר בַּיְחָס" למישהו אחר, לא זו בלבד שאין הם נכונים (מין פרק נוסף מאת מ. פרי בשלשלת המתארכת של 'גם הסיפור הזה הוא הרי על אודותי'), חמור מזה, הם מהווים שכפול טיפוסי של האידיאולוגיה השלטת, על "טבע האדם".³ דמויותיו של לוין אינן רוצות להיות יותר ביחס למישהו, או משהו אחר, ונכון יותר לומר - אם כבר מבקשים איזו הכללה גמישה יפה לכל דמויותיו - כי הן מוכנות למצוא לעצמן, אחרי שנכפה עליהן קנה המידה המשווה, החיצוני, ה"אבהי", אפילו זה שבנוסח הפרופסור המכתיב לסטודנטים את מחקריו - מקום ביחד עם זולתם, בחיק אותה אשה. משלב מאוד מוקדם של הקומדיה הלונינית, הקרב האדיפאלי פינה את מקומו לטובת מבנה, שבו יש אחוות נדכאים, מנודים, אבודים, בין גברים (אפילו נשים יכולות להצטרף אליו). בדיוק זה המקום ש"הבכיינים", מחזהו האחרון של לוין, אותו קיווה עוד לכיים, מציב את הגיבור הקומי שלו, מול קנה המידה המשווה, מול התרבות, מול התיאטרון הקלאסי שאין מנוס ממנו, שיח הארון.

הקשר נגד השיח של הארון תובע מחיר כלשהו מן הקושרים, ובמונחים פרוידיאניים: הקשר הזה תובע להניח לאגו ולזכור כי אין הוא בעל הבית היחיד בתחום של הסובייקטיביות, של היחסים בין המודע ללא-מודע. האם יש קושי מיוחד בעניין זה דווקא בחוויית התיאטרון? הבה נאמר כי עצם ההליכה לתיאטרון, תיאטרון רפרטוארי, על בימתו מוצגת הקומדיה של לוין, ההליכה

3 ככלל, הנטייה של פרי לרדד הכל לכדי מה שהוא קרא לו "מבנה-עומק", לבד מהיותה עדות לרפיסות אינטלקטואלית, היא כוחנית ומזיקה, אפילו על פי אמות המידה האקדמיות ה"רציניות", כלומר הפקת מאמר והוראתו במשך עשרות שנים כ"ידע". במקום אחר כתב הפרופסור כך: "ספרים כותבים מה שהם רוצים וצריכים... ל'בעיר ההרגה', 'הקיץ גווע' ו'לפני ארון הספרים' מבנה-עומק אחד והם פרי הדרך הקבועה של ביאליק לארגן מציאות ולקלוט אותה - הרברים ידועים לכל מי שקרא את מחקריו..." (סימן קריאה 16-17, עמ' 9; הדמיון לטקסטים הלוניניים אינו מקרי; לוין לא למד אצל פרי, אבל תפס, בעזרת נישטה, כמוכן, את טיבו הקומי של ה"מלומד" כמכתיב אמיתות).

הזאת היא חלק מן התרבות, כלומר אותו חלק של הסדר המזמין אותנו להשתייך אליו תמורת תשלום וקבלת הדין, כלומר ציות לכללים.

התרבות⁴ כמו שהמוסד הזה הוצע ליהודים בישראל – וזהו היעד של הדיון הזה – התקשתה לאפיין את מידת הקשר בינה, כמוסד מערבי, ובין האוכלוסיה היהודית בישראל, שהצטרכה לצמוח (להיתרבות) לתוכו, מתוך קבלת הציווי של "התרבות המערבית – תרבותנו". הדיונים על "האידיאולוגיה השלטת" בלימודי תרבות מתרכזים תמיד בממד הציוני שלה, אם כבר עורכים אותם, והם מחמיצים את העובדה שהתרבות (כלומר התרבות המערבית) שירתה את מדינת ישראל ביצירת המדומיין של הלאום הישראלי. די לזכור את האופן החגיגי שבו הכריזו יומני הקולנוע של "כרמל" ו"גבע" על פתיחתם של תיאטראות ואולמות כחלק מההישגים של המדינה בשנותיה הראשונות. אין זו רק ה"אופטימיות הציונית" של היומנים ההם, אלא חלק מההגדרה של הישראליים, הגדרה שנבנתה בשבילם. בניית התיאטראות הגדולים, ובנייתם מחדש בשנות הששים (הקאמרי, הבימה, תיאטרון חיפה) הקבילו לפתיחה החגיגית של היכל התרבות כמשכנה של התזמורת הפילהרמונית, ושל מוזיאון הלנה רובינשטיין (ואחר כך מוזיאון תל אביב בשדרות שאול המלך ומוזיאונים אחרים ברחבי הארץ), ובמסגרת הרפרודוקציה של התיירות נבנו מרכזים גדולים עוד יותר – תחילה תיאטרון ירושלים, אחר כך "מרכז גולדה", ועכשיו שיפוצו של תיאטרון הבימה. אולמות רבים ברחבי הארץ נקראים "היכל התרבות", ווריאציות אחרות על העניין הזה של "היכל" (יהודי מאוד) ו"תרבות" (מערבית מאוד).

אין מקום מובהק יותר שבו מתקיימת ההצעה, 'אני בא אליכם בשם התרבות' כמו בתחומי האוניברסיטה, ביחסים בין המרצים, נציגי התרבות המערבית, לבין הסטודנטים, ההופכים באמצעות הלימודים לבעלי תואר ויותר מזה – לסובייקטים של ה"השכלה". אבל התיאטרון הוא בהחלט כמה נאה למדי למפגש הזה של "אנחנו נביא לכם את המיטב ואתם תהיו אנשים תרבותיים, גאים". נכון, אין לאינטרפלציה הזאת (זה המינוח שהעניק לוואי אלתוסר להליך שבו הופך אדם לנתין של אידיאולוגיה) ותק בתרבות הצעירה מאוד של ישראל, כלומר בהשתלה שלה בישראל. אין כאן מה שהיה לאנגלים במשך מאתיים השנים האחרונות כחלק מהמשמעות של התיירות - cultivation - תהליך שכתוכו הפך האנגלי

4 כדי לקצר: לפני שהתרבות נוצרה, בסוף המאה השמונה-עשרה, או ראשית המאה התשע-עשרה, לא הייתה תרבות. לפני שהלאום נוצר, לא היה לאום. התרבות, לצד הלאומיות, בנו את עצמם, כמובן, רטרואקטיבית ובתוך התרבות נכלל חלק גדול מהאלמנטים המוכרים לנו היום כ'תרבות המערב'.

לנתין, היודע לא רק להישלט, אלא גם לשלוט, בעצמו ובאחרים, מבית ומחוץ. לכן, אולי, היטיב לוין לתפוס דווקא בתיאטרון את הפטיש של ה"מערב".

"הבכיינים" ומחשבת הפרוכיניציה

אירופה ותרבות המערב עשו שימוש רב ב"מכנה המשותף שלהם", יוון הקלאסית. "אנטיגונה" ליוותה את מחזאייה הגדולים בזמן הכיבוש הנאצי, למשל הגרסה של ז'אן אנואי, ששלושה קטעים ממנה מובאים כאן, או מיד אחרי נפילת הנאציזם, כמו למשל ברטולט ברכט. לא צריך לחשוב על הפקת "אנטיגונה" בתיאטרון הקאמרי כדי להסיק ממנה משהו על עליבותו של התיאטרון הישראלי. אם נניח לעיבוד המביך שעשה יהושע סובול אי אז בשנות השבעים לטרילוגיה של אייסיכלוס, בלי שום יכולת לתת לעצמו דין וחשבון אפילו על המרחק בין הטרגדיה למחזאות בת ימינו (דין וחשבון הניכר בכל עוצמתו אצל אנואי, גם בקטעים המובאים בחוברת זו), כי אז נראה שלוין היה הראשון ובעצם היחיד שביקש לשאול את השאלות על יוון מול הבמה הישראלית.

אילו ניתן לי להיות מבקר תיאטרון, נניח, הייתי כותב כך על "הבכיינים" כמו שהוצגה בתיאטרון הקאמרי: הקושי הגדול בהצגת "הבכיינים" - מעבר לעובדה הנכונה, רק באופן חלקי, כאילו "רק חנוך לוין היה יכול לביים את המחזה" - נקשר לעובדה שקטעי הטרגדיה הקצרים במחזה הזה (אגממון השב משדה הקרב ונרצח בידי אשתו), לא הוצגו בהפקת הקאמרי כחלק מהתרבות, משיח הארון, כמו שלוין ביקש לשחזר, או לכתוב, או לביים. הבנתו כי הטרגדיה היוונית היא אמו הורתו של התיאטרון, אסור היה לה להיטמע בעמדה האנטי-תרבותנית של לוין, כאשר ניצב כמודרניסט, לצד החולים במיטה הצפופה בבית החולים של כלכותא:

סניטר צוות הרופאים והאחיות בכלכותא

רוצה להנעים את זמנכם בטרגדיה:

"ייסורי אנגמנון ומותר".

היא מבוססת על מחזה יווני ישן.

גוסס ותיק למה יווני?

גוסס חדש למה ישן? ("החייל הרזה ואחרים", עמ' 159)

אלו שתי השאלות המוטחות מצד העני, החולה, הגוסס, באסיה, לעבר התרבות, כלומר אירופה. לנציג הארון, הסניטר, בעצמו עבד, יש תשובות:

סניטר קורים בו דברים נוראים

שיזכירו לכם את מצבכם.
גוסס חדש למה?
סניטר ראו, הוזהרתם - יש דם!
גוסס חדש למה דם? אין לכם קומדיה?
 מערכון מצחיק? פזמון?...
זקן תשׁוש [על סף ההתעוררות]
 ...רקדנית עם תחת בחוץ?...
סניטר לא אני בחרתי, אני רק הסניטר,
 בחרו ב"ייסורי אגממנון ומותר",
 עכשיו זה מה שיש לנו,
 וככה פה המצב, בכלכותא.
גוסס חדש אוי גוט אין הימל,
 אלוויריה אונד גונטר,
 שטרודל אונד קונן!
 אוי, אוי!...
סניטר מה זה?

גוסס חדש גרמנית. גם כן טרגדיה. ("החייל הרזה ואחרים", עמ' 159-160)

אין אף קונפליקט במחזה הזה, שאינו נפתר באמצעות בדיחה, או היגר קומי - על המשמעויות של הטרגדיה, כלומר הטרגדיה היוונית. אבל הטרגדיה עצמה, הנשענת על "אגממנון", מקבלת, כמובן, עם כל היותה חלק מ"התרבות", את העיבוד הליניני. אכזריותה של קליטמנסטרה אינה המצאה של לויין. נחרצותה להוציא לפועל את זממה קשורה למהירות שחזיונות הזוועה של לויין מצטיינים בהם: אין התחבטויות, יש רצון ויש הגשמה, והכל בחטף, באכזריות, בלוויית טקסט מצמית. ומכל מקום, בשיאן של הסצינות הרציניות ב"הבכיינים", אלה שבקאמרי התקשו כל-כך להציבן-לעצמן, ונדמה היה כאילו חשבו שלויין כתב פארודיה על מחזות יוניים, בשיאן של הסצינות הללו ברור עד כמה לויין אהב את התיאטרון, את התרבות, גם אם אינו מוכן להתייצב על צידה, בכל פעם שהיא מבקשת לייסר את נתיניה "בתוך ההצגה" (כלומר בנרטיב של המחזה), או מחוצה לה (אל מול החולים, בבית החולים של כלכותא), ולבטח אל מול הקהל שלו. גם בסצינות הללו ב"הבכיינים", אין לויין נוטש לרגע את ההבחנה בין אדונים לעבדים, ולרגע אינו שוכח באיזה צד הוא עצמו נמצא.

העם א אגממנון! [אגממנון עוצר] הרבה גססו?
אגממנון הרבה גססו ומתו.
 כולם עוד לעיני,
 המראות עוד טריים.
העם א קברתם אותם כראוי?
אגממנון קברנו את כולם, כולם,

שוככים בכבוד הראוי להם.
הם מתו במלחמה כגברים.
העם א אבל הם העדיפו לחיות.
הם העדיפו את אור השמש.
זכור אותם, אגממנון,
זכרי אותם, קליטמנסטרה,
הם מתו בשבילכם.
קליטמנסטרה אנשים מתו וימותו.
העם א את זה תאמרי גם בהגיע תורך?
קליטמנסטרה כשיגיע תורי - אדע.
העם א [זועק] הנה אומרים לך מה קורה!
מתפתלים! את הכאב אין לתאר!
אחר-כך כל העולם ככה, איננו!
העולם שאהבו להיות בו!
קליטמנסטרה אל תספרו לי,
תורי עוד לא הגיע.
כשיגיע תורי - אדע.
העם א ואשה לא חיבקה אותם!
נאנקו ופרפרו ומתו לבד.
אגממנון מעל לכל - אני מאוד עייף.
(“החיייל הרזה ואחרים”, עמ' 166-167)

ההכחשה מתה, תחי ההכחשה החדשה

הנה קצה חוט ל"תעלומה", זו שהאקדמאים הכותבים על חזיונות הזוועה של לויין, מאז "ההוצאה להורג", אינם מצליחים להסבירה: מה הקשר בין הקומדיה הלוינית לחזיונות הזוועה שלו - המחזות המיתיים. אני חושב שהתשובה אינה פשוטה, במישור של התשובות הלא-פרשניות. אם קוראים את הקומדיה הלוינית כנתונה בתוך המבנה הפרה-אדיפאלי, ודאי שאפשר להסביר את הקשר בינה לבין אכזריות "האם הגדולה" בחזיונות הזוועה, או במרביתם. ואף על פי כן, אני מעדיף במאמר הזה תשובה פחות פרשנית, כלומר להצביע לעבר הפרולבמטיקה שלויין היה ער לה, ולו רק בהיותו בן חורג בנוף של הספרות העברית, בעיקר זו שקדמה לו - נער יתום, עני ודתי, שעזר לאמו להתפרנס, למד בתיכון ערב, ולא סיים "בית חינוך לילדי עובדים", שעולמם היה מין מודעות להיותם הגשמת חזון האדם החדש. כאן אני מבקש לפרק את המקום בו כתב לויין, התיאטרון שלו, כמקום שאינו יכול להתייצב כלל ולהכריע על "הגדרה של מהות".
במאמר מוקדם עמד אחד העם על אבסורד שקיבלו על עצמם היהודים למן ההשכלה. במאמרו "האדם באוהל" (מ' 1891) כתב על הספרות העברית:

בראשונה, בימי ההשכלה, היתה כל מגמתה [של הספרות העברית] לתת לחיי עמנו החיצוניים צורה אירופית, ולמצב הרוח הפנימי לא שמה לב. 'היה אדם בצאתך ויהודי באהלך' - זו היא כל התורה כולה של ספרותנו אז. 'אדם בצאתך' - אך האדם בצאתו לא יוכל עוד להישאר אדם מופשט בלבד ומוכרח להתלבש באיזו צורה, ואם איננו יהודי, הרי הוא רוסי, פולני, אשכנזי וכו'. את הסוד הזה ידעו סופרינו, אבל השכילו להכחידו תחת לשונם, וכדי למשוך לב העם אחרי יצירות הנכריות אשר אהבו, הסתירו אותן תחת צורת 'אדם'...

לכאורה, מעבר לאבחנה החדה הזאת, ניצב הפתרון הציוני, כמשהו בלתי נמנע. "האדם בצאתו" יהיה, מיום שבנינו "תרבות עברית", התשובה לאי האפשרות, שמציין אחד העם, להיות "אדם מופשט". ולכן, אומר הציוני, יש לנו עכשיו "אדם מופשט" חדש, ישראלי. אלא שהאדם המופשט הזה לא נרגע, לא מצא את מקומו, לא הצליח לקבל הגדרות שאינן דתיות, וגם הגדרותיו הדתיות לקו בחסר גדול, כלומר בהעדר התאמה בין דת בלא מדינה למדינה בלא דת. ובקצרה, השאלה הזאת, מהו האדם של הספרות העברית, לא נפתרה עם הגשמת הציונות. ההבדל הגדול, לעומת זאת, בין הספרות העברית כמו שנכתבה ב"השכלה", לספרות העברית שנכתבה בארץ, בעברית, ובעיקר בידי "דור המדינה" ואילך, מתמצה בהמרת ההכחשה של "האדם המופשט", כלומר שייכותו, בהכחשת המקום, כלומר באי-מעורבותו. לויזן, לכל אורך הקריירה שלו, עסק בהכחשה הזאת, כיאה לקומדיות - על דרך השלילה. בין אתונה לכלכותא, לא ריביירה אפילו לא קפריסין, לכן צריך במה והצגה, כי אין מקום אחר לתיאטרון.

ברטולט ברכט

אנטיגונה, שני קטעים

האודה על האדם

נוֹרָאוֹת יֵשׁ הַרְבֵּה. אַךְ אֵין
 נוֹרָא מִן הָאָדָם.
 כִּי הוּא, בְּלִילָה
 בָּיִם, בְּנֹשׁוֹב אֶל מוֹל הַחֹרֶף
 רוֹחֵ-דְרוֹם, מִפְּלִיג
 בְּבָתִּים מְכַנְפִּים שׁוֹרְקִים.
 וְאֵת הָאָדָמָה הַנְּעֵלָה, הַשְּׂמִימִית,
 שְׂאִינָה נִשְׁחַתֶּת, שְׂאִינָה נִלְאִית,
 הוּא מִיַּגֵּעַ בְּמַחְרָשָׁה עֶקֶשֶׁת
 שְׁנָה שְׁנָה,
 דוֹפֵק הַלֹּךְ וְשׁוֹב אֶת הַסּוֹסִים.
 עוֹף-כָּנָף קְלִיל-גּוֹ
 הוּא שׁוֹכֵה בְּרֶשֶׁת,
 וְאֵת מְשַׁפַּחַת חֵיוֹת הַבַּר,
 וְאֵת יִצּוּרֵי פּוֹנְטוֹס הַנּוֹזְנִים מְמַלַּח
 בְּחִבְלִים קְלוּעִים בְּעֶרְמָה הוּא צָד,
 הָאָדָם רַב הַיָּדַע.
 בְּתַחֲבוּלוֹת הוּא לוֹכֵד אֶת חֵית הַטָּרֶף
 הַלָּנָה בְּהָרִים וּמְשׁוֹטְטֶת.
 עַל צְוָאר הַסּוֹס גַּם הָרַעְמָה
 הוּא שָׂם עָלוֹ, וְעַל הַשּׁוֹר, הַמְּשַׁלַּח
 נְטוּל-רֶסֶן עַל-פְּנֵי הַהָרִים.

וְדָבוּר וּמַעוֹף אֲוִירֵי
 שֶׁל מַחֲשָׁבָה וְתַקְנוֹת-מְדִינָה
 לְמַד, וּמִפְּנֵי אֲוִיר לַח
 נוֹשֵׁב-רַע וּמִפְּנֵי גֶשֶׁם נִתְּךָ
 מְצָא מְנוּס. לְמוֹד-כָּל
 לֹא-לְמוֹד. סוֹפוֹ אֵין.
 רַב עֲצָה בְּכֹל
 לְעוֹלָם לֹא אוֹבֵד-עֲצוֹת.
 כָּל זֶה נִתֵּן לוֹ לְאֵין גְּבוּל, אֲךָ
 מְדָה נִמְדָּדָה לוֹ.
 הוּא שְׂאֵין לוֹ אוֹיֵב, נִהְפֵּךְ לְאוֹיֵב
 לוֹ עֲצָמוֹ. כְּצִנְאָר הַשּׁוֹר
 הוּא מְכוּפֵף אֶת צִנְאָר אָחִיו, אֲךָ זֶה
 עוֹקֵר לוֹ אֶת מַעְיוֹ. כְּשֶׁהוּא יוֹצֵא וּבָא,
 עַל רֹאשׁ אָחִיו הוּא דוֹרֵךְ. לְבָדוֹ לְמִלָּא אֶת בְּטָנוֹ
 לֹא יוֹכֵל, אֲךָ חוֹמָה
 הוּא בּוֹנֵה סְבִיב לְקַנְיָנוֹ, וְאֶת הַחוֹמָה
 יֵשׁ לְהַפִּיל! אֶת הַגֵּג
 לְפִתַּח לְגֶשֶׁם! הַאֲנוּשֵׁי לְמָאוּם
 בְּעֵינָיו נִחְשָׁב. וְכֵן, נוֹרָא לְעֲצָמוֹ
 נִהְיָה.

מגרמנית שמעון זנדבנק

העימות בין אנטיגונה לקראון

קראון האם את אומרת, או מכחישה, שְׁאַתְּ עשית זאת?
 אנטיגונה אני אומרת שעשיתי, לא מכחישה.
 קראון אם כך אמרי לי רק, ולא באריכות, קְצָרִי
 האם ידוע לך מה הוכרז
 ברחבי העיר דווקא ביחס לאותו המת?
 אנטיגונה ידעתי. איך זה לא? היה ברור לגמרי.
 קראון ואת העזת כך לעבור על חוק שלי?
 אנטיגונה משום שהוא שלך, של בן תמותה
 לכן יכול גם בן תמותה לעבור עליו ואני
 בת תמותה, רק קצת יותר ממך. ואם אמנם אמות
 בטרם עת, כפי שאני משערת, יהא זה,
 כך אני אומרת, אפילו בבחינת הישג. מי שכמותי
 חיי תלאות חי, האינן זוכה הוא לאיזה
 יתרון קטן במוות? יתר על כן, אילו נטשתי
 לא קבור את המת האחר, בן-אמי
 היה זה מעציב אותי. אבל מוות - לא,
 לא מעציב אותי בכלל. בעיניך טמטום הוא
 פחד מפני שוכני מרום, אשר ממעל את הקרוע
 לגזרים אינם רוצים לראות לא קבור
 וכך - ממך הרי איני פוחדת - יכול המטומטם
 לשפוט אותי.
 הזקנים עקבות חספוס האב מתחספסים בבת;
 אף פעם לא למדה לחמוק מצו גורל אכזר.
 קראון ובכן אפילו הברזל הכי חזק
 נשבר ונעלם בעקשנות, נמס
 בְּכֹר. כזאת תוכלו לראות יום-יום
 אך היא מוצאת סיפוק בעכירת
 חוקים כתובים. זו חוצפתה השנייה:
 כיוון שעשתה, להשתחז ולצחוק, על שעשתה זאת.
 כמה אני שונא את הנתפס בקלקלתו
 ואת הקלקלה הופך אז למעשה של חן.

וזו המעליבה אותי, למרות קרבת הדם
 אני רוצה, בגלל קרבת הדם, לא לקלל מיד
 לכן אני שואל אותך: כיוון שעשית זאת בסתר
 ועכשיו הכל גלוי, האם תאמרי
 וכך תיפטרי מעונש כבוד, כי צר לך? [אנטיגונה שותקת]
 הזקנים אמרי אפוא מדוע את כל-כך עיקשת?
 אנטיגונה הבא דוגמה.
 קראון לא אכפת לך כלל שאת אצלי ביד?
 אנטיגונה מה עוד תוכל לעולל לי, להרוג אותי?
 קראון יותר מזה - אמנם לא כלום, אך אם את זה אני יכול, יש לי הכל.
 אנטיגונה למה אתה ממתין? הרי מלה אחת ממילותיך
 לא מענגת, ואף אחת מהן לא תענג
 אותי, וגם אני עצמי לא נעימה לך
 אף כי לאחרים הנעמתי כמה שעשיתי.
 קראון את מאמינה שהאחרים רואים את הדבר כדרך שאת רואה אותו?
 אנטיגונה גם הם רואים, גם הם סובלים.
 קראון אינך מתביישת לפרש את מי שכלל לא נשאלו לדעתם?
 אנטיגונה והרי גם הם חולקים כבוד לעצמם-ובשרם.
 קראון גם זה אשר נפל למען הארץ הוא עצמם-ובשרם.
 אנטיגונה עצמם-ובשרם, בן-למולידיו.
 קראון וזה שהשתמט, את ערכו את משווה לערך האחר?
 אנטיגונה אף שלא היה משרת שלך, אחי הוא, לעד.
 קראון מובן, אם בשבילך כופר שווה לזולתו.
 אנטיגונה למות למען הארץ ולמות למענך - אלה שני דברים שונים.
 קראון אז אין מלחמה?
 אנטיגונה ודאי. מלחמתך.
 קראון לא מלחמה למען הארץ?
 אנטיגונה למען ארץ זרה. לא די היה לך
 לשלוט באחים בעירם-שלהם
 תבי האהובה, כאשר
 חיינו בה, תחת עצים, בלי פחד; היית
 מוכרח לגרור אותם עד ארגוס, לשלוט
 בהם גם שם. את האחד הפכת לקצב

של ארגוס השלווה, ואת המבוהלים
אתה מפקיר עכשיו, חתוכים לארבע, שיבהילו את עצמם.
קראון [למקהלה] אני מייעץ לכם: לא יגיד דבר, על דבר
לא יגיב, מי שעיניים לו בראש.
אנטיגוניה אבל אני קוראת לכם: בצרתי עזרו לי
וכך לעצמכם גם תעזרו. זה המשתוקק לכוח
שותה ממים מלוחים, אינו יכול לחדול, אנוס
הוא שוב ושוב לשותות מהם. אתמול היה זה האח, היום זו אני.
קראון ואני מחכה
למי שיקפוץ.
אנטיגוניה [הזקנים שותקים] וכך אתם סובלים זאת, סותמים מולו את הלוע.
לא יישכח לכם!
קראון היא רושמת זאת בפנקס.
כדי שנחיה מסוכסכים תחת קורת הגג של תבי.
אנטיגוניה אתה, הצורח אחרות, חי ממדון.
קראון כך, תחילה אני חי ממדון ואחרי־כן בשדה ארגוס!
אנטיגוניה ודאי. ככה זה. מי שזקוק לאלימות נגד זולתו, זקוק
לאלימות נגד אנשיו־שלו.
קראון נראה לי, שאותי היתה החביבה זורקת לעיטים
ולא יזיז לה, לו נפלה לה תבי המסוכסכת
כמאכל לשלטון זרים?
אנטיגוניה אתם, השליטים, מאיימים תמיד כי העיר תיפול
אם נסתכסך, ותהיה מאכל לאחרים וזרים.
אנחנו מרכינים לפניכם את צווארינו וגוררים אליכם קרבנות
וכך, מותשת, מוגשת העיר מאכל לזרים.
קראון את אומרת שהייתי משליך את העיר מאכל לזרים?
אנטיגוניה בהרכינה את ראשה לפניך, משליכה העיר את עצמה
כי האדם, כאשר הוא מרכין את הראש, אינו רואה את הבאות.
רק אדמה הוא רואה, והאדמה, אללי, תקבל אותו.
קראון השמיצי את האדמה, מקוללת, השמיצי את המולדת!
אנטיגוניה לא נכון. אדמה היא סבל. מולדת איננה רק
אדמה, לא רק בית, לא מקום שמישהו מגיר את זיעתו
לא בית הוא זה הצופה חסר ישע באש

אין מכנים מולדת מקום שמרכינים בו ראש.
 קראון לא מכנים ולא מגינים?
 אותך המולדת כבר לא מכנה שלה
 את מנודה כמו שמכנים טינופת מזוהמת
 אנטיגונה מיהם המנדים אותי? הם פחתו
 מאז אתה שולט בעיר, ועוד יפחתו.
 מדוע באת לכרך? יצאת עם רבים.
 קראון איך את מרשה לעצמך?
 אנטיגונה היכן הצעירים, הגברים? הם כבר לא יבואו?
 קראון איך היא משקרת! כולם יודעים שהם בשדה הקרב
 לטהרו בשבילי מאחרוני הגרזינים שנשארו שם.
 אנטיגונה ולבצע בשבילך את הפשעים האחרונים
 להיות אימה, עד אם אבותיהם
 לא יזהו אותם עוד כאשר, לבסוף
 כמו חיות פרא, ייטבחו.
 קראון היא מחללת את המתים!
 אנטיגונה איש טיפש, אין בי שום צורך
 להתעקש על צדקתי.
 הזקנים היא אומללה. שכח לה את דבריה.
 קראון מתי הסתרת אי פעם את הנופלים על מזבח הניצחון?
 הזקנים אבל את, פרועה, אל תשכחי, בגלל
 הצער, את ניצחונה הנפלא של תבי בקרב.
 קראון היא הרי לא רוצה
 שעם תבי יישב בבתי ארגוס. עדיף
 לה לראות את תבי מובסת.
 אנטיגונה מוטב לשבת בין חורבות עירנו
 וגם יותר בטוח מלשבת יחד איתך
 בבתי האויב.
 קראון עכשיו היא אמרה זאת. ואתם שמעתם.
 כל חוק היא הפרה, מופקרת, כמו אורח,
 שלא נשאר ולא רוצים שיחזור,
 חצוף, אורז הוא את תיקו, גונב גדרות.
 אנטיגונה אני רק את שלי לקחתי, ובכל זאת היה עלי

לגנוב אותו.

קראון תמיד רק את האף שלפנייך את רואה, אבל את

סדר המדינה, האלוהי, אינך רואה.

אנטיגוניה הוא יכול להיות אלוהי

אבל אני העדפתי שיהיה אנושי, קראון בן מנויקס.

קראון לכי לך! היית לנו אויבת וכזאת תישארי למטה

שכוחה כמו זה שנקרע לגזרים; אותו מנדים גם למטה.

אנטיגוניה מי יודע, הרי יכול להיות למטה גם מנהג אחר.

קראון שום אויב לא יהיה, גם במותו, ידיד.

אנטיגוניה לא לשנאה, לאהבה, אני חיה.

קראון אז רדי למטה, אם את רוצה לאהוב

ושם תאהבי. שכמותך לא חיים אצלי

כאן למעלה לאורך זמן.

מגרמנית יצחק לאור

ולטר בנימין

אדיפוס או המיתוס התבוני

על הניסוי הבימתי "המלט בפּראַק" שמענו זמן קצר אחרי המלחמה. אז התפלמסו הרבה על הניסוי הזה; כאן אולי יספיק להציג את הטענה הפרדוקסאלית לפיה המחזה מודרני מכדי לחדשו. היו ללא ספק תקופות שבהן אפשר היה לבצע משימה דומה, בלי לחתור באמצעותה לתכליות מודעות. ידוע שבמיסטריות של ימי הביניים¹, בדומה לציורים מאותה עת, מופיעות הדמויות בלבוש התקופה. אולם היום אין ספק כי כדי שדבר מעין זה ייחשב ליותר מבריחה סנוכית, עליו להיות פועל יוצא של שיקול אמנותי מדוקדק. למעשה, בשנים האחרונות אפשר לראות כיצד אמנים חשובים - או לפחות חושבים - מבצעים "מודרניזציות" מעין אלה בספרות, במוסיקה ובציור. המגמה שיוצגה בציוריו של פיקסו בסביבות 1927, אצל סטראווינסקי ב"אדיפוס המלך", ואצל קוקטו ב"אורפיאוס" - כונתה בשם "ניאו-קלאסיציזם". אלא שהשם הזה אינו מוצב כאן במטרה לצרף את ז'יד למגמה זו (והוא היה מערער על כך, בצדק), אלא כדי לציין שכמה אמנים שונים מאוד, כולם-כאחד בחרו לפשוט את הבגדים המסורתיים מהדמויות היווניות, או אם נרצה להסוותם באמצעות תלבושת בת זמננו. כך הם קודם כל הבטיחו לעצמם, לצורך ניסוייהם, את יתרון השגתם של הנושאים המוכרים ואף-על-פי-כן מרוחקים מתחום החומרים האקטואליים, כיוון שבכל המקרים הללו מדובר בניסויים ממין קונסטרוקטיביסטי מובהק, ובמידה מסוימת ביצירות-סדנה. שנית, למחשבה הקונסטרוקטיביסטית אכן אין עיסוק חשוב יותר מאשר התחרות בקאנון היצירות היווניות אשר במשך מאות שנים נחשבו ליצירות אורגניות. ושלישית, היתה פה גם כוונה נסתרת או גלויה להעמיד בניסיון אמיתי, של פילוסופיית ההיסטוריה, את נצחיותה של היוונוּת -

1 המחזה המסתורין, או המיסטריה, היה אחד מסוגי הדרמות האופייניות לאירופה של ימי הביניים, לצד מחזות המוסר ומחזות הנסים. סוגה זו התבססה בדרך כלל על סיפורי המקרא, כמו 'הבריאה', 'רצח קין' ועוד. הערת המתרגמת

כלומר את האקטואליות שלה המוכיחה עצמה כל פעם מחדש. ואולם, השיקול השלישי נקשר ללב יצירתו האחרונה של אנדרה ז'יד. על-כל-פנים, עוד מעט יתגלה לצופה טיב עולמו של אדיפוס, דרך הנאום על יום הראשון, על הדחקה, על לותרנינגים, דקאדנס וכוהנות-וסטה. הסופר מקשה על קוראיו להיצמד לפרטי המקום והמצב; הוא גוזל מהם אפילו את האשליה, כאשר כבר במלים הראשונות הוא קורא לבמה בשמה. בקיצור, מי שרוצה ללכת בעקבותיו נאלץ להניח לעצמו "להיסחף", לקחת את עומק הזרמים וראשי הגלים של ים הסאגות, הסוער כבר אלפיים שנה, להניח לעצמו להינשא על גבם וליפול. רק כך יתחיל להרגיש מה יכולה היוונות זו להיות בשבילו, ומה הוא בשבילה. ובכן, מה? את התשובה אפשר למצוא אצל אדיפוס עצמו, ומכל התמורות העמוקות והמשעשעות שהסאגה הזו מקבלת אצל ז'יד, תמורה זו היא המוזרה ביותר. "אבל אני תופס, אני לכדי תפסתי, שהסיסמה היחידה שבכוחה להגן על מישהו מפני מלעות הספינקס, היא המלה אדם. ברור שצריך מידה כלשהי של אומץ-לב כדי לבטא מלה זו, אבל אצלי היא היתה מוכנה עוד לפני ששמעתי את החידה, ובכך טמונה עוצמתי, שלא רציתי לשמוע שום תשובה אחרת, ולא משנה מה השאלה".

אדיפוס ידע מראש מכוחה של איזו מלה מוכרחה להישבר עוצמת הספינקס; בדומה גם ז'יד הכיר מראש את המלה המפחיתה את האימה שבטרגדיה הסופוקלית. יותר משתיים-עשרה שנים חלפו מאז הופיעו ה"מחשבות אודות המיתולוגיה היוונית" שלו, שם כתב: "איך יכלו אנשים להאמין בדבר כזה? קורא וולטיר. ובכל-זאת: ראשית, אל התבונה ואל התבונה בלבד כל מיתוס מתכוון, ושום מיתוס לא הובן אם לא קיבלה אותו לפני כן התבונה. הסאגה היוונית בבסיסה היא תבונית, ודווקא מן הטעם הזה מותר לומר, בלי להיחשב לנוצרי רע, שהיא קלה יותר להבנה מתורתו של פאולוס". כעת נבין נכוחה: בשום מקום אין הסופר טוען שהשכל הוא שטווה את הסאגה היוונית, וגם לא שבשכל בלבד טמונה המשמעות היוונית של המיתוס. יש חשיבות גדולה בהרבה למרחק מן המשמעות הישנה, אותו השיגה משמעות ימינו, ולאופן שבו הופך אותו מרחק מן הפירוש הישן לקירבה חדשה אל הסאגה עצמה, קירבה שמתוכה מציע המובן החדש את עצמו פעם אחר פעם, באופן שאינו מתמצה במוצא החדש. לכן דומה הסאגה של היוונים לכד של פילמון, אשר "שום צימאון לא מרוקנו כל עוד שותים בחברתו של יופיטר". גם יופיטר הוא הרגע הנכון, ועל-כן יכול היום הניאויקלסיציזם לגלות בסאגה את מה שטרם מצאו בה: קונסטרוקציה, לוגיקה, תבונה.

וכאן נעצור כדי לאפשר לטעון נגדנו: הרי את מקום ההסבר תפסה טענה

פרדוקסאלית מסחררת ממש. כאן, היכן שעמד ארמונו של אדיפוס, הבית שכמוהו לא היה, שטוף לילה וחלחלה, גילוי-עריות, רצח-אב, גזירת-גורל, אשמה, האם במקום הזה יתנוסס המקדש של אלת התבונה? כיצד זה ייתכן? מה השתנה באדיפוס במהלך עשרים-ושלוש המאות מאז העמידו סופוקלס לראשונה על במת היוונים, ועד היום שבו שב ז'יד והעלה אותו על בימת צרפת? מעט. מה מחולל את המועט? הרבה. אדיפוס זכה בשפה. כי אדיפוס הסופוקלי היה אילם, כמעט אילם. ככלב גישוש הצועד על עקבותיו שלו עצמו, המתעלל בעצמו וזועק, לא יכול היה למצוא בדיבוריו מקום למחשבה, לשיקול דעת. אמנם לא ידע שובעה, מלחזור ולהביע בכל פעם מחדש את המחריד:

הו חתונה, חתונה!
את שתלת אותי. ומשום ששתלת אותי,
הפצת אותו זרע,
והולדת אבות, אחים, ילדים,
קרובי-דם, ובתולות, נשים, אמהות,
וכל המשוקץ ביותר המתהווה בין האנשים!

אלא שדווקא הדיבור הזה הוא שגרם לפנימיותו להשתתק, בניסיון להידמות כליל ללילה:

אבל אילו היה למעין,
הומה באזני, מנעול, לא הייתי עומד בזה,
הייתי נועל את גופי המעונה,
עד אהיה עיוור וחירש.

וכיצד לא ייאלם, כיצד תתיר המחשבה את התסבוכת המערפלת לגמרי, את ההכרה של המביא לחורבנו: מעשה הפשע, דבר אפולו, או הקללה שהוא עצמו הטיל על רוצח לאיוס? מלבד זאת אין האילמות מאפיינת רק את אדיפוס, אלא את גיבורי הטרגדיה היוונית בכלל, והחוקרים החדשים אכן עומדים עליה שוב ושוב. "לגיבור הטרגי יש רק שפה אחת ההולמת אותו בשלמות, והיא השתיקה". או מחבר אחר: "דיבורם של הגיבורים הטרגיים הוא במידה מסוימת שטחי יותר מפעולתם" או שלישי: בטרגדיה מגיע האדם הפגאני למסקנה, כי הוא טוב מן האלים שלו, אך הכרה זו נוטלת את דיבורו, הוא מתעמעם. הוא מנסה לאסוף כוחות בסתר בלי להיחשף... העניין אינו בכך ש'סדר העולם המוסרי' ייכון-מחדש, אלא ברצונו של האדם המוסרי, שעודו אילם, עודו בלתי בוגר דיו - כך נתפש הגיבור - לזקוף את קומתו בתוך רעידת העולם המתייסר. כל השגב

שבטרגדיה טמון בפרודקסאליות שבהולדת הגאון מאלם מוסרי, מילדותיות מוסרית.

מכאן, רק עתה, לראשונה, ניתן לתפוס את האומץ הנדרש לצורך הניסיון להקנות שפה לגיבור הטרגדיה. רק עתה מתברר מה אומרות המלים הנהדרות שכתב המשורר על "הגורל", הרבה לפני שמימש אותן ב"אדיפוס": "במלה מגעילה זו מייחסים למקרה הרבה יותר ממה שראוי לו; בכל מקום בו מוותרים על הסבר, היא עושה שמות. אבל הנה כעת אני טוען, שככל שדוחקים את הגורל, כך הסאגה נעשית מאלפת יותר." בסופה של המערכה השנייה בדרמה הסופוקלית (הכוללת חמש מערכות) מסתיים תפקידו של הנביא תרסיאס. אדיפוס נזקק לאלפיים שנה כדי להתייצב מולו בעימות מילולי גדול, במחזהו של ז'יד, בו הוא מבטא את מה שסופוקלס אפילו לא העז להעלות במחשבתו: את הפשע הזה העמיס עלי האל. הוא שם אותו על דרכי. עוד בטרם נולדתי נטמנה לי המלכודת לתוכה אמעד, משום שהאורקל שלך שיקר, או שלא יכולתי להציל את עצמי. לא יכולתי להימלט.

הודות לעליונות לא מלאכותית זאת של הגיבור, אצל ז'יד משתכן כעת, במקום החלחלה הישנה, או ליתר דיוק בתחום-שלטונה, המחזה הסטירי, הבוקע באמצעות מילותיו של קריאון, ומדי פעם גם באמצעות דבריה של המקהלה, אך אף פעם לא בצורה שקולה יותר מאשר בדברי האזהרה של אדיפוס לילדים, שלשיחתם הוא מאזין. שום בן-בית ב"רוטונד" לא היה יכול להתייחס לשאלה באופן משוחרר יותר. נדמה כאילו בתנאים המסובכים של ביתו הונחו לפניו כל הצרות הביתיות הזעיר-בורגניות (מועצמות באורח מפלצתי). הוא פונה להן עורף כדי ללכת בעקבות קודמיו אשר זכו בעצמאות: האח הצעיר מ"הבן האובד" וההלך מ"פרי האדמה". אדיפוס הוא אחיהם הבכור של המסתלקים הגדולים אשר קיבלו סימן מזה אשר כתב: "תמיד צריך לצאת, לא משנה מאיפה."

מגרמנית לאה מור

ז'אן אנואי

אנטיגונה, שלושה קטעים

1. המקהלה (על הטרגדיה)

הנה. הקפיץ מתוח. עכשיו יתגלגל מאליו. זה מה שנוח בטרגדיה. דחיפה קטנה ומתניעים, שום כלום, מבט קצר בבחורה שעוברת, מרימה ידיים ברחוב, תשוקת כבוד בוקר אחד, כשמתעוררים, כמו לאיזה אוכל, בעיה אחת-יותר-מדי שערב אחד אתה מציג לעצמך... זה הכל. ואחר כך, רק תעמוד מן הצד. שלווה. זה מתגלגל לבד. מדוקדק, משומן היטב, כמו מאז ומתמיד. המוות, הבגידה, הייאוש, כולם פה, דרוכים, גם הברקים, גם הרעמים, גם הדממות, כל הדממות: דממה כשזרוע התליין מונפת בסוף, דממה בהתחלה כשעומדים שני הנאהבים עירומים לראשונה זה מול זה, ואינם מעזים לזוז, בחדר החשוך, דממה כאשר צעקות ההמון פורצות סביב המנצח - וכמדומה, סרט שהפסקול שלו נמחק, כל הפיות הפעורים שכלום לא בוקע מהם, כל אותה מהומה שאינה אלא תמונה, והמנצח, עכשיו מנוצח, לבדו בלב הדומייה...

טרגדיה זה נקי, זה רגוע, בטוח... בדרמה, עם הבוגדים האלה, עם הרשעים המושבעים, החפות הנרדפת, הנוקמים, המסורים-כמו-כלבים, ניצוצות של תקווה, בדרמה איום ונורא למות, כמו בתאונה. אולי היית יכול להינצל, אולי הבחור הטוב היה מצליח להגיע בזמן עם משטרה צבאית. בטרגדיה אתה שקט. קודם כל אתה מרגיש בבית. כולנו, בעצם, חפים מפשע! לא משנה שאחד הורג ואחר נהרג. עניין של חלוקת תפקידים. חוץ מזה, טרגדיה, זה בעיקר מרגיע, כי אתה יודע שאין עוד תקווה, התקווה המתועבה; נפלת למלכודת, סוף סוף נלכדת כמו עכברוש, כל העולם על כתפך ולא נשאר לך אלא לצעוק - לא להיאנח, לא, לא להתלונן - לשאוג בקול גדול מה שיש לך לומר, שעדיין לא אמרת ואולי עוד לא ידעת. ולשווא: כדי להודיע זאת לעצמך, להיודע על זה, בעצמך. בדרמה אתה מתחבט כי יש בכך תקווה להיחלץ. זה קטנוני, תועלתני.

ואילו כאן זה סתמי. חינם אין כָּסֶף. וכבר אין מה לסכן, סוף סוף! [אנטיגונה מוכנסת, נדחפת בידי השומרים.]

2. קראון מביט באנטיגונה ולפתע ממלמל

יוהרת אדיפוס. אַתְּ יוהרת אדיפוס. כן, עכשיו שאיתרתי אותה בקרקעית עיניך, אני מאמין לך. את ודאי חשבת שאצווה להרוג אותך. והמוצא הזה נראה טבעי בשבילך, גאוותנית! גם אביך לא הסתפק – לא אגיד באושר, על זה לא מדובר – באסונות של בשר ודם, זה היה מעט מדי בשבילו. האנושי צר ולוחץ על המשפחה שלכם. לכם נחוץ מפגש פנים אל פנים עם הגורל ועם המוות. גם להרוג את האב וגם לשכב עם האם וגם להיודע לכל זה לאחר מעשה, ברעבתנות, מילה במילה. איזה שיקוי, הה, המילים שחורצות את דינכם? ובאיזו שקיקה שותים אותן כשהשם הוא אדיפוס, או אנטיגונה. והפשוט מכל, אחר כך, לנקר לעצמך את העיניים ולצאת לפשוט יד עם ילְדֵיךָ בדרכים... ובכן, לא. חלפו הזמנים האלה בתבי. תבי זכאית עכשיו לנסיך בלי היסטוריה. אני, השבח לאל, נקרא קריאון, לא יותר. יש לי שתי רגליים על האדמה ושתי ידיים תחובות עמוק בכיסים והואיל ואני מלך גמתי אומר, ובשפתנות פחותה משל אביך, לפעול לכך שיהיה פחות אבסורד בסדרי העולם הזה, אם אפשר. אין זו הרפתקה אפילו, אלא עבודה יומיומית ולא דווקא מן המשעשעות, ככל המלאכות. אבל היות שאני כאן כדי לעשות זאת, זאת אעשה... ואם מחר שליח נחות ירד מן ההרים ויבשר כי גם במוצאי שלי אינו בטוח, אבקשו לשוב במחילה למקום שממנו הוא בא ולא בגלל עניין של כלום אתחיל לחשוד ברודתך ולהשוות תאריכים. למלכים, ילדתי, יש דאגות אחרות זולת מלודרמות אישיות. [הוא ניגש אליה, אוחז בזרועה.] הקשיבי היטב. את אנטיגונה, את בתו של אדיפוס, אכן, אבל את בת עשרים ועד לא מזמן היה כל זה בא על מקומו בלחם יבש ושתי סטירות. [מחייך.] להמית אותך! הביטי על עצמך, אנקור! עור ועצמות. מוטב שתעלי בשר, ותלדי בן שמנמן להימון. תבי זקוקה לכך יותר משהיא צריכה את מותך, מבטיח לך. את היכנסי מיד לחדריך, עשי מה שאמרת ותשתקי. אני אטפל בשתיקתם של האחרים. די, תלכי! ואל תאבני אותי במבט. את חושבת שאני בהמה גסה, ברור, ונדמה לך ודאי שאני יבש למדי. אבל בכל זאת, יש בי חיבה אלייך, עם האופי המזופת שלך. אל תשכחי כי אני זה שנתן לך במתנה את הבובה הראשונה, ולא כל כך מזמן.

3. העימות בין קראון לאנטיגונה

קראון אל תשבי כל כך לכד. צאי הבוקר לפגוש את הימון. מהרי להתחתן.
 אנטיגונה [בלחש] כן.
 קראון כל החיים לפנייך. הוויכוח שלנו ויכוח סרק, האמיני לי. האוצר הזה עודנו
 בידייך.
 אנטיגונה כן.

קראון שום דבר לא נחשב מלכדו. ואת עמדת לכזבו אותי! אני מבין ללבך, בגיל
 עשרים גם אני הייתי נוהג כמוך. לכן שתייתי את דבריך. שמעתי ממרחקי הזמן
 את קראון הילד, צנום וחיזור כמוך, וגם הוא לא ביקש אלא לתת הכל... מהרי
 להתחתן, אנטיגונה, היי מאושרת. החיים זה לא מה שאת חושבת. החיים הם
 מים שהבחורים נותנים להם לנזול בבלי דעת בין האצבעות. הצמידי ידיים,
 הצמידי את ידייך, מהרי. עצרי אותם. את תראי, זה יהפוך לדבר הקטן, הקשה
 והפשוט שמכרסמים בישיבה בשמש. כולם יאמרו לך ההפך כי הם זקוקים
 לעוצמה ולתנופה שלך. אל תקשיבי להם. אל תקשיבי גם לי כאשר אשא
 נאום על קברו של אֶטְאוּקלוּס. לא תהיה זו אמת. שום דבר אינו אמת זולת מה
 שאין אומרים... גם את תלמדי לדעת, באיחור, החיים הם ספר שאוהבים, הם
 ילד שמשחק לרגלייך, הם כלי עבודה שאדם מחזיק ביד בוטחת, ספסל שנחים
 עליו עם ערב ליד הבית. שוב תבוזי לי, אבל הגילוי הזה, עוד תראי, הוא נחמה
 פורתא על ההזדקנות, החיים, למרות הכל אולי זה רק האושר.

אנטיגונה [ממלמלת, במבט תועה] אושר...

קראון [פתאום מתבייש קצת] מלה עלובה, מה?

אנטיגונה [ברוך] מה אם כן יהיה, האושר שלי? איזו אשה מאושרת עתידה היא
 להיות, אנטיגונה הקטנה? איזה מעשי מסכנות תיאלץ לעשות, יום אחר יום,
 כדי לתלוש בשיניים את בדל האושר שלה? תגיד, למי יהיה עליה לשקר, למי
 לחייך, למי למכור את עצמה? למי תניח למות כשהיא מסיטה את המבט?

קראון [מושך בכתפיו] את מטורפת, שתקי.

אנטיגונה לא, לא אשתוק! אני רוצה לדעת איך להסדר, גם אני, כדי להיות
 מאושרת. כרגע, שהלא כרגע עלי לבחור. אתה אומר שכה יפים החיים. אני
 רוצה לדעת איך להסדר כדי להיות.

קראון את אוהבת את הימון?

אנטיגונה כן, אני אוהבת את הימון. אני אוהבת הימון קשוח וצעיר; הימון קפדן
 ונאמן, כמוני. אבל אם החיים שלכם, אם האושר שלכם ימעכו אותו בשחיקה

שלהם, אם שוב לא יחוויר כאשר אני מחוירה, אם שוב לא יחשוש שנהרגתי כשאני מאחרת בחמש דקות, אם שוב לא ירגיש בודד בעולם וישנא אותי כשאני צוחקת בלי שידע על מה, אם הוא צפוי להפוך לצדי לארון הימון, אם גם עליו ללמוד לומר "כן", כי אז שוב אינני אוהבת את הימון! קראון את כבר לא יודעת מה שאת מדברת. שתקי.

אנטיגוניה כן, אני כן יודעת מה שאני אומרת, אבל אתה הוא זה שלא שומע אותי יותר. אני מדברת אליך ממרחק רב מדי עכשיו, מממלכה שאליה לא תוכל עוד לבוא עם הקמטים, הבינה והכרס שלך. [צוחקת] אה! אני צוחקת, קראון, אני צוחקת מפני שפתאום אני רואה אותך בן חמש-עשרה! אותה הבעה של אינאונים ואותה אמונה שהכל-יכולים. החיים הוסיפו לך רק קמטוטים על הפנים וחגורת שומן סביב.

קראון [מטלטל אותה] את תשתקי, סוף סוף?

אנטיגוניה מדוע אתה רוצה להשתיק אותי? כי אתה יודע שאני צודקת? אתה חושב שאני לא קוראת בתוך עיניך שאתה יודע? אתה יודע שהצדק אתי, אך לא תודה בזה לעולם, כי אתה דואג עכשיו לשמור על האושר שלך כמו על עצם.

קראון על שלך ושלי, כן, טיפשה!

אנטיגוניה מגעילים אותי כולכם עם האושר שלכם! עם החיים שלכם שחוכה לאהוב בכל מחיר. כמו כלבים אתם, שמלקקים כל מה שהם מוצאים. והסיכוי הקטן הזה יום-יום, בתנאי שלא דורשים יותר מדי. אני רוצה הכל, תכף ומיד - ושיהיה מוחלט - נלא, אני מסרבת! אני לא רוצה להיות צנועה ולהסתפק בקמצוץ אם אבטיח להתנהג יפה. היום אני רוצה להיות בטוחה בפל, ושיהיה יפה כמו בילדות - נלא, למות.

קראון הנה, תתחילי, תתחילי, כמו אביך!

אנטיגוניה כן, כמו אבי! אנחנו מאלה ששואלים את השאלות עד הסוף. עד שבאמת לא שורד ולו סיכוי קל לתקווה, סיכוי קלוש לתקווה שאפשר לחנוק. אנחנו מאלה שמזנקים עליה כשפוגשים בה, בתקווה שלך, בתקווה האהובה, המתועבה שלך!

קראון שתקי! אילו ראית את עצמך צורחת את המלים האלו, את מכוערת. אנטיגוניה כן, מכוערת! זה בזוי, מה? הצרחות, הפרכוסים, מלחמת האספסוף. אבא נהיה יפה רק בסוף, כשהיה סמוך ובטוח, כלומר, כי הרג את אביו, ושאכן עם אמו הוא שכב, ושום דבר, שום דבר שוב לא יכול היה להציל אותו. או-אז ירדה עליו שלוה, מין חיוך ריחף עליו, והוא נהיה יפה. זה היה הסוף. נשאר

לו רק לעצום עיניים ולא לראות אתכם יותר! אה! הפרצופים, הפרצופים
העלובים שלכם, אתם המועמדים לאושר! אתם המכוערים, אפילו היפים
ביניכם. אצל כולכם יש דבר־מה מכוער בזווית הפה או בזווית העין. יפה
אמרת קודם, קראון, מטבח. יש לכם פרצופים של טבחים!
קראון [מועך את זרועה] אני מצווה עלייך לשתוק עכשיו, את שומעת?
אנטיגונה מצווה עלי, טבח? נדמה לך שאתה יכול לצוות עלי משהו?
קראון הפרוזדור מלא אדם. את רוצה לאבד את עצמך לדעת? ישמעו אותך.
אנטיגונה אם כן, פתח דלתות. בדיוק כך, ישמעו אותי!
קראון [מנסה לסגור את פיה בכוח] את תשתקי, סוף כל סוף?
אנטיגונה [נאבקת] בוא נמהר, טבח! קרא לשומרים!
[הדלת נפתחת. נכנסת איסמנה].

מצרפתית הלית ישורון

ז'אן־מישל רֶבָאָטָה

“אנטיגונה” על פי לאקאן: בין היפה לנשגב

נוכח מנהגו של לאקאן לקרוא בטקסטים ספרותיים כדי ללמוד מהם מה שאינו מפיך מסוגים אחרים של טקסטים או התנסויות, אפשר להבין את המקום שתופס המחזה “אנטיגונה” בסמינר השביעי שלו “האתיקה של הפסיכואנליזה” (1959–1960). על פי ההבנה הרווחת בתחומי הלימודים הקלאסיים, סופוקלס מציג את אנטיגונה כגיבורה טראגית, הנכונה למות למען ערכיה הלא־כתובים של המשפחה, ערכים הנגזרים במישרין מרצון האלים. כך היא מצילה את האתיקה מפני פלישתה של הפוליטיקה. אפילו ייספו שני אחיה במערכה, קובעת אנטיגונה – האחד בעודו נלחם למען תִּבְי, ואחיו במלחמתו נגדה – גורלותיהם לא ייפרדו במותם. עמדה זו ניצבת ביסוד פרשנותו הידועה של הגל למחזה, פרשנות שלאקאן מכיר בה, בעודו מבצע, בעיונו־שלו ב“אנטיגונה”, פניות בלתי־צפויות ואפילו כמה פיתולים אקסצנטריים.¹

טענתו העיקרית של הגל זכתה לפרפראזות רבות, פשטניות לעתים. היא מיוסדת על הקיטוב בין קראון, המגלם את הערכים הפוליטיים של העיר, לבין אנטיגונה, המגלמת את הערכים האתיים של המשפחה. קראון מבקש לכבד את מגינה של תבאי, אֶטְאוּקְלֶס, באמצעות טקס קבורה הולם, אך הוא מחליט להניח את גופתו של פוליניקס בלא קבורה, מאכל לחיית השדה בערכה שנפל בה. על פי אמונות התקופה קשה לתאר חרפה גדולה מזו, מה עוד שדין מוות

1 על פי רשימותיו של אלכסנדר קוֹז'ב על הגל, אנטיגונה מעולם לא נתפסה בעיניו כדמות מפתח, ויש בכך כדי להפתיע נוכח המקום שתופס המוות ב“פנומנולוגיה של הרוח”. ראו בעניין זה את המסה של קוֹז'ב, “המוות בהגותו של הגל”, Gallimard, 1947), 529-575. מאידך גיסא, בסיכום הקצר שהוא מקדיש לאותה חטיבה ב“פנומנולוגיה של הרוח” הפורשת את הניגוד בין המשפחה למדינה בעולם היווני, אין קוֹז'ב מזכיר את אנטיגונה בשמה אפילו פעם אחת, ופוסק כי “מותו של האח אינו מעלה ואינו מוריד ביחס למצבה של האחות” (שם, 101). הוא מאתר “סובלימציה” או “הדחקה” בפרשנותו של הגל לקשר בין האח לאחות.

מרחף על ראש כל מי שיביא את הגוף המחולל למנוחות. אנטיגונה מפרה את צו השליט ומכסה במופגן את גופתו של פוליניקס. הגל מסביר באופן משכנע כי שתי מערכות הערכים המתנגשות תקפות באותה מידה, וכי התנגשות זו ביניהן היא הולדת הטרגדיה. בשעה שקראון מבקש להפריד "את הטוב מעל לרע" בשמו של היגיון ההכללה וההדרה, אנטיגונה חולקת למתים כבוד יסודי יותר, שאינו יודע חלוקות:

קראון הוא בא לכבוש, ואילו השני הגן.
אנטיגונה אבל אל המתים רוצה את פולחניו.
קראון אין לנבל זכויות שיש לאיש ישר.
אנטיגונה אולי בשאול חושבים שזה שוויון צודק?
קראון אויב נשאר אויב גם אחרי מותו.²

פרשנותו של הגל מפליגה מעבר לאבחנה זו כאשר הוא דורש בקטע, ששימש כיסוד להפלטות רבות בקרב פרשני "אנטיגונה": אנטיגונה, כך נדמה, מבחינה בין חובתו האוניברסלית של אדם לכל מת במשפחתו לבין יחסיה הייחודיים עם אח מסוים זה. היא נוקטת הבחנה זו בבירור בקינה הנוקבת שהיא משמיעה ממש בטרם רדתה לקבר:

...פוליניקס, גם בגוייתך
היום טיפלתי, ולכן גומלים לי כך.
אך לא בלי היגיון כיבדתי אותך:
אילו היה זה בן או אילו בעלי
היה נרקב שם, לא הייתי בוודאי
עושה את הדבר נגד רצון העיר.
מה השיקול אשר הביא אותי לכך?
שאם בעל נפטר, ניתן למצוא אחר,
אפשר מאיש אחר ללדת בן חדש.
אך כשאמי וגם אבי טמונים בשאול,
אין לצפות שבעתיד ינץ לי אח.
על פי הכלל הזה שקדתי על כבודך
בכל מחיר, אבל קראון סבור שזה
משגה ועבירה נפשעת, אח יקר.
והוא מוביל אותי כרגע בכפייה,
בלי שזכיתי לכלולות ונישואין,

2 סופוקלס, "אנטיגונה", תרגום אהרן שבתאי, הוצאת שוקן, 2002, שורות 518-521.

ללדת ילדים ולגדל אותם,
אלא לבר, בלי ירידים ואומללה
ארר נושמת אל קהל המתים בשאול (שורות 902-920)

לאקאן מציין כי גתה הזדעזע מן הקטע במידה שהביאה אותו לייחל, כי ביום מן הימים יתברר שאינו אלא שְׁתָּל זר במחזה. כמו הגל, אין לאקאן מפגין זעזוע מיוחד, ודומה שהוא אפילו מתענג על "ניחוח הסקנדל" העולה מן השורות הללו. אחת מהשלכותיו העיקריות של אותו "סקנדל" נוגעת בשאלת ההולדה, הן מצד היכולת ליצור חיים, הנשללת מאנטיגונה באמצעות העונש, והן מצד רצף הדורות, שמרוצתו סתתה ממהלכה בעקבות מעשהו של אדיפוס. אנטיגונה מצפינה כבר בשמה מהלך "כנגד" ההולדה, כאילו גורלה מזונוג למפרע עם עקרות מכוונת או כפויה. בקטע זה נדמה שאנטיגונה סותרת צו אוניברסליסטי התובע לכבד את המתים באשר הם, להקפיד במנהגי הקבורה ולא לבקש להבקיע מבעד למוות בשם העדפה אישית, השמורה לאח ההרוג דווקא. נדחה לפי שעה את הפיתוי לאמץ פרשנות פסיכואנליטית בדבר גילוי עריות בין אח לאחות,³ ונפנה לפרשנותו של הגל ביחס לסינגולאריות מוחלטת זו:

לגבי דידה של האחות אין תקנה לאוברנו של האח, וחובתה כלפיו היא מן המעלה הראשונה... האח הוא בן למשפחה; רוח המשפחה מתייחדת בדמותו ונעשית לאינדיווידואליות, הפונה לעבר חוג אחר, ועוברת לתחומה של תודעת האוניברסליות... הוא עובר מן החוק האלוהי, שבתחומו חי, לחסותו של החוק האנושי. אך האחות נעשית לשומרת החוק האלוהי, כשם שהרעייה עשויה לדבוק במעמדה זה. בדרך זו מתעלים שני המינים על הווייתם הגשמית-גרדיא ומתגלים כמופעם האתי, כהויות נפרדות החולקות ביניהן את שני התווים, המציינים את ההויה המוסרית.⁴

ואם כך, קריאתו של הגל ב"אנטיגונה" אינה מסתכמת בהעמדתו של ניגוד בין העיר לבין היחיד, אלא מקיימת עיון במה שניתן לכנותו התפקידים האתיים והפוליטיים של ההבדל המיני, ממד שכדאי לתת עליו את הדעת נוכח חששו של קראון להתגלות בחולשתו בפני אשה. "מוטב להיכנע לגבר, אם צריך, /

3 זוהי טענתו העיקרית של פטריק ג'ומאר בספרו *La jouissance tragique* (Aubier, 1992) הנח: "אהדתו הנלהבת של לאקאן לאנטיגונה משקפת תיאוריה על התשוקה, שבה מעניק המוות את שמו לעוצמתו ולפעולתו של המסמן; אך בה־בעת זוהי אהדה נלהבת, אם גם מוכחשת, לגילוי העריות" (עמ' 59).

4 G. W. F. Hegel, *The Phenomenology of Spirit*, transl. A. V. Miller (Oxford University Press, 1977), 275.

אך אל יגידו ששולטות בנו נשים" (679-680). המשפחה היא אתר המעבר מן החוקים הסמויים שמוצאם מן האלים אל החוקים הכתובים או המדוברים של העיר. האח מגיח מתוך המשפחה ועובר לזירה הציבורית, בשעה שהאחות יכולה לכחור להישאר בבית, כפי שעושה איסמנה, או לצאת אל רשות הרבים ולפעול, כפי שעושה אנטיגונה. הגל מתעכב על צומת זה, ומתוך כך על האיום המגולם בבחירתה של אנטיגונה: ככל שאנטיגונה אינה מייצגת את חוקם הלא-כתוב של האלים לכדו, אלא אף את קצה הסינגולארי של התשוקה, היא מגלמת בגופה את הסטייה מן הערכים האוניברסליים, שמשטרו של קראון מיוסד עליהם:

מאחר שהקהילה אינה באה על קיומה אלא עם התערבותה באושרה של המשפחה, והטמעת התודעה־העצמית [האינדיווידואלית] באוניברסליות, היא מתקינה לה אויב מבית, לדכא אותו ולהתפרנס ממנו בעת ובעונה אחת - המין הנשי באשר הוא. המין הנשי - האירוניה המרחפת־לעולם על [חיין] הקהילה - מחשב להטות את תכליתו האוניברסלית של השלטון אל התכלית הפרטית, לגלגל את פעולתו האוניברסלית במלאכתו של פרט זה או אחר, ולהמיר שלא־כדין את קניינה האוניברסלי של המדינה בנכסים המעטרים את בית המשפחה.⁵

כך, במהלך מוקשה אך עקבי, הגל מטעים את אשמתה של אנטיגונה, המפרה את החוק ביודעין: התודעה המוסרית מחויבת על פי מציאות זו ועל פי המעשה שעשתה, להכיר בהיפוכה את מציאותה־היא, להכיר באשמתה. "הבה אסבול, ואז אכיר את טעותי" (926).

בקטע זה מצטט הגל את השורה היחידה במחזה שבה נדמה כי אנטיגונה מהססת, להרף־עין, על סף המוות (היא נידונה להיקבר־בחים). אחד ממיתרגמי המחזה ביאר את דבריה של אנטיגונה כך: "אם האלים מצדיקים את הדבר (שאני האדוקה נחשבת ככופרת), או־אז אתוודה אחרי שלמדתי מן הסבל כי חטאתי."⁶ כמה וכמה פרשנים טענו כנגד קריאה זו, שהיא מעניקה משקל מופרז לשורה יחידה, בשעה שבמרבית הזמן אנטיגונה נחושה בצדקת מעשיה.⁷ לפיכך ראוי לפרש אותה שורה כרמז לביטחונה של אנטיגונה באלים העתידים להוציא לאור

5 Ibid., 288.

6 אני מצטט מתוך המהדורה המוערת המצוינת בעריכתו של מרטין ל. דוג' [הערת המערכת: בתרגום של אהרן שבתאי נאמרים הדברים כך: "...אם הדבר הוא רצון אלים/ הבה אסבול, ואז אכיר את טעותי" (שם)]

7 ראו למשל מאמרה של פטרישיה יאגנטוביץ' מילס (Mills "Hegel's Antigone") בתוך Patricia Jagentowicz Mills (ed.), *Feminist Interpretations of Hegel* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1996), במיוחד עמודים 68-71.

את צדקת הכרעתה, שביכרה את צויהם על פני חוקי האדם. הגל מזווג אפוא את קראון ואנטיגונה על יסוד ה"טעות" המיוחדת לכל אחד מהם, ומסיק כי התולדה האפשרית היחידה היא חיסול גמור של שני הצדדים:

ניצחוננו של אחד הכוחות ואופיו הסגולי ותבוסתו של הכוח האחר לא יהיו אלא שלב במהלך, שמגמתו ההכרחית היא שוויון כוחם של שני הצדדים. רק במפלתם השווה של שני הצדדים מושג הצדק המוחלט, וניתן האות לכניסתה של המציאות האתית בתורת כוח שלילי המקיף את שניהם באחת בהיותו גורל צודק וכל-יכול.⁸

כך מופיע המוות במעמדו כ"אדון האבסולוטי", המתווך היחיד שבחסותו מתאפשרת התנועה לעבר הגדרתם של החיים המוסריים (Sittlichkeit) כמציאות המיישבת את האוניברסלי עם הסינגולארי בחיי הקהילה. היה עלינו להשלים מעקף זה כדי להבין מדוע לאקאן, הגם שקריאתו במחזה אינה הגליאנית, אינו מתרחק הרבה מתובנותיו המקוריות של הפילוסוף. בסמינר על האתיקה של הפסיכואנליזה אפשר להיווכח כיצד לאקאן מפלס את דרכו אל אנטיגונה בעקבותיו של הגל, בעודו מתבדל ממנו בהצהרותיו הגלויות ופונה לאפיק שונה. מחזהו של סופוקלס נזכר לראשונה בפסקה המוקדשת להגל:

אנו ניצבים בפני בעיה חדשה, בעיה שנותרה מוקשה אפילו לגבי דידו של הגל. ב"פנומנולוגיה של הרוח" עמל הגל לנסח את שאלת ההיסטוריה האנושית במונחי של המאבק בין גְּזֵרֹת־שיח. הוא נמשך במיוחד לטרגדיה של אנטיגונה משום שדימה לראות בה ניגוד ברור בין שיח המשפחה לבין שיח המדינה. אבל לדעתי הדברים ברורים הרבה פחות.⁹

כמה עמודים לאחר מכן קובע לאקאן כי הגל ראה ב"אנטיגונה" את הטרגדיה "המושלמת מכולן", אך זאת "מן הסיבות הלא-נכונות" (עמ' 240). נקודת המוצא של לאקאן היא הגליאנית ככל שהוא טוען כי עמדתה של אנטיגונה "מתייחסת לטוב פלילי" (שם) ואינה נגזרת במישרין מן הטוב. בדרכו לעימות שיטתי עם "אנטיגונה", יוצא לאקאן בביקורת מוחצת על מושג ה"סובלימציה" הפרוידיאני:

הטקסט של פרויד חלש מאוד בנקודה זו. הגדרתו לסובלימציה הפועלת ביצירת האמנות מצטמצמת למישור הסובלימציה של הדחף, משעה שיצירתו של בורא

8 Hegel, *The Phenomenology of Spirit*, 285.

9 Lacan, *Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis*, 235-6.

היופי שבה ונכנסת אל תחום הטובין, משמע משעה שהיא נעשית מטבע עובר לסוחר. אין לנו אלא להודות, כי התיאור שפרויד מסכם בו את מפעלו של האמן הוא גרוטסקי הלכה-למעשה. לשיטתו, האמן מאציל לאובייקט האסור צורה יפה, כדי שהכל יקנו את המוצר האמנותי הקטן והנחמד ויגמלו לו על תעוזתו. אין בכך אלא עקיפה של הבעיה. (שם, 238)

הערות אלה, הצמודות לביקורת על הגל, מעידות על חשיבות "אנטיגונה": לאקאן עתיד להידרש למחזה לשם הדגמתה של העמדה האתית האמיתית, היפרעות מן הסובלימציה במובנה הישן, והצגתה הנלהבת של תשוקה שיסודה אינו הטוב (במובן האידיאליסטי הקלאסי, הרווח מאז אפלטון ואריסטו) ואינו הטובין (במובן של שוק תרבותי הממסחר ערכים ויצירות אמנות). מכאן הודעתו של לאקאן בפגישה הבאה של הסמינר, כי הגיע ל"נקודת-מפנה" עם "אנטיגונה" (לאקאן, 243). ואולם, הכותרת שהוא מעניק לדיון מפתיעה: "הקסם של אנטיגונה". במקום להתמקד, כפי שאפשר היה לצפות, באשמה שאנטיגונה מודה בה בחצי-פה (כפי שעשה הגל), אשמה שעל הרקע שלה מסתמן טבעו הטראגי של קראון, או לחלופין בחפות שהיא נאחזת בה, מודה לאקאן בפה מלא כי אי אפשר לראות במחזהו של סופוקלס אלא את אנטיגונה: היא לוכדת את כל המבטים. הוא עושה זאת לאחר דיון בקתרוזיס או ב"זיכוכ הרגשות" כאפקט העיקרי של הטרגדיה, שבמהלכו הוא קושר בין ה"פואטיקה" של אריסטו ובין הרעיון של פרויד בדבר "שיטה קתרטית". לאקאן טוען כי בדומה לקתרים מפרובאנס, שקראו לעצמם "הטהורים", גם התהליך הטראגי כרוך בראש ובראשונה בטוהר ובטיהור. הטרגדיה של "אנטיגונה", על פי לאקאן, ממרקת ומטהרת אותנו על ידי הצגתו של דימוי יחיד, מזהיר ורב-קסם - הדימוי של אנטיגונה עצמה:

"אנטיגונה" מגלה לנו את נקודת-המגוז של התשוקה. נקודה זו מתמקדת בדימוי, שהמסתורין המקופל בו עלום מאז-ומעולם, משום שהוא מאלץ אותך לעצום את עיניך בו ברגע שאתה רואה אותו. ואף על פי כן דימוי זה הוא לבה של הטרגדיה, מאחר שזהו הדימוי השוכה של אנטיגונה עצמה. אנו מיטיבים לדעת כי מעל ומעבר לדיאלוג, מעל ומעבר לשאלת המשפחה והארץ, מעל ומעבר לטיעוני המוסר והצדק, אנו הולכים שבי אחר אנטיגונה עצמה, אחר קסמה שאין לעמוד נגדו. היא ניחנה באיכות המושכת אותנו אחריה ובה-כעת מכה בנו ומאיימת עלינו; זה קסמו הנורא של הקורבן מרצון ומדעת. (לאקאן, 247)

זהו מהלך מפתיע ומקורי מצד לאקאן: אנטיגונה אינה מזומנת לשמש כאלגוריה לבכורתה של האתיקה על פני הפוליטיקה, אלא נתפסת בראש ובראשונה כדימוי

של יופי. מעבר זה מצטייר בתחילה כברוטאלי במידה שיש בה להטיל ספק בצירוקו. אבל לאקאן מעגן את עמדתו במונחים שבהם מתארת המקהלה את אנטיגונה:

ואולם, בתהילה ובשבח
את הולכת אל תהום המתים
לא עקב חולי ממאיר
לא מדקירת חרב
אלא כיחידת סגולה
בחירות ובעודך בחיים,
תרדי אל השאול (817-823)

הדברים נאמרים בתשובה לקינתה של אנטיגונה, אך דומה שהם נמשכים עוד מן האודה לארוס. בַּסְטְסִימוֹן המקהלה מהללת את כוחה של האהבה שדבר לא יוכל לה, ממש לאחר הודעתו של קראון על דרך המיתה שברר לאנטיגונה. למלים שבהן חותם קראון את דינו: ”... שתלמד, וגם אם באיחור, / שאין תועלת לקדש את המתים”¹⁰ משיבה המקהלה בהמנון לידי לארוס ואפרודיטה:

ארוס בלתי מנוצח,
ארוס מחריב כל רכוש,
ליל שימורים תבלה
בלחי נערה רכה,
אתה משיטט ביס.
ובין השוכנים בשדות.
לא מתחמק מפניך שום אל או אדם בן חלוף,
וזה שנתפס, משתגע.

אתה מפתה ישרים
לעוון וכליה,
זה אתה שסכסכת כעת
בין האב לבנו,
והמנצח הוא היצר
שנדלק ממבט עיני
הכלה היפה,
הוא היושב כשליט לצד
חקר בראשית הכבירים;

10 ורק כאן העדפנו לצטט מגרסתו המוקדמת של תרגום שבתאי (1990), שורות 779-780

כי האלה אפרודיטה
עושה כרצונה בכל. (800-781)

בנקודה זו ממש, אנטיגונה נכנסת בלויית השומרים, והמקהלה ממשיכה:

אבל כעת גם אני נדחף
לעבור על החוקים
ולא אעצור בפלגי דמעוטי
למראה אנטיגונה הצועדת ככלה
אל היצוע שבו שוככים כולם (801-805)

המעברים המהירים בין אהבה ומוות, הרמוניה וסכסוך, תשוקה ובלדות, מסחררים ממש. לאקאן מניח שאנטיגונה היא האובייקט הסמוי של שיר ההלל כולו, שהדימוי הכובש "נדלק ממבט עיני/ הכלה היפה" מכונן להופעתה המכשפת וכמו מכריז על כניסתה. כך מבין לאקאן את המעמד המכריע הזה:

הדימוי של אנטיגונה מופיע לנגד עינינו כאותו דבר הגורם למקהלה לאבד את הראש, כפי שהיא מעידה על עצמה, אותו דבר שבאורו הצדק מצטייר כאי־צדק, אותו דבר הדוחק במקהלה לחצות את כל הגבולות, ובתוך כך להשליך לכל רוח את הכבוד לחוקי העיר. דבר אינו מסעיר כמו התשוקה הפורצת אל עיניך מבין עפעפיה של הנערה הנערצת הזו. ההארה האלימה, סנוורי היופי, אלה משתברים ברגע של חציית הגבולות או ההכרה ב"אָטָה" של אנטיגונה... התפרצותו המסמאת של היופי משעה כל שיפוט ביקורתי, משביתה את מלאכת הניתוח ובללת את המבנים המשמשים בה, או מוטב, מדביקה אותם בעיוורון. האפקט של היופי הוא אפקט מעוור. (לאקאן, 281)

הפנייתו של לאקאן ל"אטה" של אנטיגונה – משמע ל"רוע", ל"פגם" או ל"מכת הגורל" שלה – מחזירה אותנו למורשת האדיפלית ול"חטא" שאנטיגונה ירשה מאביה. זה מה שהמקהלה אומרת לה:

משום שצעדת עד קצה המדרונות, ילדתי,
ומעדת כשרגלך נתקלה
בבסיס הרם של הצדק
את גם מכפרת על שגיאות של אביך (853-857)

נוכח דמותה של אנטיגונה, המקהלה מפגינה אותה אמביוולנטיות שהיא מגלה כלפי ארוס: אנטיגונה מתייחדת ביופייה ובעצמאותה, ובהיבעת היא דנה את עצמה למוות ב"קְשִי עורפה" שהמיט עליה את עונשה "מזגך העצמאי הרס אותך" (875) הוא הד שלילי של הפסוק המהלל את אנטיגונה על היותה "יחידת

סגולה" (שורה 821). הסתירות בדברי המקהלה הן מענה ליסוד ה"מעוור" בגורלה של אנטיגוניה: היא מגלמת תשוקה, תשוקה ארוטית, בשעה שמושא תשוקתה מת, ואפשר שהוא המוות עצמו. אין צדק בטענתם של כמה פרשנים, שלאקאן מזדהה עם אנטיגוניה;¹¹ אדרבא, הוא מזדהה עם מבטם שטוף-הקסם של זמרי המקהלה על גיבורה, שיופייה מתעתע בהם ומפתה אותם. לאקאן חולק עם המקהלה את מבוכתה, ובהיבט הוא מזדהה עם קהל שהטרגדיה פועלת עליו את פעולתה המזככת - מכאן מעמדה של הקריאה כולה כתנועה לעבר "המהות הטרגית" (לאקאן, 241). אפשר להרחיק לכת ולהשוות חטיבה זו בסמינר ל"הולדת הטרגדיה" של ניטשה. לאקאן מודע לקרבה זו, הגם שהוא מבחין בין קריאה ניטשאנית מובהקת לבין מהלכו-הוא, החב חוב עמוק יותר לבטאני: "אין דבר מן הדיוניסי בהתנהלותה של אנטיגוניה. ואף על פי כן היא דוחקת אל הקצה את ההכרה באותו דבר שאפשר לכנותו התשוקה הפשוטה והטהורה למוות בתור שכזה. היא מגלמת בגופה את התשוקה הזאת" (לאקאן, 282).

לאקאן יוצר קשר פרדוקסלי בין יופייה של אנטיגוניה לבין תפקודה האתי. אנטיגוניה מקסימה, אבל קסמה מבער את הקסם עצמו. אנטיגוניה מספקת דימוי החורג מעבר לעצמו ומזכך בעולם אחד את המבט, בחינת קתרזיס של המדומיין:

עלינו להניח לכוח משיכה זה להוביל אותנו אל מובנה האמתי, סודה האמתי, משמעותה האמתית של הטרגדיה - עלינו ללכת אחר הסערה ואחר הרגשות ובייחוד אחר הפחד והרחמים, הפחד והרחמים שבייחודם אנחנו מזדככים, שבהתערבותם אנחנו מיטהרים כליל מן הסדר הזה. וכעת ניתן לנו להכיר בסדר הזה שהוא הסדר של המדומיין, ואנו מזדככים ממנו על ידי דימוי אחד הבא בין דימויים אחרים. (לאקאן, 247-248)

זהו הטעם העיקרי להימנעותו של לאקאן מן השימוש במושג "נשגב" ביחס לאנטיגוניה, בה-בשעה שהוא ממחזז בסגנונו הרפסודי את עוצמתה המרוממת של הדמות.

על ידי הדגמה קונקרטית של האפקט הנשגב השמור ליופי מיוחד זה, לאקאן נמנע במכוון מניתוח של הנשגב הקאנטיאני. הוא נדרש לקאנט שוב ושוב במשך הקריאה במחזה, אבל רק לצורך הדגשתם של הקשרים בין היופי והתשוקה מזה, לבין החוק והעודפות השלילית המשוקעת בו מזה. כך, למשל, לאקאן מראה כיצד קראון מתגלה כשליט "קאנטיאני" כאשר הוא מציג את החוק שלו

11 פטריק גיומאר מאבחן הזדהות מעין זו ב- *La Jouissance Tragique* (Paris: Aubier, 1992), 63.

כאוניברסלי, וכיצד חלקו בטרגדיה מלמד על השלכותיהם המחרידות של חוקים אוניברסליים:

ראוי לתת את הדעת על לשונו של קראון, המתיישבת להפליא עם מה שקאנט מכנה Begriff, מושג הטוב. זו לשונה של התבונה המעשית. סירובו להתיר את קבורתו של פוליניקס, שבגד בארצו והיה לאויבה, מיוסד על העובדה שאי אפשר לחלוק כבוד למגני ארצם ולמתקיפיה בעת ובעונה אחת. מנקודת מבט קאנטיאנית, הצו של קראון ראוי למעמד של חוק אוניברסלי מטעם התבונה. ואם כך, האין החיזיון הטראגי מקדים את המסורת האתית, הנמשכת מאריסטו ועד קאנט בסימן הזיהוי בין החוק לתבונה, את טעמה הראשון של ההתנגדות? אי אפשר לטוב למשול על הכל בלי מוצא כלשהו לעודפות, שתולדותיה הקטלניות מתגלות לעינינו בטרגדיה. (לאקאן, 259)

עוד ניתקל בדימוי של קאנט ה"סאדי"; עמדתה של אנטיגונה היא בראש ובראשונה עמדה שלילית - התנגדות לעריצות. היא אינה מחזירה לקראון ב"ציווי קטיגורי" נגדי ברוח "חובתן של כל האחיות לשמור את כבוד אחיהן המתים."

עמדותיה הנחרצות של אנטיגונה נוגעות לתשוקתה; תשוקה שאפשר, כפי שנוכחנו, לפטור בנקל כגילוי עריות, בייחוד בהקשר אדיפאלי טעון כל כך. לאקאן נוקט מהלך הפוך, וטוען כי ב"אנטיגונה" גילוי העריות אינו אלא פיגורה של סינגולאריות. במקום לאבחן את יחסי הקרבה בין האחים כמקרה של גילוי עריות - קטיגוריה אוניברסלית המגדירה איסור מטיפוס מסוים - לאקאן מציב יחסים אלה כפיגורה של סינגולאריות מוחלטת המתנגדת לאוניברסליות של החוק. סינגולאריות זו מגולמת באשה ש"יפיייה" אינו נמדד בקריטריונים אובייקטיביים (השחקנית שגילמה את אנטיגונה חבשה מסיכה, אך על פי לאקאן יופייה של הדמות צריך שיזדהר גם מבעד להופעתה של שחקנית נטולת-ייחוד), ובכל זאת הוא מייחד אותה בעיני המתבונן. יופי זהה ומסמא זה מכה בעינינו כתו סינגולארי, נטבע בנו בחתימתם של קווים שרירותיים (צורת הפה, שיפול האף, הבזק המבט). כך הוא חותר תחת חוקים אוניברסליסטיים, ומזכיר לנו כי אי אפשר לפעול פעולה של ממש מבלי לקבל אחריות על התשוקה שביסוד המעשים. במובן מסוים אנטיגונה מקבלת על עצמה את אסונו של המלט לאחר שקפץ אל הקבר הפתוח. לפיכך גם היא נידונה ל"מוות בחיים" בַּסְגוֹר הקבר. אנטיגונה פועלת מעבר לאתיקה המסורתית; היא שרויה מעבר לטוב ולטובין, היא כופרת בהגדרה השגורה של הטוב וממלטת את יופייה מן המסחור על כל צורותיו - היא אינה עתידה להינשא, היא נגרעה ממעגל החליפין הסימבוליים.

ואם כך, ההתייחסות לביקורת השנייה של קאנט (ולא ל"ביקורת כוח השיפוט") יש בה כדי להאיר את עינינו: לאקאן מתמקד בקריאתו בהשלכותיה של הכרעה קולקטיבית המבכרת את הטוב על פני היפה. הימנעותו מכל השקה בין אנטיגונה לנשגב מהדהדת במיוחד על רקע הפרקים הקודמים בסמינר, שרבים מהם הוקדשו להגדרה חדשה של הסובלימציה. (פיליפ ואן האוט [Haute] חיבר מסה מצוינת על הסובלימציה בקריאתו של לאקאן ב"אנטיגונה").¹² כדי לרדת לסוף דעתו של לאקאן יש להביא בחשבון את הדיון הארוך ב"דבר" לעומת האובייקט, ואת הגדרת הסובלימציה בפתח הסמינר כ"רימומו של האובייקט למעלת הדבר" (לאקאן, 112).

בעיונו ב"אנטיגונה" לאקאן אינו חוזר לקיטוב שבין ה"דבר" לאובייקט. הוא מתרכז בנקודת-מפנה, ציר מחשבה ראשי שאיתר אצל פרויד: "כולכם מבינים מן הסתם כי מה שאני מבקש לברר השנה מתקיים בנקודה כלשהי בין האתיקה הפרוידיאנית לאסתטיקה הפרוידיאנית. אני מתעניין באסתטיקה הפרוידיאנית משום שהיא מאירה את אחד השלבים במחשבה האתית של פרויד" (לאקאן, 159). על פי לאקאן האסתטיקה הפרוידיאנית מגלה כי ה"דבר" נבצר מן ההשגה - תובנה העולה בקנה אחד עם הקריאה ב"אנטיגונה" - וכי הסובלימציה אינה מבטלת את התשוקה. ואם כך, אנטיגונה מכה בנו בנגוהות היפה ובסנוורי הנשגב בעת ובעונה אחת, משום שהיא אינה מערנת את תשוקתה אלא מעצימה אותה ומטעינה אותה בעוצמה ליבידינאלית, ואפילו תשוקתה היא התשוקה אל המוות.

שיווינו כמיטב ראותנו את גורלה החתום של אנטיגונה. המשפט הגוזר עליה מוות אטי בחללו של קבר (למעשה אנטיגונה הורגת את עצמה, וכך היא מפקיעה מידי קראון את הכוח להצילה ברגע האחרון) מציב אותה בשטח-הפקר, בארץ משונה של "מוות-בחיים", המתיישבת עם התפיסה בדבר "מיתה שנייה" של לאקאן מפתח ביחס לסאד. קראון דן את אנטיגונה "לא לחיות" יותר מכפי שהוא דן אותה למוות, וכך ניתן לה להשמיע את ריבונותה בפעם האחרונה ולאבד את עצמה לדעת, מחווה נמהרת, הגוררת בעקבותיה את התאבדותם של היימון, בנו של קראון ואהובה של אנטיגונה, ושל אשתו של קראון. בדומה לאדיפוס, שאינו מת מיד עם גילוי זהותו (שלא כמו יוקסטה), ומתמהמה עד קולונוס, קראון נידון לחיים של חרטה לא מנוחמת: "מהר, סלקו אותי, סלקו מפה, / איני קיים. כעת

12 Phillippe Van Haute, "Death and Sublimation in Lacan's Reading of Antigone", in Sarah Harasym (ed.), *Levinas and Lacan: The Missed Encounter* (Albany: SUNY Press, 1998), 102-120.

אני לא-כלום!" (1321-1322) הוא מפטיר בסיומה של הטרגדיה. המשגה הגורלי של קראון, ה"המרטיאה" שלו, נעוץ באמונתו בכוחו "להרוג את אויבו בשנית"; כאן הוא אינו רחוק מהמלט, הנמנע מהריגתו של קלאודיוס במחשבה כי לא יהיה בזה אלא כדי להמיט עליו את "המיתה הראשונה", ולא את "המיתה השנייה", מיתת הנשמה שאביו מתענה בה. טיריסיאס, המגנה לבסוף את משפטו של קראון, מתייחס במישרין לביטחוננו-העצמי העובר על גדותיו, להסתמכותו היהירה על שיפוטיו-שלו - אותה עמדה שאריסטו מציב לעומתה את "הדרך המיטיבה" של השיפוט המאוזן: "הרי את קשה העורף מחשיבים ככסיל, /, לכם, ותר למת, חדל לדקור אותו; (1027-1029) ובלשון מפורשת יותר "האם זה אומץ להרוג שוב איש הרוג" (1030). קראון גרוע מן המתעלל בגווייה: ההיבריס דוחק בו לדרוף את אויבו מעבר למוות, לחצות גבול אחרון במחווה המערערת את השלטון שהיא מתימרת לייצב.

בהקשר מורחב זה, יופייה של אנטיגונה פועל בכמה וכמה מישורים: ראינו כיצד הוא מגלם את התשוקה על ידי הצגתה לעין ("התשוקה מתגלה לעין" - לאקאן, עמ' 268), ובה-בעת משעה את התשוקה ("הופעתו של היופי מאיימת על התשוקה ומשביתה אותה" - לאקאן, עמ' 238). הכוח להשעות ולהשבית מאותת על קרבה אינטימית יותר בין יופי למוות. לאקאן מצביע על היופי כאותו דבר שמקים עליו סקנדלים והורף אותם בעת ובעונה אחת:

מצד אחד, נדמה שהיפה הוא מצעה של תשוקה, שהעין אינה משיגה את אופקיה. אך בה-במידה אנו ערים לכוחו של היפה להשעות את התשוקה, לגמד ולרושש אותה... אין זה אומר שהיופי אינו חובר לתשוקה במקרים מסוימים, אבל הדבר מתרחש בדרך מסתורית כלשהי, שאין לי אלא להידרש אליה במונח המגולל את חצייתו של גבול סמוי-מעין - סקנדל. יתרה מזאת, דומה שטבעו של היפה לעמוד באדישותו נוכח הסקנדל המתחולל בהשראתו; זהו בעליל אחד התווים היסודיים של מבנהו. (לאקאן, 238)

כך, יופייה של אנטיגונה משמש כמסך המחזיר את בבואתה של הפנטזיה ובה-בעת לוכד את קרניה ובולם את התנועה מן המוות אל המוות השני. האפקט של היופי נובע, אם כן, מן היחסים בין הגיבור או הגיבורה לבין ההידחקות אל הגבול (לאקאן, 286) - תנועה שאי אפשר שלא לשמוע בה את הנשגב. לאקאן דוחה את הניתוח של הנשגב לסופו של הדיון ב"אנטיגונה", וגם אז הוא מניח את המעשה לדובר אחר, פייר קאופמן:

היום אני רוצה להזמין לדון ביפה את מי שהשכלתו מכשירה אותו להציג נושא זה ביחס לאותו דבר, אשר באמצעותו אני מבקש לפתח את המהלך; אותו דבר הוא הגדרת היפה והנשגב כפי שנוסחה על ידי קאנט. (לאקאן, 286)

מעט אחר כך לאקאן מודה כי לא עלה בידו לפתח תיאוריה שתקיף את שני הנדבכים, "כדי להורות לכם את מגמת מחקרנו ביפה, וכן - הרשו לי להוסיף - בנשגב. עוד לא זיקקנו את לשד ההגדרה הקאנטיאנית של הנשגב" (לאקאן, 301). כאן ראוי לציין, שלאקאן מעולם לא השלים משימה זו; דומה שהניח את המלאכה לז'יז'ק, אשר הראה באופן מבריק, בספרו "האובייקט הנשגב של האידיאולוגיה", כיצד מוביל הנשגב מן הביקורת השלישית של קאנט אל הדיאלקטיקה השלילית של הגל.

כך או כך, לאקאן אינו חותר ליעד זה בסמינר הנוכחי - הן משום שעודנו קרוב מאוד להיידגר, הן משום סגולתו המשעה של היופי והתגלמותו בצורות ספציפיות, שלא כדרכו של הנשגב. בנספח חשוב לדיון ב"אנטיגונה", לאקאן מציג אנקדוטה אישית כדוגמה מצחיקה לפעולתו של היופי. בעת ביקור בלונדון, בשעת ארוחת הבוקר, ציינה אשתו של לאקאן כי פרופסור ד. ש. עמו לא התראו מזה שנים, מתאכסן באותו מלון. כדי להוכיח שצירוף-מקרים בלתי-מסתבר זה אמנם התרחש, הוסיפה וסיפרה כי ראתה את נעליו מונחות במסדרון לפתחו של אחד החדרים. דבק בספקנותו, לאקאן פנה לחזור לחדרו, ולפתע הבחין בפרופסור החומק מחדרו בחלוק. וכך חותם לאקאן את סיפורו ההזוי-משהו: "אני מוצא שהתנסות זו מורה לנו לקח חשוב, אשר על יסודו אני מבקש לעיין בטבעו של היפה" (לאקאן, 296). הואיל ולאקאן יכול לְשׁוֹת בדמיונו את נעליו של הפרופסור "ohne Begriff" - בלשונו של קאנט, המגדיר את היפה כְּמָה שְׁמֻרָצָה את החושים "לאלתר ובלי דעה מוקדמת" - אותן נעליים כבודות, בלויות ומסגירות הביאו בעקביהן את נעליו המפורסמות של ואן גוך, ואת מחשבותיו של היידגר בעקבותיהן. כך מחלץ לאקאן מן הווינייטה את אפשרותו של יופי מושג ומגולם, יופי שאינו מבקש להתעלות למדרגת הנשגב:

אני מבקש להראות שהיפה אין לו כלום עם מה שמכונה יופי אידיאלי. רק על יסוד השגתו של היפה בעצם המעבר בין החיים למוות אפשר לנו להשיב את היופי האידיאלי על כנו... וראש לכל את דמות האדם. (לאקאן, 297)

על ידי מעקף מדהים, בעקבות זוג נעליים ישנות המחכות לצחצוח, אנו שבים ונקראים אל יופייה של אנטיגונה:

אני מבקש להציב את הגוף - את דמותו ודימויו, כפי שהתבררו לנו בריון על הנרקיסים - בתורת ייצוג של היחסים שמקיים האדם עם מיתתו השנייה; המסמך של תשוקתו, של תשוקתו הראויה לעין. הדימוי המרכזי מצוי ב־*pos Evqph̄sIue* המורה על אתר התשוקה ככל שהיא פונה לאין - פורשת את יחסיו של האדם עם חשך־ההוויה שביסודו - ובה־בעת מרחיק אתר זה מן העין. (לאקאן, 298)

קטע זה מלמד כי היקסמותו של לאקאן מאנטיגונה הולכת ומפנה את מקומה להערכה ביקורתית יותר, במגמה שאפשר היה לחזות על סמך כמה מהערותיו הקודמות: לאקאן מכנה את אנטיגונה "לא־אנושית", ומאבחן בלשונה "נוקשות קיצונית", בייחוד בפניותיה לאחותה איסמנה (לאקאן, 263). דומה שהיא אינה יודעת רחמים או פחד - מעיינות הרגש שהטרגדיה יונקת מהם - ואצה לה הדרך להיעשות למרטיר מרצון ומדעת, לזוועת שאר הנפשות הפועלות־לשווא. אנטיגונה עומדת בהחלטתה; היא עומדת בה ו"אינה מתכופפת, אינה זעה" (לאקאן, 279); זהו הלקח שמפיק לאקאן מן המחזה - כך לפחות עולה מן הנוסחה ה"אתית" החותמת את הסמינר: "הדבר היחיד שאפשר לאדם להיות אשם בו הוא יציאתו וחצי תאוותו בידו [ceder sur son desir]" (לאקאן, 321). אם "הקתרזיס משמעו זיכוך התשוקה" (לאקאן, 323), כי אז נוכח גורלו המר של הגיבור הטרגי לומד הצופה לדעת כי "גם מי שיוצא וכל תאוותו בידו, דרכו אינה סוגה בשושנים" (לאקאן, 323). לאקאן אינו יוצא במערכה למען הליכה הרואית בעקבות התשוקה, אף שאפשר לראות באנטיגונה מופת של דבקות בתשוקה והתמדה במהלכה.

כפי שמעיר פטריק גיומאר, אנטיגונה אינה מתחבטת בשאלה אם ללכת בעקבות תשוקתה או לְכוֹף אותה לחוק; היא קיבלה החלטה תקיפה, ואין לה אלא לאמץ את המוות לפני שנחישותה תבגוד בה. (גיומאר מציין את טעותו של לאקאן, שייחס לאדיפוס את הפסוק מסמ־השיער "me phunai", "הלוואי שלא נולדתי", בעוד לאמיתו של דבר זהו מאמרה של המקהלה; בהקשר זה הוא מצביע על משגה הייחוס השני של לאקאן, כלשונו: סברתו כי אנטיגונה היא שאומרת, "אני לא אתכופף").¹³ אפשר שיהיה זה פשוט יותר להניח, שלאקאן אינו מזדהה עם אנטיגונה כשם שהוא מזדהה עם קראון הסומא - הדמות היחידה במחזה, אשר אפשר שבאה לידי "זיכוך" בסוף כל פריצות הגדר ופרצי ההיבריס. מן הטעם הזה קראון, שלא כמו אשתו, בנו ואנטיגונה, מְנוּעַ מלמות. אין צורך

13 כשם שייחס בטעות לאדיפוס את פסוקה של המקהלה, לאקאן מייחס לאנטיגונה את הצירוף "לא מתכופפת", המשובץ למעשה בדבריו של קראון 113, n.28. *Guyomard, La Jouissance Tragique*.

להרחיק לכת כמו ז'אן בולאק (Bolack), המכתיר את קראון כ"גיבור הטרגי" של המחזה ורן ברותחין את פרשנותו של לאקאן,¹⁴ כדי לטעון כי נוכח הצו "אל תלך שבי אחר התשוקה", סבלו של קראון אנוש מגורלה של אנטיגונה: קראון הוא שהולך שבי אחר תשוקתו, הוא שהולך כסומא בארובת עינו שאינה רואה, הוא המשלם את מחיר החשכה, מאוחר מדי.

ההיבט הבעייתי בקריאתו של לאקאן הוא אבחנתו כי ה"אָטְה", מקור ה"רוע" בטרגדיה, מוצאו בתשוקתה של האם. לאקאן מציג טענה זו בקטע הקושר בין אנטיגונה לתשוקת המוות:

מה בדבר תשוקתה [של אנטיגונה]? האין זו תשוקתו של האחר, הנכרכת בתשוקתה של האם? הטקסט מרמז לכך שהתשוקה של האם היא מקור כל הדברים. התשוקה של האם היא התשוקה המייסדת את המבנה כולו, היא התשוקה שהביאה לעולם אותם צאצאים מיוחדים-במינם, אטאוקלס, פוליניקס, אנטיגונה ואיסמנה; אלא שזוהי תשוקה פלילית. בשורש הטרגדיה ובמוצא ההומניזם אנו שבים ונתקלים במבוי סתום, ממין המצר שנקלענו אליו ב"המלט"; אלא שכאן, באורח מוזר, אנו ניגפים במחסום רדיקלי עוד יותר.

שום תיווך אין בו לחלץ מבין המצרים, לבד מאותה תשוקה, רדיקלית גם היא, הצרה את הרסנותה במידתם. כך נחלק פרי העריות לשניים – שני אחים: האחד מייצג כוח, האחר פֶּשֶׁע. אין עוד מי שיכול להתלבש בדמותו של הפשע ולשאת את תוקפו מלבד אנטיגונה.

מבין השניים, אנטיגונה מפקידה עצמה, חד וחלק, על משמר הווייתו של הפושע. (לאקאן, 282–283)

אל לנו לגנות את לאקאן בעוון האשָׁמָה שטפל על יוקסטה המסכנה!¹⁵ יכולנו לדון בלא סוף אם אדיפוס היה אשם ואם יש טעם להרשיע את יוקסטה בידיעה (ובתשוקה) שנצרה ככל הנראה בלבה. לאקאן אינו מבקש אחר שעיר-לעזאזל כדי להטיל עליו את האשמה הטרגית; אדרבא, ראוי לקרוא בפרקים האלה כבשיר הלל. לאקאן אינו מתעניין בשאלה "מי עשה את זה", אף שהוא מאתר במוצאה של שרשרת האירועים הטראגית את תשוקתו של האחר הגדול. לאקאן מבקש לקשור ליופייה של אנטיגונה הילה של פשע – בקצרה, לרשום את דיוקנה כגיבורה של סאד.

מאנגלית עורך וולקשטיין

14 Jean Bolack, *La Mort d'Antigone: La Tragedie de Creon* (Paris: Presses Universitaires de France, 1999).

15 זוהי טענתו של גאיומר בספרו 67–60. *La Jouissance Tragique*.

ורד ריבקיין

ארבעה שירים

טובה אהבתך

טובה אהבתך לי מאהבת מאהבים.
טובים לי המרחק והשוא.
כי נפשי מתאנה
וגופי כָּבֵר גוֹעַ.

לא תבוא אל לבי אלא בשנתי
כָּבֵר באת אל לבי ויצאת וקאת
ויצאתי מלבך, לא דרך השער;
רק החלון יכול לאבדה כזאת.

אנקור

אני שושנה בלי אנקור;
אני אנקור בלי סבה.
יבואו רחשים של אבל
ויתענו עלי שבעה.

אני עורב ושירתי כלה
בגידה והלך שחר המות.
השירה לא נותנת דבר שהטבע
לא יכול לגמע במציצה.
אתה, הבוגד בי, שמע מלה נעימה:
אהבת המות איננה מרירות, אהבתי אליך
אין בה ממני וממך.

בלי הורי

מה יש לספר על השמחה?
היתה ואיננה.
ואתה מעוף הצפור החד.
כל המראות התקבצו יחד
להגמר באחת.

מה אדבר ואני ילדה;
בלי הורי אני לא יכולה
אך העדרם לא יכל בלי עליה.
בכל יום אני מבקשת לבוא לביתם;
בעמודיו להפלא.

בלי הורי אני לא יכולה.

פסיעתם

הקרקע מוצקה -
כף הרגל זקוקה לה כף.
כף הרגל נטבעת בכבדות -
האדמה זקוקה לה כף.

אני לא מתחשלת
אם לא דורכים על רפותי.

האדמה הרכה; הכנסתיה לכיסי.
הכנסתי אליה אצבע
והיא בכתה אל פנים הכיס.

אפרים עובדים את האדמה
ואני מניחה את הראש על פסיעתם.

דנה לובינסקי

אותות

כְּמָה פְּעָמִים אָמַרְתִּי לְךָ
 יֵשׁ לִי רְגִישוֹת לְנִדְיֹת הָאֲדָמָה וְאֲנִי מְחַפֵּשֶׁת נִקְדָּה מְזַעְרִית מִמְּנָה מוֹצֵאִי
 וְאֵת
 הַסֵּתֶכְלֶת בִּי בְּעֵינַיִם חוֹלוֹת כְּאֵלוֹ
 אֵין לְךָ צֵל אָמַרְתִּי
 הַמְבַט שְׁלֹךְ מְלֵא בְּזִקְיוֹת אָמַרְתִּי
 כְּמָה פְּעָמִים אָמַרְתִּי אֲכַל אֶת
 הָרוּחַ לֹא הִרְיַחָה לְךָ אֶת
 מִשְׁהוֹ הַסְרִיחַ לְךָ בְּאֶזֶן
 חִפְשֶׁת סִימָנִים לְצִמִּיתוֹת כְּמָה פְּעָמִים
 אָמַרְתִּי מִסְפִּיק
 שְׁאֲנִי אוֹמֶרֶת לְךָ
 אֲנִי אוֹמֶרֶת לְךָ
 אֲנִי אוֹמֶרֶת לְךָ
 אֲכַל אֶת גַּם אִם הָיוּ גּוֹנְבִים בְּשִׁכְלֶךָ אֶת הָאֵשׁ
 הָיִית

זוֹעֶקֶת

"מֹרֶת"

כָּל מְלָה נִרְאִית לְךָ כְּמוֹ
 אִיתוֹת שֶׁל אֲזוּהָרָה נִרְאִית לְךָ תַּעֲלוּמָה
 גּוֹלְשֶׁת אֶל תַּעֲלוּמָה אֲנִי רוֹצֵה
 לְקָרֹעַ לְךָ דָף אַחֲרֵי דָף לְגִזֹר לְךָ אֶת הַקֶּשֶׁר
 בֵּין הַחִלוּם לְבֵין הַפֶּשֶׁר אֲנִי רוֹצֵה

כְּמוֹ סְפִינָה טְרוּפָה
 לְזֶרֶק אוֹתָךְ
 לִיבֹשָׁה אֶת תְּצַעֲקִי
 אֲמַרִיקָה אֲמַרִיקָה
 כְּמוֹ מַחֲלָה אֶת תְּצַעֲקִי
 וְאַף כּוֹכֵב לֹא יַעֲנֶה
 כִּי הָאָרֶץ אֵינָה זְקוּקָה לְמַגְלִים
 כַּמָּה פְּעָמִים אֲמַרְתִּי לָךְ

הִפֵּה קוֹדֵם לְפֹא'
 הִפֵּה הוּא הִפֵּה
 וְהוּא הִיפֵה וְהטוֹב בְּעוֹלָמוֹת
 אֲבָל אֶת

רְצִית מִמְּנֵי אוֹתוֹת
 בְּקִשְׁתִּי לְבוֹא אֵלַיךְ
 בְּלִי בְרִית בְּלִי מְלָה בְּעֵדְנָה
 לְלִטֹף אֶת הָעֶרְוָה כְּשֵׁם שְׁמֵלִטְפִים
 רֹאשׁ שֶׁל יֶלֶד שֶׁהִפְסִיד בְּמִשְׁחָק
 בְּדַמָּה

לְחַנֵּק אֶת חַיּוֹת הָאֵימָה
 מִבְּלִי לְהִטְמִין גְּרַעִין שֶׁל רֵאִיָּה
 אֲבָל אֶת חַתּוּלָה חֲשָׁדָנִית שְׂרֻטָּת אֶת הַלִּילָה
 בְּחִשְׁמֵל הַנוֹרָא לֹא נִרְדְּמָת וּבִבְקָר
 הָיִית מִמְטִירָה עַל הַשֶּׁמֶשׁ דְּבָרֵי מְאָרָה
 כַּמָּה קָלִלָת אוֹתָהּ זוֹנָה זוֹנָה
 כְּאִלוֹ בַּהּ אֵין חֲדָשׁ הִיא הָאֲשֵׁמָה הִיא הַמְּבִיטָה גוֹרְגוֹנָה צְהָבָה
 זֹאת אֶת

אֶת שְׂמִכּוּרָה
 לְמִשְׁמַעוֹת הַמְּדַמָּה
 תַּתְּחִילִי כְּבָר לְהַזְיֹז אֶת הַכּוֹס הַחֲסוּם שֶׁלָּךְ
 אַף אֶחָד לֹא יִזְרִיעַ לָךְ אוֹתוֹ בְּכּוֹנָה
 אִם אֶת לֹא תִבְקָשִׁי
 מֵה אֶת מְנַסָּה

מְצַמֵּידָה לִי שְׁאֵלוֹת אֶל הַרְקָה כְּמוֹ עֲקוּדָה
מֵה אֶת מְנַסָּה
בְּסֶךְ הַכֹּל
אֶת חֲתִיכַת כְּלָבָה
מִתְקוּמָמֶת בְּלִי מִצָּע אֶפְלוֹ
אִין לָךְ נְבִיחָה
בְּסֶךְ הַכֹּל צְפוּר שְׁמַנְסָה לְנוֹס

מִמְעוֹפָה.

יורם נסלבסקי

אגדת לילה

בערבי קיץ צחיחים, כאשר הופכת בדידותי למעמסה, כשקירות חדרי, כך נדמה, כבר עייפו מנוכחותי, אני אוזר כוחות, חש אל הדלת בפסיעות מהירות, נחוש, ביני לביני, לגלות את לב ההוויה, הוא המקום שבו בוקעים החיים מבטן האדמה. אלא שבעומדי על מפתן הכניסה מתגנב עוד לחש היסוס אל אזני, מקשה סוגיה סבוכה, לא פתורה עדיין, אשר אינה מטרידה, כך נראה, אף אדם מלבדי: מה טיבו של אותו זה, אני תוהה, העומד על שפת המוות כמו על שפת תהום, מביט בה ועיניים אין לו, משקיף אל עומקה ויד אין לו שתצל מפני השמש. והנהו ניצב על פתח ביתי להפך את שלוות הלבטים המטלטלת אותי. מה תבקש, אני רוצה לומר, אלא שהוא, אף כי ניכרים בו מאמצים עילאיים להטות אוזן, איזה סוג של בלכול שורה עליו, גופו כמו ממצמץ כולו כלפי, נופל לרגלי ושב ומתרומם לעמידה, שמאחר שרגליים אין לו, אין היא יציבה יותר מביצה שהזדקפה, אז הוא עוצר את תנופתו, וכמו נושף אנחת רווחה.

אחזנו במושכות הלילה ונסחפנו במהירות אל בין אורות העיר העגולים, שקראו תיגר על החשכה הדחוסה והיו מרקדים ומתחלפים זה בזה כגחליליות, והתנודדנו כמותם, וחלפנו זה על פני זה כשדלקנו לשווא אחרי האורות, אלא שצלליות היינו, המאכלסות, כביכול, את המרחבים שהותירו האורות ריקים, ולפיכך התמזגנו ברגע אחד ושכנו והתפצלנו ברגע הבא, שאז כבר לא שניים היינו ומתוך כל הצטלבות נבקענו והוספנו אחד, ואם שלושה היינו בפעם אחת הרי גדל מספרנו מיד לארבעה, וכך בכל סיבוב עד שנמלא הכביש צלליות. מהר! מכאן! צעקנו זה לזה בעליצות, מלווים את צעקותינו במחוות שבוצעו בנדיבות, בהפרזה, והגדלתי אני לעשות והפכתי פני לאחור עד שעברו האחרונים, ושוב הפכתי, מושך ומעודד בכל כוחי, וכך גם ידידי מקרוב, שאף כי נעדר צורה כמעט לחלוטין ונדמה כברייה גולמנית מאין כמוה, היה עתה ערני ביותר, ואולי אף הרוח החיה בכל זה; אמנם היו צעקותיו לא מובנות כלל, אך בנימת הדברים

אי אפשר היה לטעות, ומחוויתו חיוניות כל כך, גם אם חסרות מנעד באופן מעורר חמלה ממש, שרצון עז עלה בי לרוץ ולחבקו, להביע את נכונותי לשרתו עדי עד, ואולי זאת גם עשיתי, איני יכול לומר עוד בבירור.

כשאפסו כוחותינו עצרנו מן המרוצה, מתנשמים, צמאים למנוחה. ואולם עתה סירבו הרחובות, שקודם קידמו את פנינו בהתלהבות, להשלים עם נוכחותנו, והיו רוגשים כמו ים אומר לבלוע ספינה לא קרואה, כך שהיה עלינו לאחוז בחוזקה בעמודי התאורה, שנרתמו מיד למשימה והפכו, אגב כך, לשותפים מלאים בחבורתנו; הרחובות, מצדם, קשרו ברית עם עוברי אורח למיניהם, טיפוסי לילה אדומי עיניים שהילכו בהם ביציבות מפתיעה, ביהירות אין קץ, והיו מלכסנים מבטם ומתיזים בפנינו מילות ארס וכוז. והנה החלו אנשי החבורה לערוק משורותינו, לנטוש בזה אחר זה את עמוד התאורה שבו אחזנו כבעוגן, לפנות עורף כדי לרקד ולכרכר סביב אותם מגדפים ריקים, ואולי אשמת היום היא, שהאיר טרם זמנו והפיל אימה בכני לוויתתי, שהיו, אחרי הכל, צללים.

הלילה נסוג, הבוקר פרץ מכל עבר וסימא את עיני, ואם הבטתי סביב רק את מבטיי שלי ראיתי, מביט עיוור בדמדומי השחר; הגידופים שזימזמו סביבי ריפו את האחיזה שאחזתי בעמוד התאורה, וככל שהתאמצתי להתאים את יציבתי לקצב תנודת הרחוב, כך היו כוחות האיזון שבי הולכים ונחסרים, ולהרף עין כבר נמצאתי מרחף על פני מעמקים, אלא שמיהר הרחוב לשוב ולצוץ מאי-שם כדי לחבוט חבטת נפילה בסבך העצמות שהיה גופי. הנפתי אגרופ אל השמים. מי אותו שד שכך צוחק לי, קראתי, שהשיאני לרדוף אורות תעתוע, שהביאני לחבור אל צללי-לילה נרפים, שהניחני אין אונים על גב אוניה נטרפת, ורק עמוד תאורה אחרון משמש לי משענת? חמק אף זה, הסיט פניו ושקע אל תרדמת היום.

מירי שחם

בעל זבוב

בלילה הוא משתהה עד כי נדמה לו שכבר נרדמתי. רק אז הוא מוריד מהמדף העליון בארון את קופסת זבובי התקיפה שלו. אנחנו אף פעם לא מדברים על זה, כי מה אני כבר יכולה להגיד,

”לייזי, למה אתה צריך קופסה של זבובי תקיפה בארון אמבטיה?”

יותר טוב שאעשה את עצמי לא יודעת מכלום. שוכבת בלי לזוז ומשתדלת לחקות אותי כשאני ישנה. זה לא עניין פשוט, כי השינה בדרך כלל משתקת אותי לגמרי. כשהייתי קטנה, אבא היה צריך להדביק את האוזן לפרצוף שלי, כדי להיות בטוח שאני עוד נושמת. כשגם זה לא עזר, היה מעביר אצבע מחוספסת, טבולה בנפט, בסמוך לנחיריים, שאתעטש, ככה כמה פעמים בכל לילה. מאז אני יכולה שעות, כמו מומיה, בלי להזיז ריס. כי אני לא נוחרת ולא חורקת שן ולא קמה אף פעם באמצע הלילה לפיפי או לקחת כוס מים, אז באמת אי אפשר לדעת. בכלל לא כמו לייזי, שבקושי ישן ולפעמים בבוקר אני מגלה שהסדין בצד שלו ישר לגמרי וקר.

בעיניים עצומות אני שומעת אותו מאלף את הזבובים. בלחש תקיף הוא מאלף אותם, משימות מיוחדות.

למנהיג שלהם קוראים חץ. כשאני מתקלחת, אני שומעת אותם מזמזמים בתוך הקופסה, ויש אחד שמזמזם הכי חזק, אולי הניחוח המבושם של הסבון מעצבן אותו, או הרעש המשפריץ של המים.

לכל הזבובים האחרים אין שמות. הם ממילא שפוטים של חץ, עושים כל מה שהוא אומר. לייזי משקיע בו הרבה באימוני סולו. הוא מבין בדברים האלה. יש לו שיטות, כמו בצבא. לייזי היה ביחידה מובחרת, סודית, משם הביא את הזבובים. אפילו הקופסה בה הוא מחזיק אותם היא בצבע חאקי, עם 'צ' גדולה למעלה על יד המנעול והמון נקבים זעירים בחזית, בשביל האווורור. האילוף מתקיים בעיקר בלילה. אולי כשהזבובים עייפים הם ממושמצעים יותר, אני לא

מבינה בזה. כשלייזי מתביית עליך, והמבט שלו נתקע כמו מסמר ישר באמצע האישונים, אין ברירה, אתה מרגיש שאתה פשוט מוכרח לעשות מה שהוא רוצה. יש לו שיטות, והוא יפה כל כך, עם הפלומה הדלילה והמבולגנת של שיער ג'ינג'י על הלחיים, והגבות הבהירות, הסבוכות, שהוא מכווץ בחוזקה בכל פעם שהוא לא מרוצה.

כשחץ ממלא את ההוראות ומצליח בתרגילים, אני שומעת את הגאווה בקול של לייזי כשהוא אומר,
 "בוא גבר, בוא, פתח ת'פה",

ולייזי מאכיל את חץ ישר ללוע פירוורים קטנטנים מהאוכל של דגי הזהב שנשאר בקופסה, כי זכוכים אוהבים דברים מסריחים. הקופסה של האוכל לדגים מלאה כמעט עד הסוף, בקושי השתמשנו. טוב שלא זרקתי את זה לזבל כשמתו הדגים. זוג הדגים, דגי הזהב שלייזי קנה לי במתנה ליום הנישואים הראשון שלנו, מתו בהפרש של שלושה ימים. אחרי שהדג־זכר מת, זה היה משונה מאד, הנקבה הפסיקה לשחות והפסיקה אפילו לאכול, רק שכבה בלי לזוז על השפיצים של האבנים הצבעוניות שריפרו את קרקעית האקווריום וחיכתה עד שגם היא תגמור. זה קצת עיצבן אותי, ובלב חשבתי שעוד פעם סידרו את לייזי ומכרו לו דגים חולים סוג ב', אבל לא אמרתי כלום. כשעברתי ליד האקווריום וראיתי אותה ככה, אפאטית, נהגתי להקיש באצבעותי על הזכוכית, כדי לנסות להוציא אותה מזה ואולי לעורר אותה לחיים. איפה. פעם אחת אפילו הכנסתי יד למים ודגדגתי אותה קצת בבטן, אבל היא רק הזיזה בעיפות את הסנפירים ונשארה תקועה במקום. זה היה לפני חצי שנה. מאז, האקווריום עומד ריק בסלון, רק האבנים הצבעוניות נשארו לדהות על הקרקעית והצינור של האוויר תלוי ככה. לפעמים אני אומרת לעצמי שצריך לקנות זוג חדש, יותר גדולים ויותר יפים מאלו שמתו, זה ישמח את לייזי, אולי אפילו להקה קטנה שתזיז את הסנפירים בעליזות ותשחה מקצה אחד של האקווריום אל הקצה השני. אבל אף פעם לא יוצא לי. תמיד אני שוכחת.

• • •

גם הלילה לא הצלחתי להירדם. אני שומעת את הזמזום של חץ, קרוב קרוב לאוזן. כל כך קרוב, עד שנדמה שהזמזום בא מתוכי.

"חץ, בוא!" לייזי לוחש מהמטבח, והזמזום מתרחק בבת אחת ונחלש.
 "יופי," נוהם לייזי, שבע רצון, ואני יודעת מה יבוא עכשיו, ומכסה את הראש בכרית, ומתחפרת עם הגוף בתוך הר השמיכות, ולייזי מצטרד, "תפוס'תו, חץ,

תפוס'תו, " ויש קולות של רהיטים שזזים ולפעמים צלחות מתנפצות ואגרטלים כל עוד התפוס'תו נמשך, ולייזי ממשיך למלמל ואני שומעת את משקעי הזעם מתעבים ומתמצקים סביב קולו החנוק, ולפעמים אני אפילו מדמיינת שחץ בא לקרוא לי, שאבוא להציל את לייזי, אבל אני מומיה לא זזה מתחפרת עמוק מכסה את האזניים עוצמת עיניים עד שהכל דועך ושוב נהיה מסביב השקט הרגיל של לילה -

ובכל זאת אני לא רגועה, כי לפעמים בתוך השקט הגדול לייזי מתחיל לצחוק, ואין לי מושג מה מצחיק אותו אבל הוא צוחק כל כך צוחק עד שכל הגוף שלו זו והוויברציות מגיעות עד אלי כמו גל הדרף של פצצה, והוא לא מפסיק, וצוחק עד שיוצא לו "איי" ועוד פעם "איי" ואני מדמיינת איך הוא מנגב את הדמעות של הצחוק בשרוול של המדי ב' שהוא לובש בלילה במקום פיז'מה. כשאני מתעוררת בבוקר הכל שוב מסודר, ורק הטבעות השחורות מתחת לעיניים שלו ושלי התעבו עוד קצת.

כמה שניסיתי לא לחשוב על זה, המחשבות על דרך הדווקא כופות עצמן בכוח. כל לילה אני מחכה במיטה, מה זה מחכה, בכל הגוף אני מחכה, אפילו קוראת לו לפעמים לבוא בטלפתיה, פועמת בוא בוא בוא, או בקול מתוק נשי הכי מתגעגע, בוא כבר הזה, בוא החסר סבלנות המשתוקק, בוא, והוא אומר תיכף תיכף ונשאר לשחק עם הזבובים ואני נקרשת על המיטה כמו אוכל שנשאר בצלחת ולא קורה כלום, כי לא קורה כלום.

וגם כשהחלטתי,

לא מיד ניגשתי,

המתנתי עוד קצת,

אבל בסוף

באמת באמת

כבר לא היתה לי ברירה.

הלכתי לחנות של החיות ושאלתי מה יש נגד זבובים. המוכרת הראתה לי צפרדע ירוקה עם כתמים צהובים בגב וקרומים עדינים בין אצבעות הרגליים, והסבירה שזה ייבוא מדרום אמריקה -

אבל אמרתי,

"לא, אני רוצה משהו אחר"

היא אמרה "רק רגע" ויצאה למחסן ושמעתי את העקבים שלה מתרחקים ומתקרבים, פלאק פלאק, עד שחזרה עם לטאה ואמרה שהלטאה הזאת במיוחד מצוינת נגד זבובים, ושהיא גם במבצע, האחרונה שנשארה, כל השאר כבר

נמכרו אבל אמרתי,

"לא, לא, אני רוצה משהו אחר."

והעיניים שלי נמשכו מעצמן אל כלוב קטן מכוסה בד שחור.

"זה נמר ננסי," אמרה המוכרת והזיזה קצת את הבד וילון.

הוא היה היצור הכי מתוק בעולם. נמר מיניאטורי עם חברבורות זעירות על הגב וזנב דקיק והוא ליקק לעצמו את הפנים עם לשון ורדרדה קטנטנה חמודה, והמוכרת אמרה שהוא לא מרעיש הרבה, וגם כשהוא שואג זה בסופראן, בתדר כל כך גבוה שרוב בני האדם ממילא לא שומעים. לקחתי אותו בידיים, והיה לו ריח טוב כזה, של חלב ושינה עמוקה, והפרווה שלו הבהיקה, והוא הצטנף לי בתוך היד לכדור ונרדם מיד. שילמתי לה, והכנסתי אותו לתוך התחתונים, זאת אומרת, אני יודעת מה אתם חושבים עכשיו, רגע, נמר בתוך התחתונים? אבל לא אכפת לי. מאז שיש לי נמר בתוך התחתונים אני ישנה נהדר, אולי שתים עשרה שעות בלילה, ואם זה לא שווה את זה אז אני לא יודעת מה כן שווה.

טלי לטוביזקי

מה שלימדו אותי הדגים

מה שלמדו אותי הדגים:
רק המכר יכל להפתיע.
הדיג רחוק
לא יבוא לעולם.

הסוף נקוד צפרים וספקות -
אי אפשר לקרא את המורס שעל המים

וגם אין צרד
בהדרגה אנחנו לומדים
לדבר בשפה שאין בה תועלת
כמו בדיחות של אנפות

ומתחת לשפה
נעים במהירות חשאית
דגיגי חר הרשת

(כפת השמים
מערסלת תינוק)

המשתתפים בחוברת

אפרת אביב נולדה בתל אביב ב־1976, כתבה את הדוקטוראט שלה על התנועה הטורקית של פתהוללה גולן, והיא מלמדת במחלקה ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת בר אילן; הצגת "אנטיגונה" מאת ז'אן אנואי הוצגה בפריז תחת עינה הפקוחה של הצנזורה הנאצית בזמן הכיבוש, שהניחה כי המחזה מגנה את ההתנגדות, וזכתה להצלחה עצומה אצל הצרפתים משום שהאמינו, ככל הנראה, כי המחזה מעורר אותה; מסתה החשובה של חנה ארנדט על הציונות נסתרה משך שנים רבות מעיני קוראיה המסורים ביותר; ספר שיריו הבא של יעקב ביטון יראה אור בסדרת ספרי השירה שליד מִטְעֵם; שיריה הקודמים של סיגל בן יאיר ראו אור במִטְעֵם 14 והיכו גלים; מאמר של ולטר בנימין התפרסם גם במִטְעֵם 15; שירן בק החל את לימודיו באוניברסיטת בראון בארצות הברית; דורון בראונר, בן 39, נולד בקיבוץ כיסופים, חי במושב ניר בנים, נפצע בעת שירותו הצבאי בהיתקלות עם לוחמים פלסטינים, והוא מרותק, אחרי שיקום ארוך, לכיסא גלגלים – זהו סיפורו הראשון הרואה אור; המחזה "אנטיגונה" מאת ברטולט ברכט הוא עיבוד לתרגום הגרמני של הלדרלין לסופוקלס – זו היתה עבודתו הראשונה של ברכט עם שובו לאירופה מגלותו בארצות הברית; השיר המתפרסם בגיליון זה הוא שירו האחרון של מחמוד דרוויש, שהלך לעולמו באוגוסט 2008; עודד וולקשטיין השתתף בהקמת מִטְעֵם ונמנה עם חברי המערכת של כתב העת משך שלוש השנים הראשונות; זיכרונותיה של אום ג'בר וישאח מרצועת עזה התפרסמו בגיליון *Journal of Palestinian Studies* 36/1; ציוריה של יעל ורטהיים פיארו גם את הגיליון הקודם של מִטְעֵם; תרגומיו של שמעון זנדבנק מתפרסמים דרך קבע מעל דפי מִטְעֵם; המשורר הטורקי הגדול, נאזים חיכמת, נולד ב־1901, בילה חלק גדול מחייו בבתי כלא טורקיים בגלל פעילותו הקומוניסטית, ומת במוסקווה, למוד חולי, ב־1963; פרק נוסף מתוך "בעקבות הזמן האבוד" מאת מרסל פרוסט, מעשה ידיה של הלית ישורון, יראה אור בגיליון הבא של מִטְעֵם; שירה הראשון של עירית כץ ראה אור במִטְעֵם 14; ספר שיריה הראשון של הילה להב יראה אור בהוצאת הספרים שליד מִטְעֵם; שיריה של דנה לובינסקי התפרסמו בחוברות

מַטְעַם האחרונות; **טלי לטוביציקי** היא חוקרת ספרות; תרגומה הקודם של **לכנה ליטני** התפרסם ב**מַטְעַם 11**; **אדריאן לפטוויץ'** מלמד באוניברסיטת יורק, בריטניה; **לאה מור** כותבת את עבודת הדוקטור שלה בפילוסופיה באוניברסיטת בוכום, גרמניה; **ענת מטר** מלמדת פילוסופיה באוניברסיטת תל אביב; **ד"ר מאיר מרגלית** הוא רכז שטח בוועד נגד הריסת בתים וחבר מועצת העיר ירושלים מטעם סיעת מרץ; סיפוריו של **יורם נסלכסקי** התפרסמו בגיליונות **מַטְעַם 12** ו**15**; המשורר, המתרגם והבלשן **רמי סערי** יתרגם את הפואמה "יווניות" במשך חוברות **מַטְעַם** הבאות; **יובל פז** מלמד ספרות בבית הספר התיכון שבאלוני יצחק; שיריו הראשונים של **עמוס קושניר** התפרסמו ב**מַטְעַם 15**; פרופ' **ז'אן מישל רבאטה** מלמד ספרות אנגלית באוניברסיטת פנסילבניה; שיריה של **כרמית רוזן** התפרסמו ב**מַטְעַם 12**; שיריה של **ורד ריבקין** מתפרסמים דרך קבע ב**מַטְעַם**; המשורר היווני הגדול **יאניס ריצוס** (1909-1990) היה משך רוב שנותיו משורר מרכזי בתרבות ההתנגדות של השמאל היווני נגד הימין על גווניו הקיצוניים השונים. הוא התקרב אל המפלגה הקומוניסטית היוונית ב-1931. תחת המשטר הדיקטטורי של הימין ב-1936 נשרפה בפומבי הפואמה שלו "אפיטף" (שהולחנה בשנות הששים בידי מיקיס תיאודורקיס, כמו יצירות רבות אחרות של ריצוס, והפכה לאבן דרך בתרבות ההתנגדות היוונית). במלחמת האזרחים, אחרי הכיבוש הגרמני, נאסר ריצוס ונשלח למחנה "חינוך מחדש" בידי הימין. גם תחת משטר הקולונלים (1967-1971) הוגלה ריצוס לאחד האיים היווניים. את הפואמה "יווניות" כתב בסוף שנות השלושים, אף שזו התפרסמה רק בתחילת שנות החמישים; סיפוריה הקודמים של **מירי שחם** התפרסמו ב**מַטְעַם 10**, **11**, **14**; **שמואל שוחט**, ששיריו התפרסמו ב**מַטְעַם 14** ו**15**, ממשיך לשמור בעקשנות על אלמוניותו הגמורה; המשורר **נצר ג'מיל שעת'** חי בגטו עזה.

יש דברים שאינם מתיישנים

אבל חיי המדף בחנויות הספרים בישראל – קצרים.
לכל מי שחיפש את החוברות הקודמות של מטעם, אנו מציעים כעת לרכוש את עשרת הגיליונות הראשונים במחיר מוזל



מטעם 1 שירה: מאיה קופרמן, יעל נאמן, דליה פלח; פרוזה: אוריאן זכאי, יצחק לאור; מסות: תמי ישראלי וערה שחורי, גבריאל פיטרברג, אילן פפה, עודד שכטר; תרגומים: חוליו קורטאסר, פרנץ קפקא, עדניה שבלי, עוז שלח



מטעם 2 שירה: שי דותן, יצחק לאור, אהרן שבתאי, נתלי-מון שפונט; פרוזה: לאה איני, תמר וייס, אסף שור; מסות: ג'ודית באטלר, נעמה גרשי, יצחק לאור, ענת מטר וגדעון פרוידנטל, עודד שכטר; תרגומים: מחמוד דרוויש, לודוויג ויטגנשטיין, אליאס ח'ורי, אאוג'ניו מונטאלה, פרנץ קפקא, עוז שלח (אזלה, בינתיים אין להשיגה זולת לרוכשי הסט כולו)



מטעם 3 שירה: רונן אלטמן-קידר, אלישבע גרינבאום, הילה להב; פרוזה: לילך גליל, יצחק לאור, יעל נאמן; מסות: דניאל בויארין, נעמה גרשי, חסן חדר, ענת מטר, דרור משעני, טל פרנקל-אלרואי, אלינה קורן, אמנון רז-קרקוצקין; תרגומים: ברטולט ברכט, ניקנור פארה, פרנץ קפקא, עאידה שאמי



מטעם 4 שירה: אלי אליהו, שרון אס, רוני הירש, שמעון צבר, הילה להב, שז; פרוזה: לאה איני, דיתה גרי, יצחק לאור; מסות: יצחק לאור, יואב מחוזאי, אפרת נחשתאי, סיגל נאור-פרלמן, אילן פפה, ג'קלין רוז; תרגומים: סרגון בולוס, קורט שוויטרס



מטעם 5 שירה: נדב אברוך, סרגון בולוס, רוני הירש, עודד כרמלי, הילה להב, נמרוד מתן, פאול צלאן, אהרן שבתאי; פרוזה: איתמר אורלב, יצחק לאור, דפני ליסבונה, יעל נאמן, עדניה שבלי; מסות: ג'ון ברגר, ז'יל דלז, חיים דעואל לוסקי, אריאל הנדל, שמעון זנדבנק, יצחק לאור, רויאל נץ, סיגל נאור פרלמן, הרולד פינטר, יואל רגב, דפנה רז

גיליונות 1 עד 10 במחיר מבצע
40 ₪ לגיליון (+ 5 ₪ דמי משלוח)

גיליונות 1 עד 10 במחיר מבצע

בחבורות אלו תקראו את מיטב המסות, הפרוזה, השירה - מקור ותרגום - הנכתבות בעברית, ללא פשרות, ללא פזילה לעבר המסחור של הספרות וההגות



מטעם 6 שירה: יאיר אסולין, יצחק לאור, הילה להב, פרימו לוי, ליאור שטרנברג; פרוזה: מוחמד אלמאע'זי, לילך גליל, יעקב ישראל-דה-האן, יעל נאמן, מיכל פאר; מסות: אשיל במבה, נועם חומסקי, ענת מטר, סיגל נאור פרלמן, טל פרנקל-אלרואי, אלינה קורן



מטעם 7 שירה: אלי אליהו, יאיר אסולין, אוואן בולנד, שי דותן, יצחק לאור, הילה להב, ורד ריבקין, ריינר מריה רילקה, נועם שדות; פרוזה: לאה איני, יעקב ישראל-דה-האן, יואב רוזן; מסות: נאאל אלטו'חי, אלן בדיו, קרלו גינצבורג, אורי דייזיס, לין חלוזין-דברת, יצחק לאור, גדעון עשת



מטעם 8 שירה: ג'ררד מגלי הופקינס, הילה להב, דוד לוי, נמרוד מתן, גלית סליקטר, הון קורדונסקי, ורד ריבקין, אדריאן ריץ, אהרן שבתאי, נועם שדות, יודית שחר; פרוזה: מעין איתן, פרנציסקה גרסטנברג, יעל נאמן, מיכל פאר; מסות: זיגמונט באומן, עמירה הס, עדית זרטל, אבות ישורון, יצחק לאור, אבי לובין, רשא סלטי, שירה סתיו, גיש עמית



מטעם 9 שירה: יאיר אסולין, יעקב ביטון, ברטולט ברכט, לידור יעקב, הילה להב, יעל נאמן, טל ניצן, רחל פרץ, מארינה צוואטייבה, ורד ריבקין, נועם שדות פרוזה: מעין איתן, מיה גורן, יעקב ישראל דה האן, גידי דישון, מיכל פאר, מסות: תומר גרדי, אורי דייזיס, נועה חזן, ליבי סאקסטון, עבד עזאם, אילן פפה, ג'קלין רוז



מטעם 10 שירה: ת. ס. אלוט, יעקב ביטון, יונתן הירשפלד, גילי חיימוביץ, לידור יעקב, דוד לוי, שירה סתיו, ורד ריבקין; פרוזה: נעה ידליו, גלית סליקטר, עדניה שבלי, נועם שדות, מירי שחם; מסות: ג'ודית באטלר, ח'אלד ג'בראן, ג'ון דוגארד, אבי לובין, ענת מטר

להזמנת החבורות שילחו המחאה לפקודת עמותת "השכמה"

על סך 45 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם לרכוש

גיליונות נוספים למכירה

ניתן לרכוש גם את גיליונות 11 עד 14 של מטעם



מטעם 11 שירה: שרון אולדס, אלי אליהו, יעקב ביטון, ליאור גרנות, מחמוד דרוויש, יונתן הירשפלד, חדוה הרכבי, הילה להב, דוד לוי, טל ניצן, ורד ריבקין, אהרן שבתאי, נועם שדות; פרוזה: גילי בן אוזיליו, לילך גליל, אביגיל גרץ, יצחק לאור, סיגל נאור פרלמן, לוק סנטה, מיכל פאר, רחל פרץ, מירי שחם; מסות: ז'אן אפוליט, איתן בלום, יצחק לאור, סיגל נאור פרלמן, זיגמונד פרויד



מטעם 12 שירה: גליה אבן-חן, פאיז אלסרסאוי, יעקב ביטון, רון בן טובים, נויט בראל, נמרוד בר-עם, א. ברק, חדוה הרכבי, הילה להב, דוד לוי, אודי לזר, נורברט לנגה, שבתאי מג'ר, לורן מילק, איתן קלינסקי, כרמית רוזן, יעקב שי שביט, נועם שדות, יודית שחר; פרוזה: דייב אגרס, עידן אלמוג, אורית וקסלר, יעל נאמן, יורם נסלביסקי, ריינר ורנר פסבינדר, אורי שוורץ; מסה: עווד זולקשטיין, עמנואל ולרשטיין, שמעון זנדבנק, נועה חזן, דורון ליבנה, גיש עמית, חנה ש. קולר, עדניה שכלי



מטעם 13 שירה: ג'ומעה אל-דסארי, שאול אלוש, עבד אלעזיז, אבראהים אל-רוביש, אנאס אלעילה, יעקב ביטון, ליאורה בינג-היידקר, שי גטריידה, הילה להב, דוד לוי, עבד-אלרחים מוסלים דוסט, ורד ריבקין, נועם שדות, צדיק תורכסתאני; פרוזה: ראג' באטחישי, מחמד עלי-טה, מרגן פארן, מרסל פרוסט, יואב רוזן; מסות: חיים הנגבי, פול וקסלר, סיגל נאור-פרלמן, גדעון עשת, מישל פוקו, אילן פפה, זיגמונד פרויד



מטעם 14 שירה: ג'ורג' אופן, טל אזרד, מאיה אנג'לו, יעקב ביטון, סיגל בן-יאיר, ג'ק גילברט, לואיז גליק, לנגסטון יוז, דנה לובינסקי, דוד לוי, ראג'אא נאטור, טל ניצן, עלמה סיון, גלית סליקטר, שירה סתיו, מרגו פארן, חוברט קרילי, שמעון רזנברג, ורד ריבקין, שמואל שוחט; פרוזה: תמר גטר, בן גרשוביץ, אליהו זהבי, זיאד ח'דאש, חורחה לואיס בורחס, אלחי סלומון, מיכל פאר, מירי שחם; מסות: ג'ורג'ו אגמבן, חנה ארנדט, אייל וייצמן, יצחק לאור, אבי לובין, גבריאל פיטרברג

להזמנת החוברות שילחו המחאה לפקודת עמותת "השכמה" על סך 65 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם לרכוש

גיליונות נוספים למכירה

ניתן לרכוש גם את גיליונות 15 ו-16 של מטעם



מטעם 15 שירה: יעקב ביטון, נויית בראל, חדוה הרכבי, עירית כץ, דנה לובינסקי, דוד לוין, אודי לזר, מחמד אלמאעיוט, יצחק מלמד, טל ניצן, יונתן סואן, פאול צלאן, עמוס קושניר, שמואל שוחט; פרזזה: תמר גטר, אלפרד דבלין, יורם נסלבסקי; מסה: חנה ארנדט, איאן בורומה, ולטר בנימין, חיים דעואל לוסקי, מאיר ויזלטיה, אייל ויצמן, יצחק לאור, ענת מטר, מישל פוקו, ריינר ורנר פסבינדר



מטעם 16 שירה: יעקב ביטון, סיגל בן יאיר, מחמוד דרוויש, נאזים חיכמת, עירית כץ, הילה להב, דנה לובינסקי, טלי לטוביצקי, יובל פז, פאול צלאן, עמוס קושניר, כרמית רוזן, ורד ריבקין, יאניס ריצוס, שמואל שוחט, נצר נביל שעת; פרזזה: דרון בראונר, אדריאן לפטוויץ, יורם נסלבסקי, מירי שחם; דרמה: ז'אן אנואי, ברטולט ברכט; מסה: חנה ארנדט, ולטר בנימין, אום ג'בר וישאח, יצחק לאור, ענת מטר, מאיר מרגלית, ז'אן מישל רבאטה

להזמנת החוברות שילחו המחאה לפקודת עמותת "השכמה" על סך 65 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם לרכוש

את ההמחאה שלחו לכתובת: מטעם, ת.ד. 24105, תל אביב 61240

הבטיחו לעצמכם את קבלת **מיטעם** לביתכם בדואר.
המחיר למנוי ל-4 גיליונות - 220 ₪ (50 ₪ לגיליון + דמי משלוח)
הנחה של כ-30% ממחיר הגיליון בחנויות הספרים [69 ₪]

ניתן להזמין את החוברות גם באמצעות כרטיס אשראי
התקשרו לטלפון 050-6371242
או שלחו פקס למספר 03-6441427

למשלוח בדואר: צלמו דף זה, מלאו את פרטיכם האישיים ושלחו בדואר לפי הכתובת:
'מיטעם' - ת.ד. 24105 תל אביב 61240 דוא"ל לבידורים: admin@mitaam.co.il

טופס הזמנה

לכבוד **'מיטעם'** - ת.ד. 24105 תל אביב 61240
נא לשלוח אלי 4 גיליונות רצופים של **'מיטעם'** החל מגיליון מס' _____.

רצ"ב המחאה על סך 200 ש"ח + 20 ש"ח דמי אריזה ומשלוח (סה"כ 220 ש"ח)
לפקודת עמותת "השכמה".

למשלמים בכרטיס אשראי:

נא לחייב את כרטיס האשראי ויזה דינירס ישראלכרט אמריקן אקספרס
על סך של 220 ש"ח (כולל 20 ש"ח דמי משלוח)

מספר הכרטיס

בתוקף עד מס' ת.ז.

שם פרטי _____ שם משפחה _____

רח' ומס' בית _____ יישוב _____ מיקוד _____

טל' _____ טל' נייד _____ דוא"ל _____

תאריך _____ חתימה _____